

2
13
Költők és írók

Kisfaludy Sándor

Arta Császár Elemér

Franklin-Társulat Budapest

KÖLTŐK ÉS ÍRÓK

ÉLETRAJZOK A KÖLTÉSZET ÉS IRODALOM KÖRÉBŐL

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG

A Kisfaludy-Társaság a Franklin-Társulat áldozatkészségéből a fenti ezim alatt életrajzok sorozatát indította meg.

Fölveszi a sorozatba híres magyar és külföldi költők és írók életrajzeit, teljes tudatával annak a rendkívüli hatásnak, melyet a művészien feldolgozott életrajzok olvasása tett mindenkor és tesz ma is. Sőt napjainkban az életrajz mind kedveltebb olvasmánynya válik és az egyetlen műfaj, mely művészebb alakjában a többnyire kevesebb gonddal írt regénnyel versenyezhet. Mert a jól megírt életrajz egyesíti magában a regény jó tulajdonságait s a mellett előnye, hogy megtörtént. A mint Smiles mondja: «Az életrajzok főhaszna az, hogy nemes élőképeket adnak nekünk. Nagy elődeink még előttünk állanak azon tudósítás által, melyet életökről nyerünk és a tettek által, melyeket végrehajtottak s melyek nem mulandók.»

Ara kötetenként díszes kartonkötésben 2-50 K

KÖLTŐK ÉS ÍRÓK

ÉLETRAJZOK A KÖLTÉSZELET ÉS IRODALOM KÖRÉBŐL

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG

Ezért a vállalat csak a magyar és külföldi irodalom vezetőalakjainak életrajzeit fogja adni a lehető leggondosabb feldolgozásban. Hisszük, hogy a közönség e vállalat fontosságát megérti és támogatni fogja, mely tartalmában és külső kiállításában igyekszik a lehető legjobbat adni.

MEGJELENTEK :

Arany János	Szinnyei Ferencztől.
Csokonai	Ferenczi Zoltántól.
Dante	Radó Antaltól.
Homeros	Csengeri Jánostól.
Kazinczy Ferencz	Váczy Jánostól.
Kisfaludy Sándor	Császár Elemértől.
Mikszáth Kálmán	Várdai Bélától.
Alfred de Musset	König Györgytől.
Petrarca	Katona Lajostól.

Ára kötetenként díszes kartonkötésben 2-50 K

KÖLTŐK ÉS ÍRÓK
ÉLET- ÉS JELLEMRAJZOK
AZ IRODALOM KÖRÉBŐL

A KISFALUDY-TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

FERENCZI ZOLTÁN

* * *

CSÁSZÁR ELEMÉR: KISFALUDY SÁNDOR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVTYOMDA

1910

KISFALUDY SÁNDOR

IRTA

CSÁSZÁR ELEMÉR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

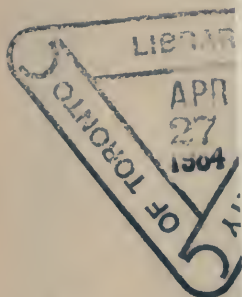
1910

PH

3281

K56 L53

1910

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by
Professor Bisztray

I.

Taine tanítása szerint minden irodalmi alkotást három őserő kelt életre és szabályoz: a faj, melyből szerzője származott, a környezet, mely reá hatott, az időpont, melyben élt, az a munka, melyet a másik két őserő egyesülten létrehozott. Elméletének igazolására egyik legjobb példa Kisfaludy Sándor költészete. Az 1772. év, melyben Kisfaludy született, (szept. 27.) a magyar költészet megújulásának éve. S mintha annak a ver sacrumnak, a melyet Bessenyeiék fogadtak, első zsengéje Kisfaludy lett volna! Bölcsőjében ott rejlett a költő koszorúja. De nemcsak ez. A sümegi kúria, a melyen életének bimbója feslett, nemesi telek volt, a fa, a melyből az új hajtás fakadt, egyik legősibb törzse a magyar nemességnek: csoda-e, ha Kisfaludy a nemesség legutolsó költője lett, énekei a rendi Magyarország hattyúdalai?

„A születés csak sorsjáték” mondja Kisfaludy verses életrajzában. Neki kedvezett a szerencse, mert nemcsak Magyarország egyik legrégibb családjából származott, hanem családja végig élte a

nemesség ezeréves uralmát, s költőnktől kezdve, a ki már hallotta a rendi Magyarország fölött megcsendülni a lélekharangot, majdnem szakadatlan sorban vissza lehet vezetni a család történetét Elődig, a ki Álmos vezérrel együtt sietett a Kárpátokhoz. Előd fia, Anonymus tanúsága szerint, Szabolcs vezér volt, Árpádnak honfoglaló társa, «a ki megölte ellenét, de számot érte csak Hadurnak ad.» Szolgálataiért Árpádtól a Vértes erdejét kapta, a hol unokája Csák, a Csák nemzetség őse, Csákvárt építette. A halmos-völgyes Dunántúl maradt innen kezdve a nemzetség fészke, a Balaton és Duna köze, s ha szereztek egy-egy messzebb fekvő birtokot, pl. Temesben, szívük az első foglalónak, Szabolcsnak, földjéhez vonzódott.

Ebből a honfoglaló Csák-nemzetségből, a Trencsényi Csákok és Ujlakyak közös törzséből, eredt költőnk, s joggal hirdethette Goethe Iphigeniájával:

Boldog, ki örömmel gondol ősire,
S nagy tetteikről lelkesen regélve
Mást is mulattat és magában örvend,
Hogy a szép lánczolatnak végihez
Fűződhetik . . .

Valóban, milyen szép volt e lánczolat! A várépítő Csák után fiai, köztük György, a ki Béla herczeggel megjárta Lengyelországot. Híven ragaszkodván az új hithez, a Szár László fiai alatt kitört pogány zendülés alkalmával buzgóságukért váruk pusztulásával fizetnek. A követ-

kező századból két nagy név világít. Ugrin az egyik, a ki 1204-ben az esztergomi érseki székből terjesztett fényt a családjára. Ő szerezte azt az 1198-ban kelt, máig is meglévő adománylevelet, a kései utódnak, Kisfaludy Sándornak, legnagyobb büszkeségét, a melynél régebbi keletű okirattal kevés magyar család tudja származását bizonyítani. A másik, Miklós comes, Ugrin öccse vagy unokaöccse, csanádi és pozsonyi főispán, hatvanhat birtoknak, köztük a maga szerezte sopronmegyei Kisfaludnak ura, II. Endre király bizalmas embere. Egyik fia a tatárjárás alkalmával mongol fegyvertől esik el, a másik kettő azonban két hatalmas családnak ősevé lett. A fiatalabbik, János, a Mihályiak és Csákyak ágát indítja meg, az öregebb, Lőrincz, (1231—1278) az első a nemzetségből *de Kázmér vel de Kisfalud*, a Kisfaludyak törzsének megalapítója.

Lőrinczczel lezáródik a nemzetség történetének első fele, kezdődik egy új, nem olyan fényes, de ép oly mozgalmas, tele harczzal, küzdelemmel. A régi vitézi hagyomány lelkesítette a Kisfaludyakat, nem fajult el a hódító kardú Szabolcs vezér vére. A vörös lobogó, a mely alatt banderiumuk az ellenség ellen vonult, és a czímerük — vörös mezőben hármazöld hegy, rajta egy koronán álló királyi sas az apostoli kereszttel karmában — vagy diadalmasan tért vissza, vagy a hordozójával együtt maradt a csatatéren. De a királyért és hazáért ontott

vér, a mint III. Endrének egy 1298-ban, épen a Mihályiak részére kiállított oklevele bevallja, és az évszázados tapasztalás is bizonyítja, nem mindég talált méltó jutalomra. A míg a férfiak hadban voltak, a szomszédok, rokonok rajta-ütöttek az ősi birtokon, a gyámolatlan asszonyokat kiverték belőle, s a hazatérő hősök gyakran szegénységre jutottak.

A családi vagyon pusztulásának a folytonos hadakozáson kívül, volt egy másik oka. Miklós comes hagyott ugyan utódaira roppant uradalmaikat, de a bő istenáldás, a sok gyermek következtében az ősi vagyon egyre oszlott, új adományokat pedig az Árpádok kihalta után alig szereztek, csak nagy ritkán, kárpótlásul a pártoskodás vagy hűtlenség miatt elvett javakért. A Kisfaludycsalád is szétvált egyes ágakra, s a helyett, hogy szerencsés házassággal gazdagították volna az ősi örökséget, az előkelő főurakhoz nőül ment Kisfaludy-leányok egy-egy birtokrészt magukkal vittek a Sennyeyeknek, Prónayaknak, Cherneleknek, Niczkyeknek és ki tudja hány nemesi meg grófi családnak. A mint fogyott a családi vagyon, akként fogyott a család tekintélye. Míg az ősök az ország előkelő méltóságait viselték, az utódok mind jobban visszavonultak a közép-nemesség fészkébe, a vármegyébe, s mint alispánok szereztek maguknak tisztelt nevet. Nem veszett homályba családjuk híre, csak megfogyott a fénye, és az a *literatus* melléknév, mely már a XIV. század közepe óta föltűnik

egy-egy Kisfaludy neve mellett, a családnak nem emelkedésére, hanem szegényedésére utal. A szegényedéssel együtt járt a pörösködés. A családfő halála majd mindig évtizedes pörökbe bonyolította a rokonokat. Mivel az ingatlanok különböző értéke miatt nem lehetett igazságos osztályt tenni, a károsult fél osztályrészét pénzzel kellett volna kiegyenlíteni. A szerencsés örökösöknek mindenük volt, csak pénzük nem, következett a régi magyar nemes pénzszerző módja, a zálogbaadás, majd az igénypörök, melyek az egyes családtagok között valóságos háborúvá fajultak. Időnként megbékültek, de hiába. Kisfaludy Antalné 1447-ben a csornai konvent előtt a maga és gyermekei nevében a Csák és Ugrin-ággal minden pörös ügyre nézve kiegyezett, de nem sok idő múltán újra megindult a villongás, s meg sem szűnt a XIX. századig.

Így a XIV. századtól a XVIII. végéig a Kisfaludy-család története, mint a nemes családoké általában, nem egyéb, mint az osztálypöröknek végtelenségig húzódó lánczolata. A névtelen családtagok sorából csak azok a Kisfaludyak emelkednek ki, a kik fegyverrel kezükben, személyes vitézségükkel szereztek maguknak hírt-nevet. Első a sorukban Ádám, I. Rákóczi György vezére, a ki Heister generálist, a hirhedt fővezér testvérét Győrvár mellett elfogta és vitézi tettéért a csáktornyai uradalmat kapta a fejedelemtől, mint nemzetiségének ősi jószágát. Öcscse, Gábor is vitéz

katona volt, Buda ostrománál esett el. Majd három lelkes kurucz következik: Ádám fia, György, a ki unokabátyjával, Lászlóval, és unokaöcsésével, Boldizsárral együtt harczolt a *Pro libertate* zászló alatt. László már 1704-ben ezeres-kapitány volt, György a szatmári béke után elfogadta az amnestiát, a legifjabb híven követte szeretett fejedelmét a számkivetés bizonytalanságába, el egészen Párizsig. György unokája, szintén György, az alezredesséig vitte, de a Rákóczi-szabadságharcz lezajlása után élven, a császári seregben. Utoljára hagytuk a nemzetség legérdekesebb tagját, Lászlót, a költő szépapját, az előbb említett László apját. Bátor katona volt, Győr és Kőrmend kapitánya, a töröknek ostora, réme. Az egyetlen Kisfaludy, a kit szárnyára vett az ének. 1681-ben, a nagyszombati csatában török fogságba került. Nem hiába volt, a mint az ugyanakkor keletkezett népköltemény mondja:

Sok jó vitézeknek . . . tanácsadója,
 Mezőben, városban erős kőoszlopa,
 Hamis pogányoknak sokszor megrontója,
 Kegyelmes urunknak igaz, hű szolgája,

a török kegyetlen bosszút állt rajta. 50 fontos bilincset raktak kezére-lábára, véresre verték a talpát, s úgy kínozták egy álló esztendeig, mígnem szerelmes felesége pénzzé tévén érte jószágait, ingóságait, 8000 ezüst forintért és tizenkét török fogolyért kiváltotta.

Ez a meg nem szűnő háboruszkodás, a küzdelem, hol az ellenséggel, hol a rokonsággal,

rányomta bélyegét a fajra. Megaczelozta erejét, s jól mondja költőnk, „nemzetségének természetes tulajdona a nyers, bajnoki indulat lett.” Nagy számmal voltak közöttük nyers katonák és erőszakos földesurak, míg papot, elég különös, a családfa élén álló Ugrin érseken kívül nem adott a hazának a messzeágazó nemzetiség. Az a Kisfaludy János, a családalapító Lőrincz fia, a ki a XIV. század közepén Balázs nevű szolgájával a baboti várjobbágyokon, tehát nem is a maga emberein, erőszakoskodott, sőt többet közülök leöldösött, csak első, de nem egyetlen tagja a családnak, a kiről ilyen eseteket jegyzett föl a história.

De fejlesztett bennük még olyan vonásokat, a melyek jellemző tulajdonságai maradtak a kései utódoknak is. Ilyen első sorban a földnek, a nemesi birtoknak megbecsülése, továbbá a körömszakadtig való ragaszkodás jogukhoz, az igazsághoz, vagy ahhoz, a mit jogosnak, igazságosnak hittek, és ennek alapján a makacs kitartás, az elvhűség. Végül a mi legértékesebb: lángoló szeretet a haza iránt. Noha már századoktól fogva emészti nemzetségük birtokát a hazának tett és semmi szerencse által meg nem jutalmazott szolgálat — mégis e szeretet nemzedékről-nemzedékre nem fogyott, hanem növekedett.

Az új korszak hajnalán élő költő lelki sajátágain első pillanatra fölismerszenek ezek a családi hagyományok. Lelkének szervezetét első sorban tőlük örökölte s nem közvetetlenül szülői-

től. Anyjáról, Sándorffy Annáról, igen keveset tudunk. Jó családból származott; atyja Sándorffy Sándor királyi ügyész volt, a ki leányát 1771-ben, ha nem is gazdagon, de tisztességesen házasította ki. Anna húsz esztendős szép barna leány volt, mikor a huszonnyolcz éves Kisfaludy Mihály nőül vette. Hol fájdalmasan melázó, hol pajkosan jókedvű, s ez ellentétes hangulatai asszony korában is meglepték, a szerint, a mint ura és parancsolója arcán kiült vagy elsimult a haragos ráncz. Annál jellemzőbb egyéniség az apa. Megvan benne családjának minden közös vonása, de egy-két árnyalattal sötétebbre festve. Tanult ember, mint a régi literatus Kisfaludyak; a jezsuiták szigorú keze alatt megtanult kitűnően latinul s nyilvános pályáján annyit forgatta Verbőczit meg Husztit, hogy alaposan megismerkedett a magyar törvénykezés minden fortélyával. Latin műveltségét azonban inkább csak arra használta, hogy kellemetlenkedő tisztársait latin hexametererekbe foglalt paskillusokkal boszantsa, jogi ismereteit meg nemcsak a haza javára gyümölcsöztette, hanem gyámolatlan rokonai ellen is érvényesítette. Megbecsülte ő is a birtokot, a földet, de a kelleténél jobban. Már az atyai örökség megosztásánál megrövidítette öcscsét, Zsigmondot. Ragaszkodott a jogához, de annyira, hogy majd minden atyjafiára pörrel támadott. Szolgált hazáját, de nem fegyverrel, mint elődei, hanem békésebb eszközökkel, szóval és a bírói

pálczával: eleinte Zala vármegye gyűlésein szerzett szónoki babérokat, majd hosszabb ideig Győr vármegye főszolgabírói székében ült, közben részt vett a 96-iki országgyűlésen mint követ. Alispán is lehetett volna, de már erre öregnek tartotta magát s visszautasította a kitüntetést. Lelkes magyar volt ő is, mint Csák minden vére; a nyugati műveltség szellője, mely a szép királyné idejében új, de ragálylyal telt levegőt hajtott felénk, csak megérintette, meg nem mételyezte: megtanult németül s értett francziául, házában azonban csak a magyar nyelvet ismerte, s gyermekeit magyaroknak nevelte. A míg azonban ősei a szabadságért küzdöttek, ő «megtért». Gyermekeit az uralkodóház iránti tiszteletben nevelte és óva intette őket, hogy pártos elődeik példáját ne kövessék.

Nem volt rossz ember, és mint Sándor fia mondja, az ő szigorú, de igazságos bírása, mindenki tisztelte, de félt tőle. Mivel bámulatosan tudta akarátát fékezni, másoktól is vak engedelmességet követelt. Szava parancs volt, szándéka megmásíthatatlan, kicsiny és nagy elveihez egyforma szívósan ragaszkodott. Igazságos embernek tartotta magát és mégis hat gyermekét kitagadta szerzett javaiból, csakhogy egynek hagyjon mindent és a családi vagyont el ne aprózza. Szigorú, rideg lélek volt, a ki senkit sem engedett közel szívéhez. Hogy e szív mélyén erős érzelem lakott, azt gyermekei csak abból sejtették, hogy ha valami csapás érte,

bezárkózott napokra fájdalmával. Ép úgy rejtve maradt a családtagok előtt többi nemes jellemvonása: türelem az alacsonyabb sorsúak iránt, ami szépen megfért a családi büszkeséggel, függetlenség a nemesség balitéleteitől, egyszerű, puritán gondolkodásmód, mely külső fényen, csillogáson nem kapott.

A sümegi kúria tehát, a melyet több más birtokrészszel együtt Sándorffy Anna hozott a Kisfaludy-családnak, és később a csécsényi, majd tети lakóház, a hová Kisfaludyék a 70-es évek második felében költöztek, nem látott mosolygó, derült háznépet falai között. A család ugyan szépen gyarapodott, költönk után, a ki a házaspárnak első gyermeke volt, 1788-ig még hét gyermek született, köztük öt fiú, de az atya nem volt Rousseau tanítványa. Nem a szeretet volt a nevelő eszköz, hanem a szigor, s a rakonczátlan tüzes fiukat 'kemény és szoros fenyíték alatt' tartotta. Feleségének halála után, a kit Károlynak, a későbbi nagy drámaírónak születése döntött sírba, még ridegebb lett, 'korrhely, gazember, semmirevaló' voltak a szokott nevezetek, melyekkel fiait illette, úgy, hogy azok, 'meghittjüknak, barátjuknak nem kívánhatták' a mogorva, durva apát.

A gyermek Kisfaludy azért nem szenvedett az atyai szeretet melegének hiánya miatt. A gyöngédséget megtalálta édesanyjánál, a kinek szép meséit órákig elhallgatta. Egyébként úgy élt, mint a falusi úri fiuk mai nap is. Gyermek-

éveinek nagyobb felét kinn töltötte a szabadban, a béresgyermekkel mulatva. Lovazott velük a szérűskertben, várat épített a homokban, nézte a szántókat, aratókat, fölült a szénás-szekerek tetejére vagy egy-egy jámbor igásló hátára. Mint az uraság fia, a környék «kisura», éreztette hatalmát és szeszélyeit öcsceivel és játszótársaival: ép olyan zsarnok volt kicsiben, mint atyja és ősei nagyban. E közönséges, sőt paraszti társaság csak önérzetét fejlesztette ki, de lelkét nem durvította el, mert a magyar paraszt, még az apraja is, ha leereszkedik hozzájuk a gazda családja, rendkívül tisztességtudó, nem vét soha az illendőség ellen.

A kis Sándor nemsokára szűknek érezte a környezetet. Erős képzelete munkálkodni kezdett, nagyravágyás ösztökélte, valami merész dolgot akart mutatni társainak. Alig volt hat éves, mikor már megirígyelte a madarak röptését és fazsindelyből meg pulykatollakból repülőgépet szerkesztett. A kísérletnek természetesen nagy bukás és anyja korholása volt a következménye, de a költő még öregkorában is szívesen emlegette vállalkozását.

A mint iskola-sorba került, atyja, a ki nagyon takarékos gazda volt, nem hozatott melléje drága tanítót, hanem beadta Györré, nyilvános iskolába, s hogy el ne kényeztesse, nem valami előkelő barátjához vagy tanárjához, hanem egy becsületes bognár-mesterhez, Mándl Jánoshoz, a ki derék élete-párjával együtt olyan jól gond-

ját viselte a kis Sándornak, hogy innen kezdve a többi Kisfaludy-fiú mind az ő Szűcs-utczai házában töltötte iskolás éveit.

Sándor 1788 nyaráig maradt Győrött. Elvégezte az elemi és a gimnáziumot. Bár életének e szakasza, mint a legtöbb emberé, nagy mozgalmak nélkül pergett le, a még fejletlen gyermekifjú sorsában akadunk több olyan mozzanatra, a melyből következtethetünk a későbbi lelki fejlődésre. A költő maga kívánta, hogy életírói ne mulasszák el ezen apró mozzanatokat kiemelni: teljesítsük kívánságát.

Mint tanuló rendkívül kötelességtudó és dicsvágyó volt. Gyermekésszel is tisztán látta a czélt, a mely felé tört: megelőzni mindenkit a hivatás teljesítésében. Ha időnként meg kellett osztania az első helyet valamelyik társával, mint 1787-ben egy Rochling nevű tanulóval, nem nyugodott, míg erejének megfeszítésével le nem gyűrte vetélytársát. Hat osztályon keresztül ő volt az iskola büszkesége. Még a zord apa is megenyhült, ha a vizsgálatok után hazahozta fiát, s a mint Győrött általában, csuda talentumnak tartották a kis Sándort, ő is elégtelen mondogatta, hogy fia el fogja homályosítani az eddig élt Kisfaludyakat s legalább is országbíró lesz a kis, oskola-csudából. Egyetlenegyszer vesztette el az elsőséget, akkor is csak azért tette őt tanítója nyolczadik eminensnek, hogy el ne bizza magát. A fiú természete azonban nem volt alkalmas a kísérletezésre —

megmutatta már Téten a repülőgépevel. Sándor érezte, hogy rajta sérelem esett. A joghoz való szívós ragaszkodás — Kisfaludy-jellemvonás — a tizenegy éves gyermeket vakmerő tetteire ingerelte. Lázadást szított az iskola elégedetlen elemei között, tiltakozott tanárjának igazságtalan osztályzása ellen. A fegyelemnek ez a súlyos megsértése büntetést követelt. Az igazgató nyilvánosan megdorgálta s hazaküldte apjához. A kis lázadónak erre elpárolgott haragja és bátorsága. Annyira fájt a rajta elkövetett méltatlanság és annyira félt atyjának szigorú fenyítésétől, hogy már-már a Dunába készült ugrani. Számító, józan esze azonban okosabbat tanácsolt: várjon, ez a mód még mindég megmarad. Remegve bár, de elment atyja elé. Az öreg eleinte csendesen, majd mind emeltebb hangon korholta; kijelentette, hogy az előljárók ítélete előtt meg kell hajolnunk, ha az igazságtalan is — de a tettelegesség elmaradt, s atyja meglegedett avval, hogy fia kövesse meg tanítóját. Osztálytársai diadallal kísérték szállására, s ezen még a kemény szívű atya is megilletődött. A várt hatás azonban elmaradt, a leczke, látni fogjuk, nem fogott a nyakas Kisfaludyn.

Még egy emléke maradt a győri tanulásnak, egy megfakult papírlap, a tizenhárom éves Kisfaludynak első verse. Mint a XVIII. századnak több nemesi származású költője (pl. Radvánszky Ferencz, Ányos Pál), Sándor is édesanyjához

intézi első költői kísérletét. Ez a nem egészen kétségtelen hitelességű vers a későbbi Himfyből nem árul el semmit. Nem egyéb, mint jól gördülő, de tompán összecsengő sorokba foglalása a fiúi szeretetnek. Anna napjára készült üdvözlő vers; a név egyezősége révén összefűzi a két Annát, anyját és az őt oltalmába fogadó, Szűz-Mária-szülő Szent Annát. Tizenhárom éves gyermektől, kit a fiúi szereteten kívül legföllebb verselgető atyjának példája buzdított, megható.

Az 1788-ik év őszén Sándor Pozsonyba ment a filozofiára, a mi abban az időben kötelező előtanulmány volt a jogi oktatáshoz. Buzgalma azonban nagyon hamar megcsappant. Az egykor első diák már a kétesztendősz filozofiai folyamat nagyon mérsékelt eredménynyel végezte, a történelmen kívül egyebet alig tanult, később a jogi tárgyakkal meg épen nem foglalkozott, s Fleischhacker tanár jogi leczkéi elől rendszerint megszökött. Bármilyen nagy is e változás, nem nehéz megérteni. A nyílt eszű fiúból, a kinek ambícióját az iskolai fegyelem és apjának vas akarata egészen az iskola falai közé szorította, tizenhat éves fiatal ember lett, a ki belátta, hogy a tanulás nem cél, csak eszköz. És minek gyötörje ő elméjét a száraz iskolai tudománnyal, mikor sem prókátor, sem tisztviselő nem akar lenni? A dicsőségnek olthatatlan szomja, mely gyermekkorától élt szívében, nem talált már a tanulásban kielégülést, és mivel új cél még nem merült föl képzeletében, elkövetkezett

a tétovázásnak, a bizonytalanságnak ideje, mikor a vágyó ifjú mohón kap minden eszköz után, melylyel lelki szükségletét csillapíthatja. Eleinte az olvasásra adta magát, s mivel az egész világ az akkor divatos új költői fajban, a regényben gyönyörködött, ő is nagy lelkesedéssel olvasta a kor kedvelt regényeit, természetesen németül, hiszen Pozsonyban az volt a műveltek nyelve. A sok regény, s velük a XVIII. század végének beteges sentimentalismusa őt is meg-részesgítette, erőt vett rajta a sejtelmes ábrándozás, mely mindenkit megtámad, a kinek érzésvilága nincs harmóniában gondolatvilágával. Félretette könyveit, s azt a beteges rajongást, a melyet belőlük magába szítt, az életbe akarta átvinni: a barátság és szerelem cultusának akart élni. Megalkotta a hű barát és az ideális kedves alakját és kereste megvalósulásukat a földön. Nem volt húsz éves sem és Pozsonyban sok volt a csinos német leány: nem csoda, hogy hamar ráakadt az ideálra, az epedő szőke Veinstein Terézre. Az ábrándos diák-szerelem codexe szerint soha sem beszélt vele szerelemről, csak sóhajtozott, sétált ablaka előtt és elkeseredve, hogy nem érti meg néma szerelmét, édes-bús magyar nótákat játszott szenvedéseinek hű tár-sán, a hegedűn. A másik eszményi viszonyát sem valósíthatta meg. Talált ugyan Pozsonyban egy hű baráti szívet, Skublics Imrét, a kivel egész életre szóló baráti frigyét kötött, de ez a mély érzése ellenére is józan tanulótársa a

barátságot sokkal reálisabban fogta föl, mintsem Sándor álmképének megfeleltethetett volna.

Majd új képek izgatták álmodozó lelkét. A könyvek után az ifjúság másik csábító sziréne, a színház, vonzotta magához. A gazdag és szórakozásra vágyó pozsonyi német közönségnek, Erdődy János gróf magánszínházát nem számítva, két műintézet állott rendelkezésére. Az egyiket Kisfaludy, mikor öreg korában visszaemlékezett a pozsonyi viharos napokra, ugyancsak leszólta, krajczáros, erkölcsrontó deszkatheatromnak nevezte, megfedelkezve arról, hogy hányszor állott maga is a háromemeletes faalkotmány deszkafalai között, s gyönyörködött azokban a könnyű, léha, víg operákban, német férczművekben és balletekben, a melyeket ágrólszakadt, vándor komédiás csapatok adtak elő. A másik, az 1775-ben alapított díszes kőszínház, korának legkiválóbb műintézetei közé tartozott. Elsőrangú művészek játszották benne Shakespearen kívül a legünnepelebb német költők műveit, Lessinget, Goethét (*Clavigo, Stella*), Schillert (*Die Räuber, Kabale und Liebe*), Wagnert (*Reue nach der That, Die Kindesmörderin*) csakúgy, mint Ifflandot és Kotzebuet. Bár a deákoknak szigorúan meg volt tiltva a színházlátogatás, Kisfaludy rendes látogatója volt mind a két intézetnek. Csillogó szemmel, áhitatos lélekkel szitta magába a Sturm und Drang korszak drámáinak ifjúi erőtlől duzzadó szertelenségeit s Kotzebue érzékenységeit. Különösen Schiller ragadta el. Mély megindu-

lással tekintett azokra az emberekre, a kik a színen előtte mozogtak mindazokkal a szenvedélyekkel, melyeket homályosan maga is érzett, noha sem kifejezni, sem valójukban megérteni nem tudott.

A költészettől, az átélt és még inkább elgondolt érzelmektől megittasult lelke természetesen nem tudott beletörődni az iskolai rideg tanulmányokba, s a helyett, hogy tollal kezében jegyezte volna, a mit tanárai diktáltak, elbolyongott a szomszéd erdőkbe, szigetekbe és a *Corpus iuris* unalmas paragrafusai helyett a regények és drámák költői képein, a szerelmes párok és önfeláldozó barátok megható sorsán s a szőke Terézen jártatta elméjét.

II.

Ebben az időben azonban, a 90-es évek fordulóján, nemcsak Kisfaludy változott meg, hanem az idő kereke is hatalmasat lendült. Meghalt II. József, s vele megbukott a negyedszázados (1765—1790) absolutismus. Mint minden mélyreható változás, ez is legnagyobb mértékben az ifjúságot rázta meg, s ez volt a második mozzanat, mely Sándort az iskola padjáról elcsalta. Az iskola padjáról az élet színterére lépett, a politikát nem könyvekből, hanem gyakorlatból kezdte tanulni.

Első föllépte még csak készület volt a nyil-

város szereplésre. Egyik társát, mikor a krajczáros színház deszkahasadékain bekandikált, egy goromba német hajdú pálcájával hátba ütötte. Az ifjú véletlenül nemesi származású volt, s a törvény biztosította kiváltságnak, a nemesi test sérthetetlenségének, ilyen durva megbántása annyira fölháborította az ifjakat, hogy küldöttséget menesztettek a város előljáróságához. A küldöttség egyik szószólója természetesen a nemesi jogaira féltékenyen örködő Kisfaludy volt. A fiatalok heves szónoklatai, meg a városháza ablakára repülő kövek megrémítették a tanácsot, a megsértett nemesi önérték elégtételt kapott: a bűnös hajdút deresre húzták.

Majd egymást váltva merültek föl nagyszerű jelenetek. A nemzeti érzés — mely a majtényi fegyverletétel óta szunnyadt a lelkekben és sem valódi tárgyát, sem igazi eszközeit nem ismerte — annyira elhalványult, hogy nincs túlzás Kisfaludy szavaiban :

Fájt lelkemnek, folyvást látnom, A magyar mint tűnedez,
Nyelvével és ruhájával, — S a német mint fejledez;
Fájt, hallanom, Magyarokban, Magyar hang mint
[némúl el,
S magyar is, ha szólíttatik, Divat — németül felel.

Azt hitte mindenki, maga a költő is, hogy nemzetének :

Van hát múltja; jelenje nincs : Mert utóbbi jelenje
Lehúnyt dicső századinak Csak bánata és szennye.
Jövődjö lehet ugyan : A most folyó néhány év
Reményt nyújthat ; de kikötni, Homályban áll még a rév.

Kétszeresen érezte a hazafias ifjúság e szégyent a ,korcsosult Pozsonyban', hol magyar szó alig hangzott, magyar öltözetet soha sem láttak. A ,legbúsabb búsuló', Kisfaludy, ,árva gerleként bolyongott' az idegen tömegben. II. József erőszakos, alkotmánytipró uralkodása alatt fölébredt a nemzet. Már Bessenyeiék megfűjták a harci riadót, őket követték a hazafias magyar papok, Ányos, Dugonics s a deákosok, végre megszólalt Gvadányi szatirája, s a költőktől élesztett szikra lángba borította a fogékony szíveket. Ha erősebb volt is a lángnak fénye, mint melege, a hatás megmérhetetlen volt. Jóformán csak két térre szorult, az öltözetre és nyelvre, de e két téren csodát látott az ország. A nagyszombati ifjúság példájára újra fölvtették a nemzeti viseletet, magyar szó hangzott szerte a Duna két partján, s ez az érzés divattá válva gyorsan terjedt, még Pozsonyba is eljutott. Az első egyike, a ki német ruhájáért megszenvedett — épen Kisfaludy volt.

A fölbuzduló nemzeti érzés hatása alatt megrendült uralkodó egy vonással megsemmisítette törvénytelen rendeleteit. Még le sem csöndesedett a kitörő öröm, mikor már a nemzet legdrágább kincse, a király és nemesség közös hatalmának symboluma, megindult Bécsből, hogy múzeumi látványosság helyett ismét egy ország bálványa legyen. Örömmámorban fogadta a nép, s merre keresztül vonult, egész diadalmenetté vált a kíséret. Lóháton, gyalog, a fél Pozsony

elzarándokolt a koronához. Kisfaludy is, most már magyar ruhában, Köpcsényig ment vele s az országgyűlésre küldött követekkel őrizte az ereklyét. Ugyanabban az esztendőben a Pálffy-kastély nagytermében Pozsony vármegye rendi megyegyűlésre sereglettek, öt év óta az elsőre. A nagy esemény elcsábította Sándort, előadás helyett a Pálffy-kastélyba sietett, a hol megkapó látvány tárult eléje. A szabadság szellőjétől mámoros megyei urak azzal kezdték a tárgyalást, hogy a gáncsoskodó, aulikus mágnásokat kiűzték a teremből, azután lángoló szónoklatokat mondtak a kormány törvénytelenégei ellen, végre mikor haragos szívükön könnyitettek, egyértelműleg kijelentették, hogy ragaszkodnak a százados alkotmányhoz, a vármegyei kormányzáshoz, a magyar és latin nyelvhez: mindenhez, a mi ősi, a mi a szokásnak ezer esztendő próbáját kiállotta.

Ekkor látott Kisfaludy először erős érzelmektől, nagy elhatározásoktól hevített tömeget. A nagyszerű látvány és a megyegyűlés izzó levegőjében elröppenő szavak tudatossá tették azt a két érzést, mely mint őseinek öröksége, eddig lappangva élt lelkében, *magyarságának és nemesi voltának* érzését. Atyja házánál eddig is hallott családjuk régiségéről, a nemesség kiváltságos helyzetéről és arról, hogy milyen dicső dolog büszke magyarnak születni, de az a rendi gondolkozásmód, a mely később olyan jellemző lett egész valójára, s a tüzes magyar

érzés itt kapta meg alapját. Ekkor értette meg azt a szoros kapcsolatot, mely a rendi alkotmány s a nemesi jogok között fönnállt, innen kezdve lesz határozott fölfogása, hogy a nemzet a kiváltságosak összessége, s minden, a mi a kiváltságos osztály hatalmát csorbítja, egy-egy követ tör ki a nemzeti alkotmány épületéből.

A mi azután következett, II. Lipót trónra lépése, az országgyűlés összeülése Budán, majd Pozsonyban, a nagy fénynyel megtartott koronázó ünnepély, a melyet az öreg Gvadányi olyan élénk tollal örökített meg *A mostan folyó ország gyűlésének leírásá-ban*, az nemzetünk történetének egyik legérdekesebb mozzanata. Költőnk szavai szerint a nemzetiség olyan gyorsan és olyan olthatatlanul vetett ekkor lobot minden igaz magyar szívében, mint mikor a szélvihar rohamában lesújtó villámtól egyszerre lánggra gyullad egy egész falu háztömege. Az országgyűlésnek azonban, bár Kisfaludy is ott tolongott jogásztársai között a karzaton, mégsem volt életében olyan jelentős szerepe, mint a megyegyűlésnek. Fölbuzdult a követek merész szavaira, lelkesedett a tömeggel, de a Pálffy-kastélyban látottak hatása alatt ekkor már teljes tudatában volt annak a célnak, a mely felé törnie kell. Az ingadozás és ábrándos sentimentalismus helyét tettvágy foglalta el. Mint a XVIII. század végének annyi kiváló embere, ő is elhatározza, hogy egész életét nemzetének szenteli.

A milyen határozott volt a cél, olyan kevésbé

ismerte azonban a módokat, melyekkel megvalósíthatja. Nehéz is volt a följúulás korában élő magyarnak a helyzete. Fegyverrel szolgálni a hazát, mint a Hunyadiak, Zrínyiek, nem volt módjában, hiszen a katonaság nem a nemzeté, hanem a császáré, a háborúkat nem az ország, hanem a dynastia érdekében vívták. Barcsay és a többi katona-poéta érezte legjobban, mennyire hiányzik a hazafiúi érzelem és a vitézkedés között minden kapcsolat. Az, a ki az állam szolgálatába lépett, nem a magyarság érdekében, hanem ellenére dolgozott s kitette magát a hazaárulás vádjának, mint Kazinczy. Végül a politikai pálya, a gyakorlatnak negyedszázados hiánya miatt, nem vonzotta a lelkeket. Így magyarázható, hogy minden magyar, ha munkálkodni akart, tollat vett kezébe; a katona, a pap hivatását csak mesterségnek tekintette, a kit a sors államférfiúnak vagy politikusnak rendelt volna, Bessenyei példájára író lett.

Kisfaludynak egy szerencsés véletlen mutatta meg a követendő utat. Miközben fölébredt hazafisága arra ösztönözte, hogy magyar lelkeket keressen a német Pozsonyban s a műveltek között nem találván, vásárokon, parasztok ajkáról leste a magyar szót, egyik volt tanítója elvezette a várban lakó kispapokhoz. A pozsonyi papnevelő, ez az egyszerű, szerény intézet, abban az időben a magyarságnak egyik igazi végvára volt, hol a hazafias szellemet nemcsak buzgón, de tudatosan is ápolták. A fiatal papok nagyon

szívesen fogadták a lelkes Kisfaludyt, s vendégük is igen jól érezte magát a teljesen magyar környezetben. A hazafias tűzű kispapokat, a kik közül Fejér György, Horváth János, Döme Károly, Juranics László, Péteri Takáts József később irodalmunk történetében is szerepet játszottak, ugyanaz az érzés hevítette, a mely a fiatal jogászt, de ők már egy nagy lépéssel közelebb kerültek a célhoz, belátták, hogy lehetőségükhöz, helyzetükhöz képest csak egy módjuk van érzésüket tetterre váltani: ha anyanyelvüket, nemzetiségüknek legbiztosabb támaszát, ápolják és művelik. Megértették, a mit egy másik lelkes hazafi, szintén pap, Ányos, pár évvel azelőtt kimondott, hogy a magyar nyelv elhanyagolása az a veszedelem, a mely az országot végromlásba dönti. Hogy ezt a romlást megakadályozzák, hogy új virágzásra emeljék a magyar nyelvet, mely már-már a parasztok kunyhójába szorult — hiszen az országgyűlésen is latin nyelven követelték vissza az alkotmányt — legjobbjaiuk fogadalmat tettek egymásnak, hogy «életüket és tehetségüket a nemzeti nyelv és hazai tudományosság fölvirágoztatására fogják fordítani». Szorgalmasan vásárolták és olvasgatták a magyar könyveket, a XVII. század «legnagyobb magyar poétáját», Gyöngyösit, az újabbak közül Bessenyeit, Pétzelit, Kazinczyt és Dugonicsot, valamint a korabeli hirlapokat, első sorban a *Mindenes Gyűjteményt*. Minden új számát szinte kapkodták

egymás kezéből és nemsokára ott szerepelnek a folyóirat munkatársai között. Hogy izlésüket műveljék, a fejlettebb nyugati irodalmaknak termékeit fordítgatták, majd ugyancsak külföldi mintára színelőadásokat rendeztek, s több kéziratban maradt fordításon kívül három vígjátékkal gazdagították színi irodalmunk szegényes műsorát.

Új világ tárult föl Kisfaludy előtt. Ő, a ki eddig csak német és latin könyveket olvasott és sem az iskolában, sem jogásztársaitól nem hallott magyar könyvekről, mohón átadta magát az ismeretlen gyönyörűségnek. Nemcsak „szív- és lélektáplálékot” lelt a magyar könyvekben, hanem vágy ébredt benne, hogy ő is nemzetéhez szóljon és mint lelkes papbarátai, fölrázza álmából a magyart. Bár megértette, hogy „rögös, gúnyos és lenézett” az író pályája és munkája „olvasatlan, jutalmatlan” marad, választott: író, még pedig költő lesz. Ismerve azokat a hatásokat, melyeket lelke magába gyűjtött, természetesnek találjuk, hogy a költészet legmagasabb nemében próbálkozott meg. Pap-barátainak művei megkedveltették vele a drámai műfajt, a német színház nagyszerű előadásai a megrázó hatású tragédia felé vonták, s az egyetlen magyar drámaköltő, a kit ismert, Bessenyei, megtanította neki a dráma francziás formáját, a rimes alexandrinust. Így született meg első komolyabb alkotása, *Seneca tragédiája*, melyhez még tizennyolcz éves korában kezdett. Nem

eredeti alkotás: Kleist Ewaldnak, a kunersdorfi csatában hősi halált halt német katonaköltőnek *Seneca*-ját ültette át magyarba. Az elhibázott alkotás fogyatkozásaiért tehát a német költő viseli a felelősséget. Cselekvénye, bonyodalma nincs, szerkezete kezdetleges. A három fokozatosan rövidülő fölvonást jóformán egy jelenetbe össze lehetett volna sűriteni. Jellemrajznak nyomát sem látni. A hős rokonszenves, sajnálatunkra méltó bölcs, de épen nem drámai alak. A kor sentimentalis hangulatához azonban nagyon illettek a drámát mozgóató érzelmei: a zsarnokság gyűlölete, a nemeslelkű Senecának halálmegvetése, hozzá méltó feleségének önfeláldozása, s a hű barátinak, Polybiusnak, mély-séges szeretete. E magasztos érzelmei s könny-fakasztó jelenetek ejtették hatalmukba a fiatal költőt, mikor a színművet magyarul tolmácsolta. Átdolgozása majdnem szóról-szóra követi az eredetit, de bőbeszédű, szintelen nyelvével, rhythmustalan soraival, rosszul csengő rímeivel még tökéletlenebb, és bevallott mintaképétől, Bessenyeitől is messze elmarad. De ne felejt-sük el, hogy végső alakját egy tizenkilencz-húsz éves ifjú adta meg, a kinek első próbája volt e tragédia!

A férfiú hősies stoicismusa után, vagy talán még előbb, a legszebb női erényt, a törhetetlen hitvesi hűséget s egyik legnagyobb bűnt, a testvérgyűlölséget, akarta színre vinni. Olyan tárgyak, az erény és bűn szélsőségei, melyek-

ben a Sturm und Drang korszak írói különösen gyönyörködtek. Schillert is, a kinek költészete legjobban megfelelt Kisfaludy lelkének, épen ez időben foglalkoztatta első ízben hasonló motívum (*Die Braut von Messina* terve) s a præromantikus Kölcsey egyetlen drámai tervének is (*A Perényiek*) ez lett volna a magva. Kisfaludynak e tárgyú tragédiája, *A testvérgyilkosság*, elveszett — ha ugyan több is volt belőle mint a puszta terv — de olvasmányai és színházi tapasztalatai alapján azt hiszszük, hogy Angyal Dávid joggal kereste benne Leisewitz (*Julius von Tarent*) vagy Klinger (*Die Zwillinge*) «véres tragédiáinak» fordítását. A harmadik színművéből, *Ulisszes és Penelope*, a melyet szintén még 1790-ben írt, csak töredékek maradtak ránk, a III-ik fölvonás egy, s a IV-ik öt jelenete. Fordítás ez is, még pedig meglehetősen hű fordítása Friz András jezsuita író *Penelope* című latin nyelvű iskolai drámájának. Kisfaludy, állítása szerint az 'igaz, hív, meghajthatatlan' szerelmet akarta megthato példában színrehozni. Törekvése nem sikerült. Fordítása sem emelkedik az iskolai drámák átlagos színvonala fölé, a magyar tolmácsolás meg épen kezdetleges, nyelve szintelen, előadása zavaros.

Kisfaludy e költői műveivel a magyar nyelvet akarta 'lehető tökéletességre hozni', mert 'nyelvünk nélkül egyenként ingadozó, gyökeret nem verhető nádszálak vagyunk, melyeket a politikának legkisebb szelei kitekerhetnek'. Cél-

jukat e kezdetleges kísérletek már azért sem érhatték el, mert nem láttak nyomdafestéket, de volt egy más hatásuk: a fiatal költő megtanult bánni a nyelvvel. Azt hiszem, ez az öntudatlan eredmény fontosabb volt, mint a kitűzött, de el nem ért cél.

Kisfaludy, elmerülve írói terveibe, magasztos hivatásán ábrándozott, mikor apja egyszerre véget vetett reményeinek. A költészet egéből leszállította a sivár földre. Elkedvetlenedve az egyre rosszabbodó híreken, 1791-ben hazarendelte fiát. Keserű szemrehányásokkal fogadta. „Hallod-e gyermek, nagyon megcsalatkoztam benned; mit nem vártam belőled, ismervén talentomodat; de látom, elástad te azt, vagy legalább rosszra fordítottad, mint ama rossz szolga. Semmi se lesz belőled“. Sándor védekezett, a mennyire atyja kíméletlen szigorúsága engedte, de ez fiának érveit, fellengző szavait, melyekkel a „szép tudományokhoz és mesterségekhez való természetes hajlandóságát“ festette, meg sem értette. Szidta, fenyegette a fiút, nyugodtabb perczeiben meg kifejtette, hogy ő szegény, gyermeke pedig sok: nincs akkora birtoka, hogy nyolczan megélhessenek belőle. Tanulniok kell tehát, hogy maguk kereshessék meg kenyerüket. Az írói pályáról meg ne ábrándozzék. Úri ember a maga vagy barátai multságára farag ugyan egy-egy tréfás, borsos rigmust, de pénzért írni szégyenletes dolog. A főrend eltaszítja magától az ilyen megtévedt embert, s rokonaitól,

barátaitól megtagadva koldushottra jut. Ezt ő nem tűri. Kezébe adta Husztit és Verbőczyt, azt a két munkát, melyekben a régi Magyarország egész jogtudománya kikristályosodott, egy különálló kis házat jelölt ki neki lakásul, s meghagyta, hogy tekintse magát az ő patvaristájának s készüljön szorgalmasan a prókátorságra. Az ifjú engedelmeskedett. Gyötörte magát a törvénykönyvvvel és a magyar jogszokás bonyolult eljárásaival, de csak nappal. Este, mikor atyja szobája elsötétedett, elővette kedvelt magyar könyveit, a szépírókat, és mint pár esztendővel később Berzsenyi, az éjjel felét olvasással és megkezdett drámáin dolgozgatva töltötte. A száraz tudományokban kimerült lelke fölfrissült a költészet üde világában, Seneca és Penelope képe elűzte a lidérczként ránehezedő Verbőczyt és Husztit. Ekkor született meg — édes anyjához írt költői levelét nem számítva — első, de elveszett költeménye is, a *Boldog szerelem*, a költőtől később 'mezítelennek' bélyegzett vers, a melyben érzéki képeket festett magának a még nem is ismert érzelemről.

Egy télen át, 1791/92-ben, tartott ez a jámbor színjátszás. Tovább nem bírta, egyenes lelke megutálta az alakoskodást. Már azon a ponton volt, hogy szembeszáll atyjával s ha összezdülés árán is, lerázza magáról a gyűlölt igát. A szerencsés véletlen ekkor egy huszárezredes rokonukat hozta a házukba. Az öreg katona, meglátva a sok gyermeket, a maga nyers-egye-

nes módján rátámadt az apára, hogy minek költi hiába a pénzét ennyi gyermek nevelésére. Adja oda a legnagyobbat: elviszi magával katonának. Sándor nem érzett magában semmi hajlamot a katonáskodásra, függetlenségre törő lelke irtózott minden bilincstől, mégis csakhogya sivar jogi tanulmányoktól szabaduljon, kijelentette atyjának, hogyha mindenképen kenyérkereső pályát kell választania, elfogadja nagybátyja ajánlatát s fölcsap katonának, de a bécsi magyar testőrök közé lép, a hová már egy évvel korábban kívánczozott. Az apa nem vette észre, hogy fia lelkében a föllobbanó vitézi indulat nem volt őszinte: Sándort nem a testőrök kardja csábította, hanem Bessenyei példája, a ki a gárdánál küzdötte föl magát Magyarország első írójává. Örömmel fogadta tehát fia ajánlatát s még azt is megígérte, hogy pénzzel segíti. A fukar Kisfaludytól nagy szó. Mivel azonban a testőrséghez rendszerint gyakorlott katonákat az ezrednél hadi szolgálatot teljesített nemes ifjakat vettek föl, Sándor 1792 tavaszán, marczone érezettel szívében beállott kadétnek a Sándor Lipót huszárezredbe.

Láttuk már eddig is, hogy Kisfaludy, ha el nem ragadta szenvedélye, milyen tudatosan számított ki minden lépését. Húsz éves ifjúnál meglepő tervszerűséggel tört célja felé. A nádor-huszárokra is azért esett választása, mert az ezred abban az időben Erdélyben tartózkodott, a melyhez Magyarország utolsó századainak leg-

dicsőbb emlékei fűződnek. Hiába beszélt a loyális atya fia előtt a 'lázas' Bocskayról, Bethlenről, Rákócziakról, Sándor emlékében megmaradt ugyan a *lázas* szó s némi loyális máz a szíve kérgén, de a mélyén ott lobogott a lángoló hazafias tűz, melyet még szítottak történeti olvasmányai és a nagyszerű pozsonyi jelenetek. Érezte, hogy mégis csak azok voltak az igaz magyarok, a kiknek zászlóját a keleti szellő lobogtatta «nyugat felé, nyugat felé». Ő is oda vágyott e földre, melyet 'a magyar nemzet történetei' megszenteltek, a hol szívének gyermek-kori bálványa, Hunyadi János, született és fényes diadalait aratta. A kevert nyelvű, idegenektől megfertőzött haza helyett egy darab színmagyar földet remélt ott találni. Mikor a Királyhágóra érve megpillantotta Erdélyt, mely 'az ő setét erdőkkel, bodrozott hegyeivel, völgyeivel, mint egy kavargó nagy setétkék hullámokat hányó tenger' terült el alatta: megindultságában könnyekre fakadt.

Fellengző reményeiben keserűen csalódott. A vágyva várt magyar szó helyett oláh ütötte meg fülét, s bújában nem tudta álomra hűyni szemét. De a csüggedésből kiemelkedett, s a honfíui fájdalom egy nagy nemes fogadásra ihlette: 'Ezen szívemet szaggató órámban, itt Kolozsvárott, hol még rokon magyar szíveket leltem, eltökéllettem magamban: hogy én, szegény magyar nemes ifjú, de azon régi magyarok ivadéka, kik a magyarnak itt hazát szereztek, és egy nagy, dicső nemzetet alapítottak,

homályomba rejtezve, akár mint katona, akár mint egyszerű polgár, hazafiú érzelmimből, mint selyembogár gyomrából, egy fonalat fonok, melynél fogva veszni indult magyar nemzetiségünket, magyar nyelv, érzés és írás által, ha csak kevés idővel is tovább életben tartsam'. Van e szavakban, melyek egy Skublics Imréhez 1792 májusában írt levélben olvashatók, rhetori pathos és költőies túlzás, de az alapérzelem, a honfibúnak és lelkesedésnek az egész levélben végigrezdülő keveréke, igaz. Pozsonyban lett íróvá Kisfaludy, mert megértette, hogy más úton nem szolgálhatja hazáját, Erdélyben méltó tartalommal töltötte ki az ideális föladatot: életben tartani, új életre kelteni írásaival a magyarságot.

Nem is volt rá varázsszal a katona-élet. A hosszú gyakorlatok csak kifárasztották, a jókedvű tiszti társaság, mely örömmel fogadta a dunántúli fiút, azt remélve, hogy jó mulató társat kap benne, úntatta, s nyolcz hónapi erdélyi tartózkodása alatt állandóan levert és szomorú volt. Szabad perczeiben átengedte magát fájdalom érzelmeinek. Öreg korában sem restelte megvallani, hogy gyakran kellett könnyeit rejtgetnie környezete elől. Ha e könnyeket nem is mind a hazafiúi érzés fakasztotta — nagy része volt bennük a honvágynak és az elhagyatottság érzetének — enyhítő balzsamot mégis ez a szent érzés nyújtott. Székely faluban, az udvarhelyszéki Etéden, volt beszállásolva s egy ízben betévedt a fonóba. A sok egészséges magyar

arcz, a villogó szemű székely leányok, a tűzhelyre kuporodó mesemondó csodálatos meséi, szomorú balladái, az addig ismeretlen székely tájnyelv sajátos hangszínével, különös szavaival új gyönyörűséget loptak szívébe. Romlatlan magyar világot látott maga körül, tiszta magyar nyelv csengett fülébe, valódi népies zamatú költészettel ismerkedett meg: ezentúl rendszeresen eljárta a fonóba. A katonai ruha alatt megdobbant magyar szíve. De nemcsak az. A tudatos íróé is. Valamint később Kazinczy «fölsikoltott örömében», ha egy egy szerencsés neologismust olvasott, ő is lelkesedve pattant föl helyéről, ha érdekes, zengő tájszót hallott. A *rengeteg* szó kapta meg először lelkét. Sietett följegyezni könyvébe ezt a szót, s az elsőt nyomon követte a többi. Mire 1793 legelején Zala vármegye ajánlatára kinevezte a király hadnagyi ranggal a magyar testőrséghez, 82 szóra szaporodott a gyűjteménye.

III.

A testőrhadnagyi kinevezéssel egy időben a huszároknál is megkapta Kisfaludy a hadnagyi rangot, de nem habozott. Téten keresztül Bécsbe sietett, abba a bűvös városba, mely a XVIII. században, mint a mesebeli mágneshegy a hajókat, úgy vonta magához nemzetünk legjobbjait. Az volt Bécs a XVIII. század magyarjának, a mi Athén a Krisztus-korabeli római ifjúnak: a

tudomány, műveltség, előkelőség székhelye. Álmainak ragyogó fonalával hímezte ki Kisfaludy is a Bécsben reávaró jövőt s most nem is csalódott. Mi, a szürke XX. századnak fiai, el sem tudjuk képzelni azt a mozgalmas, színes változatosságot, mely az ifjú testőrt új székhelyén várta. A menyjével fényesebb volt Kisfaludy testőr-ruhája, az ezüst zsinóros, gombos királyvörös dolmány, a bal vállára vetett párduezbőr, a zöld selyem fityegős görény-kalpag, mint a mi egyhangú fekete-fehér díszünk: annyival érdekesebb, gazdagabb, megkapóbb volt élete is. A szolgálat könnyű. Délelőtt egy kis iskola, a hol azonban nem annyira hadi tudományokra, mint inkább a művelt nyugat nyelveire és tánczra tanították a magyar nemes ifjakat, délután 1-től udvari szolgálat, órallás a király előszobájában, vagy vívás, néha-néha egy-egy fényes ünnepélyen csillogó ruhájukkal kápráztatni az előkelő vendégsereg szemét — semmi több. Idejük legnagyobb részével szabadon rendelkeztek. Csodálatos, hogy ezek az ifjak, a kik többnyire szinte parlagi műveltségben kerültek föl a császárvárosba, a helyett, hogy elmaradottságukon kétségbeesve, a szórakozások, léha mulatságok között kerestek volna vigasztalást: az első testőröknek szinte hagyományynya váló példáját követve, a Gárda-házban, abban az egy emeletes szép barokk épületben, mely a Glacisról barátságosan tekintett le Bécs városára, a komoly munkának szentelték magukat.

Pedig a bécsi élet, mely százhusz év előtt még

vidámabb, még könnyelműbb volt, mint ma, körülölelte őket minden csábításával. Testőreink csillogó ezüstös ruhájukkal, szálas, arányos termetükkel, barnás-piros arcukkal már a 60 as években megtalálták az utat a csinos bécsi asszonyok, leányok szívéhez, s hogy nem voltak méltatlanok a bizalomra, mutatja, hogy egy egykorú följegyzés szerint «a bécsi hajadonoknak és érzékeny asszonykáknak repes a szívük, ha csak messziről láthatják is őket.» E könnyű diadalokat követik a nehezebbek. Az előkelő származású s díszes méltóságú ifjak előtt már egyenruhájuk megnyitja a legelső bécsi szalonok ajtaját. Egyforma szívességgel látja őket az osztrák meg a cseh arisztokrácia és az elnémetesedett magyar főurak, az Esterházyak, Pálffyak, Festetichek, kik a jószágigazgatójuktól fölküldött pénzt mesés művészettel tudják elverni. Az ifjoknak gyalultatlan padlóhoz szokott lába, már egy pár látogatás után biztosan mozog a puha szőnyegeken, s a ki eddig csak magyar meg latin szót tudott ejteni, nemsokára németül, francziául súg a szép asszonyok fülébe finom gorombaságot és bókol nagy hangon a férjeknek. Ebéd előtt a Graben fényes kirakatai előtt csörgetik kardjukat, napnyugtakor a Prater árnyas fasoraiban tánczoltatják szürke paripájukat. Étkezésre nem sokat költenek: ebédre rendszerint meghívják őket, s az estét az ünnepségek, fényes vacsorák, hangversenyek, színházak foglalják le.

Kisfaludy részt vett mindenben. A huszonegy éves fiatalember, a ki eddig mást, mint egyszerű vidéki, mondhatni családi társas életet nem ismert, az élvezetre vágyó sóvár világfi mohóságával veti magát az előkelő társaság szórakozásaiba. Bár testőrtársai között igazi barátja nincs, csak jó pajtása, mindenütt velük tart, s a pajzánkedvű, ifjuságát élvező testőrtisztben senki sem ismerte volna föl a pozsonyi ,legbúsabb búsuló'-t, az erdélyi leverit kedélyű alhadnagyot. Mint Bessenyei huszonnyolcz évvel előtte, ő is belevetette magát a mulatságok árába, járta a színházakat, látogatta az előkelő társaságokat. Különösen Festetich grófné és Ott báróné termeiben fordult meg sokat, a hol mindenki szerette a diszkrét, lovagias testőrt, a kinek izmos, magas termetén, széles mellén pompásan feszült meg az egyenruha. Domború, boltos homloka intelligenciára vallott, tekintete elárulta, hogy az érzelmek embere. Emléket is vitt magával e társaságokból, egy arany ugró órát. Ki tudja, milyen lovagi szolgálatokat jutalmaztak meg vele?

A bátorságnak a veszélyek, az állhatatosságnak a kísértések a próbái. Kisfaludy is sokkal inkább bizonyította komolyságát avval, hogy a nagyvilág mulatságaiban részt vett és bennük el nem süllyedt, mintha gyáván visszavonul előlük. Tudott ő mulatni és dolgozni egy időben. A színházzal kezdte, mert ,a theátrum jobban tanít, mint akármely testes könyv'. A pozsonyi

jeles előadásokon kiművelt ízlése élvezetet talált a csodálatosan széphangú Sessi Anna Máriának és Tommeoninak, 'a harmonia leányainak' énekében, s volt érzéke a színészek játékanak finomságai iránt, úgy, hogy a József császártól 1776-ban udvari színháznak kijelentett Burg-Theater klasszikus műsora, a legfelsőbb rendelet értelmében kiválasztott «jó és rendes eredeti darabok és helyesen készült fordítások» nemcsak gyönyörűséggel töltötték el, hanem — ő legalább úgy hitte — okult is belőlük, ismereteket gyűjtött literatori pályájához.

Valóban, az Erdélyben tett fogadás nem volt könnyelműen kimondott szó. A testőrhadnagy megkezdte fonna a selyemszálát. Estéit szórakozásoknak szentelte, de ezt is avval a gondolattal, hogy a művelt társaságban ízlését finomítsa, szemhatárát bővítse, nappal pedig nyelveket tanult, előbb a francziát, majd az olaszt. De elsősorban olvasott. Újra a nyugoti népek irodalmához fordult, de jobban megválogatta olvasmányait. Ha elolvasott is egy-egy divatos rémregényt, mint a híres olasz courtesanenak, *Lauretta Pisana*-nak, történetét, Schiller és Wieland, 'az emberfajzatnak két remeke', Tasso s kívülük Veit Weber regéi, Voltaire regényei és *Pucelle*-je voltak rendes olvasmányai. Boldizsár öcscsét pedig megbízta, hogy küldesse meg neki az új magyar könyvek jegyzékét, s a mit nem talált meg Bécsben, meghozatta Győrből. Szorgalmasan olvasta az új magyar írókat, Kazinczyn

kivül különösen Baróti Szabó Dávidnak és Verseghynek verses köteteit s Virágnak röpíveken terjedő költeményeit. Mindez még csak a készület volt. Érezte, hogy mielőtt az alkotáshoz kezd, tanulnia kell. Szobájába zárkózva levetette kényelmetlen egyenruháját, melynek szűk, testhez feszülő szabása ellen folyton panaszkodott, rágyújtott nagy pipájára, s hatalmas füstfelhőket eregetve dolgozott: olvasott, tanult, fordítgatott.

Egy délelőtt, midőn szokása szerint kényelmes pongyolában, pipájával a szájában Tassóból fordított, kopogtak ajtaján. Esterházy Miklós herczeg, a gárda főhadnagya, lépett be két idegen úrral. Kisfaludy fölpattant, s a herczeg bemutatta a két idegennek, Lord Spencer és Lord Granville angol követeknek, a kik a testőrség palotájával, szervezetével s a testőrök életével kívántak megismerkedni. Büszke örömmel emlegette Kisfaludy azt az ámulatot, a mely a két előkelő angol urat elfogta, mikor a «barbár, műveletlen» magyar kezében a világirodalom egyik remekét megpillantották s megértették tőle, hogy épen a költemény magyarra fordításával foglalkozik. Ez volt az első dicsőség, melyet költői munkával hazájának szerzett.

Irodalmi tanulmányai lassanként ismertté tették nevét, s nemcsak a főuri termekben, hanem az osztrák művészek és írók társaságában is szívesen látott vendég lett. Bécs ebben az

időben még azon a magas kultúrális színvonalon állott, a melyre József császár emelte. Világhírű művészek éltek állandóan, vagy fordultak meg hosszabb-rövidebb időre benne. Kisfaludy, a kinek irodalmi hajlamai mellett a Belvedere-képtár hatása alatt a festészet iránti érzéke is fölébredt, s finom zenei hallását a sok opera, koncert meg a hegedűjáték még jobban fejlesztette, egész „szenvedelemmel” kereste föl azokat a köröket, hol a művészetek hivatott mestereivel találkozhatott. Így ismerkedett meg két ünnepelt színésszel, a Kazinczytól is csodált ezermester Lange Józseffel, korának leghíresebb Hamletével, és a hazánkban is járt Brockmann Jánossal, a ki mint jellemszínész, aggkora ellenére is versenytárs nélkül állt. A nagy Beethovennel s kivüle még két elsőrangú zeneszerzővel találkozott. Az egyik, az olasz származású Salieri Antal, ép olyan kiváló költő mint zeneszerző, több mint száz klasszikus zeneművel, a másik, a sopronmegyei születésű Weigl József, mély érzésű, dallamos operáival ragadta el a közönséget. Megbarátkozott a költő-tudós Retzer Józseffel, a ki nem annyira műveivel szerzett dicsőséget, mint inkább azzal, hogy vagyonos agglegény létére, mások Maecenása volt. és Alxinger Jánossal, a kinek simára csiszolt, az érzést elmélkedéssel pótoló versei Kazinczynak tetszettek ugyan, de a ki költőnket inkább nyájás modorával, szertetreméltó egyszerűségével bilincselte le.

Mennyi alkalom, hogy az Erdélyben kipattant szikra lobogó lánggá erősödjék, mennyi ösztön. hogy Kisfaludy művészi hajlamai tetté érjenek! Igaz, hogy a szellem, mely a fiatal testőr lelkesedését táplálta, német volt, de családjának hagyományai és a magyar költők szorgalmas olvasása, nem engedték lelkén elhatalmasodni az idegen hatást. Azonkívül Bécsben még a 90-es években is erősen munkált a magyar szellem. A császárvárosban élt a 70-es évek magyar irodalmi mozgalmainak egyetlen megmaradt harczosa, Bárótzai, 91-ben odakerült Martinovics apát, a kinek fényes estéit nagy számmal látogatta az előkelő magyar ifjúság, s rajtok kívül egy egész magyar írói társaság, a melyet az öreg, nagytekintélyű Somsich Lázár védelme alatt Batsányi, Görög és Kerekes, Sándor István és Takáts József alkottak. A zárkózott, mogorva Bárótzit, a ki ép olyan esetlenül beszélt, mint a milyen szépen írt, s ekkor már egészen elmerült szerencsétlen szenvedélyébe, az aranycsinálásba, nem tudta megérteni, gyöngeségeit menteni az áradozó, nyíltszívű Kisfaludy, Martinovicscsal sem tudott megbarátkozni — szerencséjére, mert így elkerülte az összeesküvés veszedelmét — de annál szívesebben mulatott a többi magyar íróval. Különösen Batsányit és Takátsot szerette meg, a kivel Pozsonyban kötött ismeretsége itt egész életre szóló nemes barátsággá szilárdult.

Elgondolhatjuk, hogy e három év alatt

(1793—1796) mennyi benyomással, mennyi emlékekkel gazdagodott a testőrhadnagy lelke. A sok emlék közül a legkellemesebb azonban nem a közvetve Krisztina hercegasszonytól származó aranyóra volt, nem is Brockmann vagy Salieri ismeretsége, sőt még a két angol lord látogatása sem, hanem egy dallamos spanyol név, a mely még egy félszázad múlva is megdobogtatta a költő szívét: Medina. Ki volt ez az asszony? A régi bécsi újságok, színi kronikák, almanachok elmondják történetét. Spanyolországban született s ott ment nőül egy olasz balletmesterhez, Salvatore Viganòhoz. Viganò, a ki egyszemélyben volt nagy színész, ügyes tánczos és zeneszerző, igazi művészi lelkesedéssel Hilverding és Noverre útmutatása nyomán egészen új alapra helyezte a balletet, a mely Noverre halála után már-már az érzékiség fertőjébe süllyedt. Ballet-compositiói, a *Fanciulla male custodita*-n kezdve, nagyarányú alkotások, valóságos néma-játékok megjelenített cselekvénynyel, bonyodalommal és kifejtéssel. Nem pusztán a részek szépségével, nem is egy-egy tánczosnő frivol mozgólataival akarnak hatni, hanem a tömegek festői elrendezésével, a művésziesen alkotott figurák mesteri összefűzésével. A színek, formák, mozgulatok s a zene nem önmagukért vannak, hanem harmonikus összeolvadásuk érzést, indulatot akar kifejezni. Ennek a férfiúnak volt neje Medina Mária, korának legkiválóbb tánczosnője. Madridban, Londonban, Párizsban, a velencei Teatro S.

Samuelében aratott diadalai után 1789-ben Bécsben lépett föl. Mikor a gyönyörű spanyol asszony rövid, lenge, áttetsző rózsaszínű ruhájában először tánczolta el a bécsi szinpadon a *Pas de deux* némajáték főszerepét, az egész Bécs lábaihoz borult, s az udvari páholyban is tapsolt a császár.

De kije volt Kisfaludynak ez az asszony? Az, a mi Tasso Rinaldójának Armida, a mi Wieland Agathonjának Danae. Az utóbbi párhuzamra maga a költő utalt. Élt egykor Smyrnában egy mesébe való hetaira, a kit szépségéért, szelleméért Aspasia leányának tartottak, Danae, Alkibiadesnek, a legszebb görög ifjúnak, majd az ifjabb Kyrosnak, a történet szeretetre legméltóbb herczegének kedvese. S volt egy szegény, de szép és mély érzésű, finomlelkű rabszolga, Platon filozofiájának lelkes követője, Agathon. Mint hódítja meg Danae természetes bájával és betanult mesterfogásaival a földöntúli eszmék világában élő Agathont, mint válik ennek platonikus szerelme antiplatonikussá: azt beszéli el Wieland sikamlós regényének első része. Kisfaludy olvasta e könyvet. Érzelmevilágát már Pozsonyban hullámszásba hozták a szerelmi ábrándok, most e könyv érzéki képei sóvár vágygyal töltötték el szívét. Ekkor látta tánczolni Medinát. Ha naplót vezet, szóról-szóra leírhatta volna, a mit Wieland Agathon lelkiállapotáról mond: «Danae játéka Agathon legsajátosabb gondolatait fejezte ki, de olyan szendességgel, olyan búbájjal, a milyenről nem volt

sejtelve. Lelkét ebben a pillanatban olyan erős érzelmek lepték meg, hogy szemét csak erőszakkal tudta e bűvös látványról elfordítani. Hiába! Ellenállhatatlan hatalom újra visszafordította.» Wieland meséje nemsokára a legédesebb valósággá vált: 1794 őszén az ünneptelt művésznő, a ki a magyarokhoz különösen vonzódott, szerelmével boldogította a tánczába belebódult ifjút. Hogyan ismerkedett meg a mi Agathonunk a bécsi Danaeval, mint történt az, hogy a ,mimika királynéja', a ,világhírű Medina', a kit körülrajongott a mágnyásvilág apraja-nagyja, ép úgy a daliás, de vagyontalan Kisfaludyt választotta, mint a gyönyörűséges Danae a szűzies Agathont, nem tudjuk. Az azonban bizonyos, hogyha a spanyol tánczosnőnek ép annyi fáradságába került meghódítani a testőrt, mint a hetairának a rabszolgát : ennek oka nem annyira Kisfaludy filozofiai fölfogása, mint inkább bátortalansága volt. Mert látni fogjuk még ezután is, hogy a nők kitüntetett kedveltje sokkal bátrabb volt a csatamezőn, mint az asszonyokkal szemben.

A huszonkétéves ifjú fiatal szívének teljes frissességével élvezte az első viszonzott szerelem boldogságát. „A szeretett asszony karjai között, a leggyönyörűbb szerelemnek ölében szinte esztendeig' élvezte az ,isteni gyönyörűséget', melylyel Medina már ,a földön üdvözítette'. Kisfaludy azonban még szerelmesének ölelése közben sem feledkezett meg arról, a mit élete

föladataul tűzött ki. Mint a méh a rét pompás virágaiból hasznos mézet gyűjt, ő is lelkének művelésére használta a pásztorórákat. Medina kedvéért s az ő segítségével olaszul tanult, s míg esténként kedvese ajkáról leste az olasz szót, nappal a grammatikát forgatta s az olasz írókat. A szerelem szárnyain gyorsan haladt az olasz nyelvben is, ekkor tette említett próbáját meg Tasso fordításával. Erősebb volt benne a szerelmes férfi, mint a katona, s nem Tankréd meg Argante párviadalát választotta, hanem művészi érzékkel a *Gerusalemme liberata* legköltőibb részletét, Rinaldo és Armida epizódját, Carlo és Ubald vállalatát a hős megszabadítására. Fejlettebb, választékosabb nyelven szól, mint drámai kísérleteiben, de még nem tudja elkerülni az idegenszerűségeket és prózája távol áll attól, hogy nyomon kövesse az eredeti dallamos stanzáit, melyek olyan gazdag képzelettel, az olasz nyelv minden bájával festik Armida és Rinaldo végtelen szerelmét, a boldog szigetek buja flóráját, a szerelmes asszonyi lélek mélységeit, melyeket a magyar tolmács épen ekkor ismert meg a valóságban is. S mily megilletődéssel fordította Kisfaludy a szirén csábító szavait: „A vitézség és borostyánok csak üres nevezetek. A hit, mely titeket, kevély halandók, mint valamely édes hangzat megbájol, nem egyéb álom árnyékánál...”

Az ő dicsvágya nem volt árnyék, a magyar Rinaldo nem merült el a szerelem tengerében.

Még komolyabb munkába kezdett, mint a Tasso-fordítás volt: meg akarta írni szerelme történetét. Mindenesetre Wieland *Agathon*-ja lebegett szeme előtt, mikor a terv fölmerült agyában, s ha regénye a görög tárgyú történetet nem érte volna is el mozgalmasságban, nem kevésbbé lett volna romantikus. A ,pompás, bujálkodó Bécs‘ s a tündéri Schönbrunn olyan képek festésére nyújtott volna alkalmat, a melyek versenyezhetek volna Danae smyrnai palotájának és a Kyrostól ajándékozott nyárilakának varázsával. A regény terv maradt, Kisfaludy más úton örökitette meg a tánczosnő iránt érzett szerelmét, egy elméleti munkában.

Vonzalmát a ballethez nem pusztán Medina kecses tánca okozta, volt része benne a kor fölfogásának is. Az új classicismus, mely Bécsben még a XVIII. század végén is teljes erejében virágzott, az antik hagyományok és műszabások cultusával a táncz tiszteletét is fölújította, és a görögök példájára a nagy művészetek méltó párjának tartották. Széltében olvasták Lukianosnak, Voltaire kedvelt görög írójának és Wieland tanító mesterének, valamint Cassiodorusnak az antik tánczczal foglalkozó műveit és francziák (Du Bos, Menestrière), németek egyformán iparkodtak elméletileg igazolni és fejtegetni azt a gyönyörűséget, melyet a művészi táncz kelt. E tanulmányok hatása alatt Kisfaludy is megírta a táncz művészetének elméletét (*A tánczról*), s mivel elég filozofiai mű-

veltsége nem volt, hogy önálló véleményt alkosson, egy divatos német æsthetikusnak, Sulzernek, és a balletreformator Noverrenek fejtegetéseit foglalta össze. Azon a meleg hangon azonban, a melylyel Kisfaludy a ‚mimika‘ művészetét magasztalja, megérzik a tűz, mely szívében a mimika királynőjéért lobogott.

Jó emberei már sokallották is ezt a tüzet. Különösen az öreg Somsich Lázár méltatlankodott, hogy ifjú barátja a tánczosnő miatt nem tudott bejutni a kancelláriához, s attól félt, hogy még katonai pályáját is tönkreteszi. Egy délután, midőn a szerelmes testőr épen azt a fülbemászó melódiát játszott a hegedűjén, melylyel Medina lángra lobbantotta a bécsieket, betoppant a szobájába. Már régen pirongatta a ‚szerelemben részeg ifjat, hogy ifjúságát, szerencsáját, erejét, velejét‘ egészen előli, ekkor fölrázta és kiméletlen gúnynyal támadt reá. A fiatal bűnös megdöbbsent — így szól a költő *Napló*-jában — és fölismerte az örvényt, a mely elnyeléssel fenyegette. Megszakította a viszonyt, elutazott 1795 szept. 4-én Badacsonba szüretre. Atyja már régen hittá, de ő nem tudott kibontakozni az ölelő karokból. Most széttörte a bilincseket. Az életírónak azonban ezt a férfias, erős akaratra valló tettét le kell szállítani kellő értékére. Igaz, hogy Kisfaludy elhagyta Bécsset, de ugyanakkor Medina is hosszabb vendégszerplésre indult férjével Németországba: könnyű belátni, hogy a hazautazás rúgója nem Som-

sich szavaiban, hanem a primadonna eltávozásában keresendő.

Az apa nemcsak mulatni hívta haza fiát. Elküldte ugyan a vármegye úri házaiba, bemutatta férfiúvá fejlett fiát, de előbb komolyan beszélt vele. Elérkezett az ideje, hogy megokosodjék. A katonai pályához sincs igazi kedve, a hivataloskodásról már régen lemondott, nem marad más hátra, mint a két legdicsebb nemzetnek, a rómainak és magyarnak, egyetlen úri foglalkozása, a gazdálkodás. Ő azonban szegény ember. Ha gazdálkodni akar, szerezzen birtokot — házassodjék meg. A fiú, ki alig pár napja fejlett ki kedvese karjából, fanyalogva fogadta a jó tanácsot. Ellátogatott a környék leányos házaihoz, de nem igen udvarolt, azóta meg épen nem, hogy Rostyéknál, Hosszúfaluban, egy távoli rokonával, egy sugár növésű kék szemű szőke leánynyal találkozott egy pillanatra. Szegedy Rózsa volt ez, Szegedy Ignác zalai alispán leánya. Nem volt egészen fiatal, s a nemrég kiállott betegség kissé megviselte, de a halványság még inkább kiemelte komoly arcának szépségét. Valami vonzó mélabú ömlött el egész valóján. A futólag szerzett képet Sándor húga, Teréz, színezte ki. Úgy festette le Rózsát, mint a ki a többi leány közül messze kiválik műveltségével. Nemcsak gyönyörűen hárfaázik, nemcsak szereti a komoly könyveket, hanem az olvasottakon elmélkedik. Sőt mint Kisfaludy később tapasztalta, még verseket is

írt (*Feltételem, Tavaszi ének*). Rózsa tehát igazi szép lélek volt, milyennek a XVIII. század sentimentalismusa kívánta a nőt, s a milyeneket Bécs előkelő köreiből maga Kisfaludy is csodált és ünnepelt. Belátta, hogy hűgának igaza van, keresve sem találhat méltóbb élet-társat a szép, művelt, vagyonos Rózsánál.

A badacsonyi szüreten találkoztak újra, Szegedy Ignác vendégszerető házában. Ha Medina volt Kisfaludy legkedvesebb bécsi emléke, a badacsonyi szüret volt legszebb, legpoetikusabb emléke egész életének. Számtalan változatban örökitette meg e verőfényes napokat. Enyhén fürdött a napsugár a Balaton kék hullámaiban s fölmelegítette a langyos levegőt. A prэшázakban vígan volt a környék nemes ifjúsága, s míg a munkásnép szorgalmasan szedte puttönyába az aranyos fürtöket, az úrileányok, ifjak hangos mulatozással élvezték életüket. Az esti séták Tomajtól Tördemiczig, a holdvilágos Balatonon rendezett éjjeli csónakázások, a társas kirándulások Szigligetbe, a Balaton partján álló regényes váromladékba, költői hangulatukkal mintegy előkészítették Kisfaludy szerelmének ébredését. Rózsa egyéniségének varázsával, epedő tekintetével csakhamar megvette az ifjú szívét. S midőn egy-egy érzelmes német dal hallatára könny csillogott szemében, vagy midőn táncz közben finom, gyöngéd mozdulataival kifejtette minden leányos báját, Sándor szeme a szerelmes férfi olthatatlan vágyával tapadt a leányra.

De nem hiába énekelte később: „Édes, kínos emlékezet, oh Badacsony szürete“, szerelme gyötrő fájdalmat okozott szívének. Rózsa valóban nem volt olyan, mint a többi leány. Nem naiv, bohó kis leány volt, hanem szépségének, szellemének tudatában büszke, hideg, rátartó. Gazdag, előkelő udvarlók vették körül, s olyanok is, kiket vagyona vonzott. Érezve szellemi fölsőbbségét, lenézte a körülötte forgó férfiakat. Míg érzelmeit a közöny leplébe burkolta, szeme hidegen vizsgálta udvarlóit. A hadnagyra sem tekintett más szemmel. Szívesen társalgott vele, kiolvasta szeméből az egyre fokozódó szerelmet, de hevét nem jutalmazta. Nem maradt ugyan érzéketlen iránta, a daliás testőrnek hirtelen föllobbanó szenvedélye már ekkor megindította a büszke szépet, s megnyerte tetszését az a biztos föllépés, az a nagyvilági csiszolt modor, melyet a világváros szalonjai adtak udvarlójának: de — hallott talán valamit Medináról, vagy nem bízott a gyorsan támadt szerelem őszinteségében? — híven elvéhez most is „mese“ maradt a világnak és Kisfaludynak.

Még egy utolsó félnap. Együtt kocsiztak el Badacsonyból. Sümegen Kisfaludy kiszállt a kocsiból, s mikor ez eltűnt Rózsával, úgy állott ott az ifjú, mintha a világból szakasztották volna ki. Fájt neki az élet, s komor kedélyhangulatban tért vissza Bécsbe. Érezte, hogy Rózsa nem idegenkedik tőle, s udvarlását többre tartja, mint másokét, ez azonban nem elégítette ki

szerelemre vágyó lelkét. A nélkül, hogy joga lett volna, féltékenykedni kezdett, ismeretlen előkelő vetélytársaktól tartott, sőt még Skublics barátját is gyanúsította, a ki pedig minden módon szerette volna egymáshoz vinni ezt a két összeillő lelket. Mindkettőjükkel levelezett s így észrevette, hogy a hideg leány is lángra lobbant. Már erősen remélte, hogy nemsokára egy pár lesz belőlük.

Csalódott. A sors kereke időközben nagyot billent, s Kisfaludy vesztére. Testőrkapitányuk, Esterházy Antal herczeg, meghalt, s állását egyelőre nem töltötték be, hanem az alkaptányra, Splényi Mihály báróra, bízta a kormányzást. Igazi katona volt, de a rosszabb fajtából. Szigorú, sőt kemény, durva és igazságtalan, a ki a művelt testőrökkel is úgy bánt, mint a közkatonákkal. Kíméletlenül megtartotta az ósdi, csak papiron szereplő rendeleteket: a tiszteknek engedelem nélkül nem volt szabad kimenniök, sőt azt is be kellett jelenteni, hova mennek és miért, kegyetlenül megtorolt minden kis mulasztást, még lovuknak botlásáért, szolgáljuknak rendetlenségéért is megalázó büntetéssel sújtotta a testőröket. A vérmesebbek lázongani kezdtek, majd egypáran Kisfaludyval az élükön, a ki nemzetségének öröklött igazságérzetével nem tudott beletörödni sorsába, panaszra mentek és vizsgálatot követeltek. Megismétlődött a pozsonyi eset, de az ellenkező eredménnyel. Mint az életben rendesen, a katona-

ságnál pedig mindég, az ítélet szerint a magasabb rangú részén volt az igazság, s nem a zsarnokoskodó kapitányt, hanem a vádaskodó testőröket büntették meg, hatukat, közöttük Kisfaludyt, 'ellenkezés és lázzasztás' miatt áttették egy olaszországi garnison ezredbe. A kettős birodalom legfényesebb katonai állása után a minden katonától lenézett helyőrségi szolgálat, az uralkodó személyének oltalmazása helyett kórházak és raktárak őrzése, fiatal, mulatós úri pajtások helyett rokkant, penzióra megérett aggharczosok, a pompás Bécs után a francziáktól fenyegetett olasz városok: áthelyezésük rosszabb volt a lefokozásnál. Szívesen ott hagyták volna a katonaságot, de a lemondásnak útját állotta önérzetük. Attól féltek, hogy azt mondja a világ: kítaszították őket a testőrök közül

Kétszeresen súlyos volt a csapás Kisfaludyra, mert testőri állásával együtt elvesztette reményét Rózsa kezére is. Szomorúan győződött meg erről, mikor 1796 elején búcsút venni hazalátogatott. Pedig elég jókedvűen tért haza. A megalázáson érzett bánatfelhőt mind jobban elszélesztette a boldogság reményének szellője. Skublics Imre levelei nagyon biztatóan hangzottak. Rózsa nem felejtette el a badacsonyi szüretet s «regényes andalgásokkal» emlékszik vissza a történtekre. Kisfaludyban is, a múltnak eszményítő hatása alatt, a Balaton-parti találkozásnak csak kedves emlékei támadtak föl,

s visszagondolva Rózsa egy-egy elejtett szavára, egy-egy melegebb pillantására, lassanként maga is hitelt adott barátja szavának. Elhatározta, hogy megkéri Rózsa kezét. Alkalomra nem sokáig kellett várni. Sümeg, a Kisfaludyak anyai öröksége, olyan közel volt Eötvöshöz, a Szegedybirtokhoz és a farsang annyi mulatsággal kínálta az ifjúságot, hogy rövid idő múlva ott állott az óhajtott leány előtt. Gógánfán, Eötvös és Sümeg között a feleúton, nyílt vallomást tett. A leány azonban hidegen fogadta. Miért utasította vissza a följánlott szívet, nem tudjuk, a költő csak annyit árul el, hogy rossz nyelveknek volt áldozata. Célzásaiból valószínű, hogy avval vádolták, első sorban Rózsa nénjei: kedvese karjából jön leánynézőbe s mint elcsapott testőr jó házassággal akar segíteni magán. Pedig azok a nyelvek nem is voltak olyan gonoszak. A látszat mellettük szólt. A Medinakalandnak mindenestre híre ment, s az idegenek nem méltányolták azt a rózsaszínű fátyolt, a melylyel Kisfaludy költőivé akarta varázsolni a tánczosnő iránt érzett szerelmét. A testőrségtől csakugyan elmozdították. Ez is tény volt. Csak az okozati kapocs nem volt igaz. Azután Kisfaludy szegény, Rózsa gazdag. Itt is tág a tere a mendemondának. Csodálatos-e, hogy az elkapatott, gazdag, szép leány kikosarazta a szegény, elcsapott testőrt?

Néma fájdalom szorította össze Kisfaludy szívét. Ezt nem várta. Megsemmisülve tántorgott

ki a szobából s végig vetette magát egy ágyon. Mikor föleszmélt, bánatát és szégyenét a jókedv álarczába rejtette. Ő, a ki nem szokott táncolni, vadul járta a csárdást, udvarolt és a társaság kitörő kacaja között házassági ajánlatot tett egy gyermekleánynak. Majd megundorodva önmagától visszatért Tétre és onnan Bécsbe.

Márctzius 5-ike volt, másnap indulnia kellett Olaszország felé. Az utolsó napon rendbehozta dolgait. Meglátogatta Medinát, a ki időközben visszaérkezett körútjáról és már többször tudakozódott felőle. Nem mint szerelmes jelent meg nála, hanem mint gentleman. Tudta, hogy az önként ajánlott és mohó vágygyal fogadott szerelemért sokkal tartozik barátnőjének, többel, mint a mennyit adhat neki. Érezte, hogy nem szabad búcsú nélkül elválnia. A szerelmes aszszony keserű szemrehányásokkal fogadta, ő védte magát jól-rosszul. Végül megbékéltek. Kisfaludy megígérte, s ígéretét meg is tartotta, hogy élete végéig hálásan emlékszik meg az együtt töltött órákról. Elérzékenyültek mind a ketten. Kisfaludy sietett távozni és fölkereste az exjezsuitákat — így nevezték magukat a testőri karból száműzött tisztek — hogy megüljék a számkivetés torát. A Matschackerhofban nagy lakomát rendeztek s jó magyar borral búcsúztatták egymást. Borba, hangos, tobzódó mulatozásba fojtották bánatukat. Valamennyin túltett Kisfaludy, a legbúsabb vigadó, a ki legtöbbet vesztett közöttük.

IV.

A következő napon, 1796 márcz. 6-án, zord, fergeteges reggelre virradt a mulató társaság. A hat száműzött testőr, köztük négy magyar, Vizkelethy, Balogh, Kőrössy és Kisfaludy, egy ezred szedett-vedett katona élén fáradtan, álmosan távoztak Bécs falai közül. A havas szél lassanként kijózanította Kisfaludyt, s a mint fájó szívvel búcsút mondott a kedves városnak, föltámadt lelkében a közelmúlt emléke, a mikor épen úgy mint most, Vizkeletyvel együtt kocsi-zott el Bécsből — ép egy fél évvel azelőtt, szeptemberben, a badacsonyi szüretre. Mennyi különbség a két utazás között! Akkor Medina szerelmére büszkén, bécsi sikereiben elbízva magát, mulatni indult hazájába, most Rózsától kikosarazva Milano felé tart, mint a rokkantak hadnagya. Mi lett belőle, hogy szétfoslottak ragyogó álmai!

A hadi kormány jóvoltából kényelmesen utaztak. Az utat Béctől Milanóig, a melyen ma a gyorsvonat 24 óra alatt száguld végig, ők Mürzzuschlagon, Klagenfurton, Lienzen, Trentón, Mantován, Cremonán át épen két hónap alatt tették meg, kocsin vagy szekeren, lovon vagy ökrös fogaton. A hosszú úton ráért gondolkodni. Szeszélyesen fonódtak össze emlékei, a szerelmes asszony s a szeretett leány, az egyre távolodó haza s a bécsi mulatságok, az áthelyezés és

terveinek rombadőlte : csupa fájó emlék. A bánat borúja azonban lassanként szétfoslott. A férfi, ha azt hiszi, hogy méltatlanul szenved, nem ássa be magát a fájdalomba, hanem lerázza magáról búját-baját ; a ki katonaruhát hord, az még hamarabb megszabadul tőle : Kisfaludy férfi is volt, katona is és hozzá még utazott. Gyermekkorától vágyódott idegen népek közé, ismeretlen földre, most teljesült vágya. Minden nap új meg új képek tárultak föl szeme előtt, s a sok benyomás félelmes ellensége a múltnak. Bár a hegyek között mindjobban a télbe utaztak, hangulata lépést tartott az idővel, s szívében virágzott a tavasz.

Gyönyörködött a természet zord pompájában. Eleinte a Mürz, később a Mura, majd a Dráva völgyében haladtak, égbenyúló havasok között, hatalmas váromladékok alatt, melyeknek látára izgalomba jött romantikus képzelete. Veit Weber regéinek hatása alatt emberekkel népesítette be a repkényborította szürke falakat: ott látta Rózsát mint várkisasszonyt, magát mint hű lovagját. Változik a táj. A leomlással fenyegető sziklatömbök háttérbe vonulnak, kitágul a völgy, s a kis sík folt közepén egy tiroli városka. Kisfaludy nyílt szemmel néz maga körül, megfigyel mindent: az embereket — különösen a nőket, a kikről mindég följegyzí, csinos faj-e vagy idomtalan — szokásaikat, mulatságaikat. Ellátogat a csapszékekbe és kávéházakba, paplakba és mágnások váraiba, egy

este a színházak énekesnőiben, másikon a parasztleányok tánczában gyönyörködik. A pihenő napokon puskával a vállán elkalandozik a hegyek közé, hol nemes vadra cserkészve, hol rókára lesve. Ha hosszabb időre megtelepszenek, mint Klagenfurtban, egyenruhája révén bejut a jómódú polgárcsaládokba, s a kisvárosi egyszerű kisasszonyok ép oly szerelmes pillantást vetnek a daliás hadnagyra, mint a bécsi előkelő grófasszonyok. Az egyik, a 'hetvenezzerrel bíró, jól nevelt deli barna leány', Thiess Teréz, a költőt is annyira érdekli, hogy Rózsa emlékét már-már föláldozza a német szépnek. Szerencsére megfűtták a trombitát, s az idillnek — egyelőre — vége szakadt.

A kis sereg tovább vonult dél felé. Camparánál, ápr. 27-én elérték az olasz határt. A szárnyas oroszlán, Velence czímere, megdobogtatta a költő szívét, s ép oly ünnepi áhítat fogta el, mint a XX. század magyarját, ha először teszi lábát Olaszország szent földjére. De míg ez a hamvaiból kétszer is új életre ébredt phoenix (a renaissance és a Venti Settembre idején) ránk természeti szépségeivel, műemlékeivel hat, a XVIII. századi magyart az a gondolat hatotta meg, hogy a dicső római nemzet földjén jár. S a mint mi, hogy Olaszország kincseit élvezhessük, a Baedekeren kívül Taine *Voyage en Italie*-ját s Burckhardtot teszszük útitászkánkba, elődeink Livius-szal fejükben, Vergilius-szal és Ovidius-szal zsebükben járták be a classikus

földet. Kisfaludy is, a mint „a sásos Minciónak pázsitos, virágos padján” Mantova felé haladt, Vergilius eclogáit szavalta Batsányi példányából azon a helyen, a hol költőjük szerezte őket. Ugyanannak a folyócskának hullámai ringottak előtte, talán ugyanabból a gyökérből sarjadtak a mellette fölnyúló bükkfák, ugyanaz az azúr ég domborúlt fölötte: képzelete elmerült Vergilius világába. Egyszerre „szinte kiesett a könyv kezéből”, az ecloga soraiban a maga lelkiállapotának rajzát olvasta:

Quid facerem? Neque servitio me exire licebit —
Me tamen urit amor!...

A város, Mantova, kizökkentette klasszikus hangulatából, s ismét élvezetekre vágyó hadnagygyá tette. Szerencsétlenségüknek és szeretetreméltóságuknak híre már megelőzte őket, s a «császár áldozatait» nagy lelkesedéssel fogadták az épen nem loyális mantovai alattvalók. Mint Bessenyei a Torino meletti kis Veneriről, ép oly elragadtatással emlékezett meg költőtársa Mantováról. A legelőkelőbb társaság látta őket vendégül. Kisfaludy az aranyifjúság egyik tagjának, Castiglioni marchesének, vezetése alatt, már az első napon otthonos lett a mágnás asszonyok szalonjaiban. A Medina kedvéért tanult olasz nyelvet hasonló célra használta: színházakban, kirándulásokon, boudirokban udvarolt a tüzes-szemű, hollóhajú olasz asszonyoknak. Egyikük, Colloredo grófnő, „Mantua Aspásiája”, tüzet fogott,

s a marchese útján szerelmi vallomást küldött az „Alcibiade ongaresenek”. A szép, fényes magyar katonák úgy látszik sajtóságos varázsszal vonzották magukhoz Olaszország előkelő asszonyait. Amade László, szintén költő-katona, hatvan évvel előtte ép úgy megígérte a veronai Gazola grófnőt. Amade katonásan kitett magáért, Kisfaludy is hódolattal foglalkozott grófnőjével, de a helyett, hogy szerelmes szavakat sugott volna a fülébe, a Palazzo del Thè-ben, a Giulio Romanótól II. Federico számára épített fényes kastélyban, azokat az óriás freskókat magasztalta, melyekkel Rinaldo Mantovano (Kisfaludy szerint Tiziano) a Sala de' Gigantit díszítette, s a grófnő palotájában nem annyira a rózsaszínű pamlagon ledőlt szép asszonyt, mint inkább termeinek nagyszerűségét bámulta. A marchese előtt azzal mentette ki magát; „il tempo è troppo corto!”

Ezt a rövid időt ki is akarta használni s a nap nagyobb részét a város művészi emlékeinek csodálatával, az olasz építészet tanulmányozásával töltötte.

Mennyi oldalról ismerjük meg e rövid út alatt Kisfaludyt. Valóban igaz az a szélteben hangoztatott mondás, hogy az utazás derít legjobban világot az ember jellemére. Hol marad azonban Kisfaludy jellemének egyik uralkodó vonása, az ambíció, a szent írói fogadás? Olvasuk el naplóját (*Napló és Francia fogságom*) és megkapjuk a feleletet. A nappalt szórakozá-

soknak szentelő utas az éjtszaka csöndjében előveszi papirosait és Skublics barátjához intézett levelek alakjában valóságos művészi útleírást készít élményeiből. A *Napló* æsthetikai becsére már Heinrich Gusztáv is utalt, s az a kijelentése, hogy Kisfaludy útleírása kiállja az összehasonlítást «a stilus egyik leggeniálisabb mesterének, Heine-nek, ugyane vidékről szóló gyönyörű följegyzéseivel», minden dicséretnél többet mond. Valódi jelentőségét azonban mind máig nem ismerte fel az irodalomtörténet. Ez a munka nemcsak Kisfaludynak legértékesebb prózai műve, hanem az egész XVIII. századnak Mikes *Levelei* és Kármán *Fanni*-ja mellett a legvonzóbb prózája. Megtaláljuk benne, ha nem is annyi művészettel elegyítve, az igaznak és költöttnek azt a vegyületét, mely Goethe *Dichtung und Wahrheit*-jét olyan becsessé teszi s az élmények rajzának azt a közvetetlenségét, mely a *Törökországi Levelek*-et jellemzi, úgyannyira, hogy az olvasó észre sem veszi, mikor változnak át a valóban elküldésre szánt levelek mémoire-rá. Van bennük, a mi a mai olvasó előtt már keresettnak vagy férfiatlannak tetszik, a barátság érzelmének részletező, édeskés festése, a troubadour-szerelemre emlékeztető sóhajtozások, de ebben a kor hibás, a XVIII. század sentimentalismusa. Az is kétségtelen, hogy a *Napló* varázsának, ép úgy mint Petőfi költészetének, egyik hatalmas forrása a költő rendkívüli, korában páratlanul álló őszintesége és egyéni-

ségének kedves szeretetreméltósága: de ez nemcsak magyarázat, ez már maga érdem. Stílusa nem választékos és finom, mint Bárótzie, nem művészire csiszolt, mint Kazinczyé, nincs benne annyi egyéni és jellemző, de mindegyiknél kedvesebb és igazabb: egyszerű, kifejező és magyar. Tanúlt előzőitől, de többet merített magából, eddigi gyakorlataiból s abból a nyelvgazdagságból, melylyel Isten megáldotta.

Irodalmi munkásságát még azután is folytatta, hogy Vizkeletyvel együtt máj. 6-án megérkezett Milanóba. A pompás Milanóban, melyet Kisfaludy szebbnek, nagyobbyszerűnek talált még Bécsnél is, nem sokáig gyönyörködhetett. Beaulieu, a kinek Lombardiát kellett védelmeznie Napoleon ellen, Lodi mellett 10-ikén vereséget szenvedett. Erre a hírre Ferdinánd főherczeg és a várparancsnok 'elillantak', s miután az elaggott, protekziós német generálisok, a kiket a hadvezetőség Bécsből, 1000 km.-ről dirigált, egymásután követték el a gondatlanságokat és ostobaságokat, az olaszok 14-én megnyitották a város kapuit a francia hadosztályparancsnok, Bertier előtt. Az osztrákok a fellegvárba szorultak, s a bécsi hadvezetőség bölcs intézkedése következtében 2000, többnyire nyomorék vagy fegyelmetlenül katonára volt bízva Lombardia főhelyének védelme a tízszerannyi, 'nyílt szemű, tüzes, fiatal' generálisoktól vezetett francia had ellen. A majd másfélhónapi ostrom igazi operetháború volt, mert a fellegvár jól meg volt erő-

sítve, eleséggel is el volt látva, de sem katonája nem volt bőven, sem tűzére elég az ágyúkhöz ; a franczia sereg pedig nem sokat törődött a valójában kórháznak, vagy Kisfaludy szerint siralomháznak szolgáló várral. Ilyen körülmények között nem hiányoztak a mulatságos esetek. Egyike az érdekesebbeknek, hogy a meghódolt város, a nélkül, hogy az osztrák parancsnokot megkérdezte volna, egyezsége lépett a francziával : a város épületeinek megkímélése czéljából a francziák és a várbeliek kölcsönösen megszüntetik a lövöldözést. És az osztrák — itt a csattanó — engedelmeskedett.

Kisfaludy tehát unalmas vártaszolgálatra volt kárhoztatva. Zsebébe rejtett Vergiliusán és egy művelt lelkű belga kapitány : Sceauxveaud társaságán kívül az írás volt egyedüli szórakozása. Dolgoztatott naplóján s fordított. Tréfálkozva említette, hogy az ellenség ágyúira bámészkodó várban nem Mars dühösségéről írt költeményt, hanem mint eddig mindig, most is a szerelemről. Montesquieu *Le temple de Gnide*-jének I. és V. énekét, a szerelem cultusának sikamlós rajzát s egy sekélyes szerelmi történetet fordított le *Vénus temploma Gnidosban* czím alatt, gondos és eleven, de kissé cikornyás és körülírásai által fárasztó prózában. Csak a tárgyválasztás jellemző a fordítóra, a ki még az ostromzaj közepett is megmaradt annak a szerelemre vágyó ifjúnak, a kinek Pozsonyban ismertük. Ha nem volt alkalma szerelmi idillt

átélni, legalább írt egyet. Damon és Camilla érzelgős történetéhez később Draguignanban még hat hasonló szellemű prózában írt idillt csatolt, többnyire Chaulieu és Parny francia verseinek vagy prózában írt költeményeinek fordításait s a kis gyűjteményt *Magyar Thaliá*-nak nevezte el. Sentimentalis pásztor-történetek s nemcsak stílus tekintetében állanak egy színvonalon, hanem tárgy és fölfogás tekintetében is: mindegyik a mély, odaadó szerelmet dicsőíti. Hasonló jellemű a valamivel korábban vagy talán még Bécsben készült *Szép lélek* című kettős elbeszélése, mely francia forrás nyomán Xenophon *Kyropaideia*-jában olvasható két jellemzést olvaszt össze. Az egyik idillnek hűsét, a *Dya és Lya* 'szép legényét', a ki 'a tüzes viadalban fiatal orosz lány', kedvese ölében 'szerelmes gerlicze', meg épen mintha magáról mintázta volna Kisfaludy.

E kettős természete közül az egyik, a gerliczéé, egyelőre rejtve kellett, hogy maradjon. Június vége felé a francia fővezér, Despinoy, megúnva a hosszadalmas ostromzárát, elkezdte lövetni a várat. 26-ikától kezdve szünet nélkül dolgoztak az ágyúk. Sok kárt nem tettek, az egész ostrom alatt csak negyvenen estek el az ellenséges golyóktól. Annál veszedelmesebb ellenségük támadt a vérhasban, mely az állott vízzel és romlott hússal táplálkozó katonákat mindjobban tizedelte. Kisfaludyt egyformán megkimélte az ágyútűz és a betegség, csak dús

haja bánta meg a nyomoruságos életet: e napokban egyszerre megkopaszodott. A vár osztrák parancsnoka ürügyül használván a ragály pusztításait, három nappal az ostrom megkezdése után föladta a várat.

Kisfaludy hadifogoly lett. Rangját és fegyvereit meghagyták, de Alessandrián, Sospellón, Nizzán, Canneson s a fréjusi olajfaerdőn keresztül Provenceba szállították. Nem érzett sem bánatot, sem fájdalmat. Ha hazája védelmében esett volna fogságba, ha a szabadságért vívott harcokban verték volna meg seregét, bús szívvel hajtotta volna fejét az ellenség jármába. De így, a császárért havi 24 frt 33³/₄ kr.-ért hadakozva, örült, hogy a kelletlen katonai szolgálat helyett a francia állam költségén Olaszország egyik legszebb útján Franciaország felé haladhat, a hova oly régen vágyott s a honnan egyik őse, Miklós comes, mikor II. Endre követjeként Franciaországban járt, feleséget hozott magának, minden Kisfaludy ősanját. A kései utód közjogi méltósága kevésbé volt előkelő! De nem bánta. Szeme csodálattal tapadt a piemonti havasokra, a Colle di Tenda oldalába vágott, merészen a feneketlen mélység fölött kígyózó hegyi útakra, a völgyben szikláról sziklára tajtékzó hegyi patakokra. Mikor Tendánál megpillantotta a Tyrrheni-tenger aranyosan csillogó kék hullámain, ép oly hozsannával üdvözölte, mint Xenophon katonái az ezüstös tükrű Fekete-tengert, mint a magyar utazó

Plasénál az Adriát. Törődött is a francia állam nyomorúságos kosztjával, a szalma-párnával és a hegymászás fáradalmaival, mikor a természet nagyszerű jelenségeiben gyönyörködhetett s Franciaországba, Provence «daltelt mezői» felé vándorolhatott!

Még Olaszországban, Paviában, egy fontos, költői fejlődésére mélyen kiható esemény történt: egy kis verskötetet vásárolt. Bár egy teljes napi élelem-pótlékát szánta rá, nem volt oka megbánni a vásárt, mert ez a könyv, Petrarca költeményei, innen kezdve az elmaradhatatlan Vergilius mellett mindennapi szellemi tápláléka lett. Már az út alatt is foglalkoztatta lelkét, a szerelemnek érzékeny éneklője, a mint pedig majd egy hónapi vándorlás után, július 29-én megérkezett számkivetése helyére, a kies völgykatlanban fekvő Draguignanba, «éjjel-nappal együtt volt vele».

Az olajfákkal benőtt szőlőhegyek között elterülő Draguignan, Kisfaludy Rodostója, nemcsak fekvésére nézve hasonlított a XVIII. század másik hontalanjának, Mikesnek, bujdosó helyéhez, hanem az életmódra nézve is, melyet a fogoly hadnagy benne talált. Citoyen Valentin és öreg felesége, Kisfaludy házigazdája, meg a városka többi lakói, ép olyan kedvesek, barátságosak voltak hozzá, mint Mikeshez törökjei, s ő is ép úgy érdeklődött a vendéglátó nemzet szokásai iránt, mint levélíró társa. Az egyik szabad fogoly, a másik rabságban élő szabad,

mindkettő szegény és hontalan. S a mint Mikes számkivetésének borús napjait földérintette egy fiatal leány, akként Kisfaludy draguignani tartózkodását is kedvessé tette egy fiatal párizsi leány, D'Esclapon Karolina. Külseje kellemes volt, de igazi vonzó ereje nemes szívében, művelt, finom lelkében rejtett. Jól tudott latinul, Vergiliust eredetiben olvasta, de még jobban szerette a modern francia költőket s az olaszok közül Petrarcat, Kisfaludy új bálványát. Nem a szerelem fűzte össze a két fiatal szívet, hanem a barátság, a mely csak Karolina részéről volt a szerelem leple, míg Kisfaludy érzelmei nem lépték át a baráti rokonszenv korlátait.

A szellemes, sokat olvasott leány társasága fölűdítette a fogoly lelkét. De művelte is. Bécsben szerzett francia nyelvi ismereteit már Piemontban kezdte gyarapítani, itt Karolina vezetése alatt mind jobban tökéletesedett a ,frankok nyelvében'. Karolina megismertette barátjával a kor divatos lírikusait, a régieket: Madame Deshoulièrest, Chaulieut s az újakat: Parnyt, Bertint, a meseíró La Fontainet s a XVIII. század leghíresebb prózai művét, Rousseau *Nouvelle Héloïse*-ét, melyben valósággal megigézte Julienek és Saint Preuxnek, e két hű szívnek, ,ragadozó indulatja, égő szerelme, bűja, bánatja, keserű kínjai, szomorú elszakadása'. E regény részletes érzelemfestései, a francia lírikusok természeti képei, Petrarca szerelmének olthatatlan lángja költői gondolatokat éb-

resztettek Kisfaludyban. Lelke megtelt a kedvelt költők eszméivel. Karolina, a ki jól ismerte a regényes Vacluset, Petrarca szerelmének szülőhelyét, olyan plastikusan festette le barátja előtt a két mohos váromladékot: Petrarca és Laura szemben álló kastélyainak romjait, hogy Kisfaludyból buzgó forrásként tört elő az elfojtott költői ér. Egy-egy csepp kiszivárgott már korábban. Alig hogy elhagyta Bécset s a hosszú úton átengedhette magát gondolatainak, érzelmesebb pillanataiban versbe öntötte lelke tartalmát. Schottwientől Draguignanig vagy tíz-tizenkét kis, többnyire pár sornyi verset írt. Nincs bennük költői más, csak a forma. Egy-egy természeti képet, olvasmányainak egy-egy részletét, egy-egy föl villanó érzelem-hangulatot foglal rímes sorokba. A művészi compositiónak, a költői eszményítésnek nincs bennük semmi nyoma. Jelentőségük mégis igen nagy: Kisfaludy, a ki eddig prózai munkákkal törekedett az írói koszorú után, szinte észrevétlenül a versírás terére kerül. Még fontosabb, hogy a hazájából magával hozott epikus tizenkettős jármát olasz földön, az olasz énekek és Petrarca hatása alatt, melyet támogatott a szülőföldjén és a székely fonókban hallott magyar népdal strófaalkotása, eleinte bátortalanul, később egyre művészbibben fölcsereéli a rövid, zengzetes, változatosabb lírai formákkal.

Karolina észrevevén Kisfaludy költői hajla-

mát, arra ösztönözte, hogy merészebb hango-
kat csaljon húrjaira. Egy-két fordított pásztori
költeményen (*A kis Dorilis, Irishez*) s egy
gúnyos versen kívül (*A gyónó grófné*) Kisfaludy
első nagyobb szabású alkotása, *Petrarca és
Laura* szerelmének megéneklése volt a buzdi-
tás eredménye. Kisfaludy, a ki kora ifjúságától
kezdve vágyódott a szerelem után, Petrarcat
olvasva, a maga érzelmeit tárgyiasítva látta a
padovai kanonok szerelmében. Mivel azonban
még gyakorlatlanabb volt, mintsem sejtelmes
vágyódásait a maga erejéből, pusztán önmagá-
ból meritve költőileg alakítani tudta volna: a
hű szerelem dalnokának, Petrarcanak, alakját
vette magára. Bár a Tasso strófaiban írt köl-
temény, mely 'észrevétlenül csakhamar egy pár
száz versre szaporodott', nem maradt reánk,
bizonyos, hogy a fiatal költő nemcsak Vaocluse
lantosának alakját vette föl, hanem motívumait,
képeit, fordulatait is utánozta.

Egyszer Karolina szobájának falán megpil-
lantotta az isteni Laura képét. A véletlen sze-
szélyes játékaként, vagy talán a badacsonyi
emlékek hatása alatt, Laura arcvonásai meg-
egyezni látszottak azzal az arczczal, melyet ép
egy éve hordozott szívében: Rózsaéval. Kétség-
telen, hogy a költő szerelme Rózsa iránt nem
volt az a mély, szenvedélyes érzelm, a milyen-
nek a köztudat tartja, nem Leander, Abailard,
Romeo volt ő, a kinek szívét egészen betölti
az érzelm s érzéketlenné teszi a többi asszony

bájai iránt. Nem. Kisfaludy szerette Rózsáját a házasodni vágyó férfiú erős vonzódásával, azzal a határozott czéllal, hogy nejévé teszi, de nem az exaltált szerelmes mohó vágyával, kizárólagosságával. Ha Rózsa meghallgatta volna, Kisfaludyt örökre bilincsbe verte volna a viszonzott szerelem boldogsága: így az elutasítás sajgó fájdalmával szívében, inkább Don Juan, mint Petrarca szerepkörére vállalkozott. Rózsa emléke azonban mindegyre kísértte. Ekkor is, Rózsára ismervén Laura képében, föltámadt lelke előtt a múlt, észrevette, hogy a Petrarca képében megénekelte érzelmek mennyire illenek az ő lelki állapotához. Hiszen ő is szereti Rózsát, őt sem hallgatta meg az imádott leány, s ő is szenved a sors kegyetlensége miatt. Egy új költői cyclusba kezdett, a maga szerelmi bánatát öntötte versekbe, és megszülettek a *Kesergő szerelem* első dalai. Karolina elragadtatással hallgatta az új verseket, melyeket kedvéért Kisfaludy francziára fordított, és nagy jövőt jósolt fiatal barátjának.

Az a másfél hónap, melyet Kisfaludy Dragnignanban töltött, életének legharmonikusabb szakasza volt. Teljesen a maga ura volt. Sétált a szelíd olajfák alatt, ábrándos nótákat játszott hegedűjén, elmulatott Valentin polgártárrsal és Sceauvaud kapitánynyal, de legtöbbet és legszívesebben Karolinával. Az érzelmes barátság csöndes napjai végükhöz közeledtek. Szept. 9-én az a rendelet érkezett a foglyokhoz, hogy

készüljenek, Franciaország túlsó szélére szállítják őket. El is indultak, de mielőtt Vaclusebe érkeztek volna, Lorguesban új parancsot kaptak, hogy mehetnek haza, ha becsületszavukra megígérik, hogy kiváltásukig nem fognak fegyvert a francziák ellen. Kisfaludy repeső szívvel sietett vissza Draguignanba, nem törődött vele, hogy nem juthatott Petrarca földjére. Egy pénteki napon, 16-án, elbúcsúzott a hű barátnőtől, a ritka asszonyi virtusokkal ékeskedő Karolinától, a ki a válás pillanatában könnyes szemmel vallotta meg, hogy szerelmét viszi magával. Emlékül egy kedves könyvüket adta Kisfaludynak, melyet sokat olvastak együtt: Madame Deshoulières költeményeit.

Kisfaludy, mint a tündérmesének Franciaországot járó magyarja, János vitéz, gályán indult hazája felé s ép úgy egy szerelmes francia leányt hagyott el Rózsája kedvéért, mint Petőfi hőse. Sőt útjuk folytatása is csodálatosan egyező, mintha csak róla mintázta volna Petőfi János vitézt. Őt is vihar érte, igaz, hogy nem olyan veszedelmes, szept. 28-án Nizza és Noli közt, s ő is a tengerbe vesztette francia zsákmányát: a két verscyclust, a *Petrarca* és *Laurá-t* és a *Kesergő szerelmet*. Az utóbbiból szerencsére 13 darab meg volt másolatban, az előbbiből pedig egy pár részletet könyv nélkül tudott s utóbb beolvasztott a *Himfy*-be. Az elveszett Himfy-dalokat azonban szintén pótolta emlékezetből. Így a csapás csak látszólagos volt, annál

inkább, mert a kiállott szenvedéseknek és ijedelmeknek köszönhető az az eleven és szemléletes rajz a *Kesergő szerelem*-ben (XVI. ének), melyben egy tengeri vihar borzalmait festi.

Genovánál elhagyta a tengert s Novin, Brescián, Cremonán és Veronán keresztül Vizkeletyvel együtt Trentóba érkezett. Kisfaludyt Davidovich altábornagy a klagenfurti nagy kórház felügyeletével bízta meg, majd mikor maga is megbetegedett, a katonai ruhatár őrzésével. Az egész telet (1796—97.), a legvigabbat, még a bécsiéknél is mulatságosabbat, Klagenfurtban töltötte. Még emlékezett a társaság a két hadnagyra, a kik félév előtt annyira megkedveltették magukat. Tárt ajtóval várták őket. Különösen a Thiess kisasszonyok örültek érkezésüknek, Teréz Kisfaludyénak, Lujza Vizkeletyének. Olyan szerelmes volt ifjainkba ez a két karinthiai leány, hogy nemcsak a városban pletykáztak róluk, hanem már-már veszedelem fenyegette őket. Az Argus-szemű öreg Thiess ugyan elzárta a leányokat, de a fiatalok igazi Don Juan-szerű fogásokat eszeltek ki levélváltásra, ablakon való bemászásra stb., s már egy éjjeli találka módozatait is megbeszélték. Ha e találka éjjelén nem lett volna csikorgó hideg, s a két udvarló el nem únta volna az ablak előtti ácsorgást, ki tudja, milyen fordulatot vesz Kisfaludy sorsa.

Kisfaludy a szerelem okozta veszedelmeket homeopatha módjára újabb szerelemmel gyó-

gyította. Ez új kalandnak, de most már valóban utolsónak életében, hősnője Pepi grófné volt, a tollunkra vett sok női név között a végső. Férje nevét nem ismerjük s az asszony egyéniségéről is csak annyit tudunk, a mennyit a költő leveleiben elárul. Mint egykor Bécsben, itt Klagenfurtban is az asszony volt a csábító. A második, de az elsőnél közönségesebb, romlottabb Medina szenvedélyes, érzéki asszony volt. Szépségével, odaadó szerelmével egészen magához lánczolta az „Alessandro pazzo per Amore“-t. Gyönyörtől ittasulva prózában és versben dicsőítette a grófnét, „la plus sensible des femmes“-ot, az „imádásig“, a „megőrlésig“ szeretett asszonyt. Kisfaludy végtelen szomorúságára, de az irodalomnak, sőt magának a költőnek is szerencséjére a politika megzavarta az idillt. Napoleon 1797 tavaszán elfoglalta Mantovát és gyors léptekkel sietett Ausztria felé. A gróf és neje megrémülve elkészültek hagyni a fenyegetett Klagenfurtot, Kisfaludynak pedig a veszedelemben forgó ruhatárat kellett a biztosabb Judenburgba szállítani. Bár az ijedező lakosság csak a maga megmentésével törődött, Kisfaludy energikus felléptével kierőszakolta a parasztoktól a szükséges szekereket, lovakat s föladatát fényesen megoldotta, több száz katonaruhával tömött hordót szerencsésen elszállíttatott Judenburgba. Már „zokogva“ búcsúzott a szép sziréntől, mikor átadták neki a főhadikormány rendeletét,

a melyben ügyességét megdicsérik és jutalmul, közben megtörténvén az elfogott francia tiszték kicserélése, a garnison-ezredből a Rajnánál táborozó Olivier Wallis nevét viselő morva gyalogezredbe helyezik át. Fájt szívének, hogy gyalogosok közé osztották be, „mert csak lovas hazafiaknak magyar társaságában vágyott élni, halni“, de megvigasztalta, hogy Bécsbe kell sietnie s így Sopronig együtt utazhatik Pepijével. A férj jelenléte nem zavarta boldogságukat. Az utazó kocsi, a vendégfogadók, a várromok, melyeket kettesben meglátogattak s a pázsit, hol pihenni ledültek: mind szerelmükkel volt tele. Különösen Sanct Veit és Unzmarkt volt „édes emlékezet“ a költőnek. Az itt töltött édes óráknak egy erősen érzéki, de őszinte és subiectiv versben állított emléket (*Lement a nap . . .*). A zengzetes sorok, a természet festői képei s az egész átható mély érzelem a legszebb Himfy-dalokhoz emeli:

Lement a nap; megszürkült már A fellegek bibora,
S nyugalomra bocsátkozott A vidék sok vándora;
A csillagok ellepék már A tiszta meny-országot,
S a rengeteg fenyveséből A hold lassan felhágott...

Sopronban elváltak, hogy soha többé ne lássák egymást. Kisfaludy Bécsen, Linzen és Münchenen keresztül júniusban érkezett a Stuttgart mellett táborozó ezredéhez. Egy ideig még levelezett a grófnéval, s barátaival váltott leveleiben is megcsendül a régi hang, a féktelen ér-

zéki szerclem, a kínos vágyódás az isteni asszony után, a kit meg kell látnia, „ha négy kézláb czepelei magát is hozzája”, de 1798-tól kezdve nincs semmi hírünk róla, ekkorra elsimultak e viszonynak mélyről föltörő iszapos hullámai.

V.

Életének 25-ik évében járt ekkor Kisfaludy. Kedves és nagyon szeretetreméltó úri ember, de valljuk meg azt is, hogy nem az a komoly ember, a kinek Bécsben megismertük. Klagenfurtban, Pepi grófnő társaságában nagyon elléhasodott. Egyetlen komoly érzés él szívében, a katonai kötelességérzet, egyetlen komoly törekvés, az írói ambíció. Egyébként könnyelmű, igazi művész-természet. Él a pillanatnak, a jövővel nem törődik. Terve, célja életének berendezésére nincs. Katona, lelkiismeretesen teljesíti kötelességét, az ellenség előtt bátor, de él benne «rebellis» őseinek szelleme, gyalázza a „gaz osztrák miniszterek” ostobaságait. Megveti pályáját is, magát is, mert nem hivatásból szolgál, hanem becsületből, nem a hazáért harczol, hanem a császárért, nem lelkesedésből katona, hanem pénzért. Jövője nincs, jelene sivár — akár csak hazájának. Lelke a múlton mereng, Medinán, Colloredo grófnén, Terézen, de leginkább Pepi grófnén, s nem érzi, milyen méltatlan hozzá az érzéki szerelemnek ez az állandó cul-

tusa, nem érzi, mennyire lealacsonyítja épen azt az érzelmet, melyet folyton dicsőít, a szerelmet.

Ebből a szellemi és erkölcsi tompultságból a Rajna mellett töltött két esztendő alatt emelkedik ki. A rendes katonai szolgálat jó iskola volt számára. Serege ott áll a Rajnánál. Hazájától, jó barátaitól távol, rokonlelket nem találva, egymagára van utalva. Az ezrednél jó a dolga, pajtásai, föllebbvalói jó szívvel vannak iránta, de rosszakarójának, Splényinek, áskálódásai miatt főhadnagyi kinevezése egyre késik. A legrégibb hadnagy, a fiatalokat elébe teszik. Hiába panaszkodik, szavának nincs foganatja, s csak másfél év múlva nevezik ki főhadnagynak. Egyébként is elégedetlen sorsával. Gyalogolnia kell, „mint a kutyanak”. Folytonos a gyakorlatozás, és bár tart a béke, minden perczen készen kell lenni a támadásra. A halál réme jár közöttük.

Magába tér. A múlt léha emlékei egyre halványodnak, s az egyedüllét hosszú órái tág mezőt nyujtanak képzeletének. Mind gyakrabban támad föl lelkében a szülőföld utáni vágy s az az érzet, hogy nem élet az, a melyet folytat. Mind határozottabban alakul ki előtte egy szorgalmas, munkás élet képe. Észrevétlenül férfivá komolyodik. A közeli városokból megszerzi a nevesebb német írók munkáit, a nagyokat (Lessing, Goethe, Schiller, Wieland) és a divatosakat (Bouterweck, Kotzebue, Soden Gyula, Weber) és füzeteket ír tele műveikből váloga-

tott részletekkel. Újra kezébe kerülnek papirosai, a melyekre poetikusabb időkben a Himfy-dalokat írta, s föltámad egyetlen tiszta szerelmének emléke. A mint szürkül az idő ködében a grófné csábító alakja, akként élesednek szeme előtt Rózsa körvonalai. Maga előtt látja a kecses, szellemi kincsekkel és anyagi javakkal gazdagon megáldott leányt, az ideális hitvest. Remény ébred lelkében, hogy a gógánfai csorbát ki lehet köszörülni. Már 1797 közepén foglalkozik avval a gondolattal, hogy a 60 dalra szaporodott Himfy-cziklust határozottan Rózsára vonatkoztatja, csak az engedelmet várja. Takáts közvetítésével, a ki Skublics Imrével együtt eddig is értesítette időnként a két szerelme egymás sorsáról, azt kérdezi a költő Rózsától, „mitévő lenne, ha egy valaki úgy epedne érte, mint Himfy az ő kedveséért? Ha tetszeni fog felelete, hát Himfy kedvesének rajzolásában egészen őt veszem tárgyamnak.” A leány sokat szenvedett a badacsonyi szüret óta. Atyja meghalt, s rokonai előbb Bécsbe vitték, hogy feledje a fájdalmat, majd Fölsőörsre prépost nagybátyjához, innen Eötvösre bátyjához, Szegedy Ferencz consiliariusához, de sem a zajos nagyvilági életben, sem a csöndes falusi magányban nem talált lelke megnyugvást. Zárkózott szíve nem nyílt meg barátok előtt, rokonaival nem érzett együtt, ép olyan egyedül állott a világban, mint Himfy énekese. Ekkor tolmácsolja Takáts Kisfaludy kérdését. A felelet kedvező

volt. A költő vénája új táplálékot lelt. Rózsa neve lebeg ajkán, akár álmodozva hever sátrában, akár a rengeteg erdőben bolyong; vele foglalkoznak gondolatai akkor is, ha száguldó fakóját hajszolja, avagy ha a neuhauseni szirt-ről leomló Rajna morajló habjait bámulja. Beleképzelte magát abba a helyzetbe, a melyben 1796 tavaszán volt, s így a dalok, melyekben eleinte több volt a képzelet, mint a valóság, mind reálisabbak lettek, a vágy, mely bennük ekkor, 1798-ban, fölhangzott, valóban a költő vágyódása volt. Költészet és valóság egymást erősítette, úgy hogy az 1798-ik tél elejére, mire a költő egészen beleélte magát szerelmébe, elkészült teljesen a *Kesergő szerelem*, a magyar szerelmi lírának Balassi óta a legjelentősebb hajtása.

A *Kesergő szerelem* lírai versekből kötött impozáns csokor, kétszáz dal és húsz (a későbbi kiadásokban huszonegy) ének gyűjteménye. A dalok, Kazinczy találó elnevezése szerint szerelmi epigrammok, egy hosszabb (nyolcz soros) előkészítő és egy rövidebb (négy soros) befejező részből állanak, hol a kép és magyarázat, hol az érzés és reflexio viszonyában. Az énekek rendszerint leíró jelleműek, részletező, terjen-gős rajzai a kedves szépségének vagy a költő sóvárgó vágyainak, néha a természet képeinek. Mindegyik önálló darab, de az egészből egy egyszerű, pár mozzanatból álló történet körvonalai bontakoznak ki. Himfy szerelemre gyulad egy gyönyörű magyar leány iránt, de vi-

szontszerelemre nem találván, háborúba megy, hogy felejtse. Hazájától távol, a zúgó tenger partján, a francia szuronyok előtt is mindég szeretett Lizájára gondol, érte eped, érte gyötrődik. Három esztendő múlva visszatér, hátha a távollét és szerelmes versei meglágyították a szűz kemény szívét. A biztató remény csalóka volt, a költőnek csak egy vigasztalása marad, a közeli halál gondolata.

E pár sornyi színtelen vázlatban is könnyű fölismereni annak a szerelmi viszonynak eszményített történetét, mely a költőt Rózsához fűzte. És mégis Toldy azt hangoztatta, hogy a *Kesergő szerelem*-re Pepi grófnő ihlette a költőt, sőt követői még Karolinát is Kisfaludy múzsái közé emelik, míg Rózsáról azt állítják, hogy a költő csak «hasznos parthienek» tekintette, a kit az ész s nem a szív szavára hallgatva választott: a mit iránta érzett, az nem volt a fagyponton fölül. Igaz, hogy Kisfaludy szenvedélyesen, lobogó érzékiséggel szerette a grófnét, de a *Kesergő szerelem* minden egyes célzása és utalása, minden olyan kijelentése, melynek van valami tárgyi, élményszerű vonatkozása, kivétel nélkül Rózsára és csak ő rá illik. Másrészt a *Himfy* első része csupa kétségbeesett szólam, kínos gyötrődés az el nem ért boldogság miatt. A kielégített, a céljához ért érzéki szenvedélynek, melyet a grófnő keltett, ép úgy nincs semmi nyoma bennük, mint nincs Karolina ideális barátságának és reménytelen

szerelmének. S ne felejtsük el, hogy a dalok egy része már készen volt, mielőtt a költő a grófnéval megismerkedett, több mint kétharmad részét viszont 1798-ban írta, mikor Rózsa már elvállalta a múzsa szerepét, s mikor a költő a grófnéről többet már nem emlékszik meg.

A *Kesergő szerelem* sugallójának tehát joggal tarthatjuk Rózst. Elismerjük azonban, hogy Kisfaludy nemcsak az érzelmeiből, hanem, és talán inkább, képzeletéből merítette szívhezszóló sóhajait, vagy a mint ő maga öntudatlanul ugyan, de igen szabatosan kifejezte, 'érzelmeit képzelmekkel táplálta'. Az is igaz, a mit később Majláth grófnak írt, hogy a Himfy tárgya csak olyan ideál. A *valóságban* nem epedt ő úgy Rózsaért, mint a hogyan festi, de *képzeletben* igen, s nem annyira *érezte*, mint inkább *elgondolta*, a mit leírt. Ennyiben költészete őszinte s kétségtelenül Rózsára vonatkozik.

A képzeleten kívül volt Kisfaludynak még egy segítőtársa, a ki pótolta, ha mi érzelmeiből hiányzott: a legszerelmesebb lantos, a ki minden remény nélkül huszonegy évig epedt Laurájáért. Bár Kisfaludy nem szívesen vette, hogy magyar Petrarcanak nevezték, s inkább a XVIII. század magyar költőit hirdette mestereinek, azt állítván, 'hogy ha Petrarca és mások előtte nem énekeltek volna, Himfyt mégis írhatta volna': a *Kesergő szerelem* conceptio, compositio, (a rövidebb dalok és hosszabb énekek váltakozása) versforma, költői gondola-

tok tekintetében ép annyit köszön Petrarcanak, mint tárgy és hangulat tekintetében Rózsának. Kisfaludyt méltán nevezhetjük Petrarca követőjének, s ez annál kevésbé csökkenti érdemét, mert nemcsak az olasz lírikusok állottak Vaocluse énekesének hatása alatt, hanem minden művelt nemzet lírája.

Petrarca hatását költőnkre inkább külsőségekben keresték, elsősorban abban, hogy Kisfaludy az olasz lírikusnak számos daleszméjét, fordulatát, költői ékességét eltanulta. Ez igaz, valamint igaz az is, hogy sokat olvasván a római elegikusokat, Rousseaut és a kisebb francia lírikusokat, a németek közül Wielandot, Webert, Klopstockot és Bouterwecket, olvasmányaiból ki-szedte a lelkiállapotához és tárgyához illő gondolatokat, képeket és beleolvasztotta dalaiba. Valóban az aesthetikai fölfogás mai magaslatáról nézve az egész *Kesergő szerelem* egy nagy művészettel összerakott mozaiknak tetszik, melynek számos darabja más összeállításban, különösen Petrarcanál, már szerepelt. Ez azonban nem fontos. Először, mert a Kisfaludy korabeli francia líra csakúgy merített Petrarcaból, s Petrarca az ókori lírikusokból, mint Kisfaludy az előzőiből, másfelől mert Kisfaludy azt, a mit átvett, egy-egy helyzet rajzát, egy-egy természeti képet, gondolatot vagy motivumot, annyira összeolvasztotta a maga lelki tartalmával, hogy nemcsak az eredetiség színében tűntette föl, hanem valóban saját-

jává tette. Így alig van dala, mely pusztá fordítás volna Petrarca szonetteiből, mert hol dallá szélesíti azt a pár sort, a mit átvesz, hol megtartva a képet, egészen más reflexiót csatol hozzá, vagy más érzést fejt ki belőle. A francia lírikusok keresett, finomkodó liráját még ennyire sem használta ki, mert a mi azokban s másik kedves francia olvasmányában, a *Nouvelle Heloïse*-ban új volt, a szerelem érzékibb fölfogása, azt Kisfaludynak nem kellett mástól tanulnia. Méltán mondta a dalokról Kazinczy: «Igazságtalan, a ki azt kérdezi, ha ez itt mondatik-e legelőbb, mert elég, ha úgy mondatik, mintha legelőbb volna mondva, s ha szépen mondatik.»

Petrarca igazi hatása sokkal mélyebben jár. Abban, hogy Kisfaludy egy egész verscyclust szentelt hölgye iránti érzelmeinek, hogy 220 költeményen keresztül *egy* érzést szólaltat meg, hogy egészen átadja magát ennek az érzelmenek: lehetetlen félreismerni Petrarca hatását. Petrarca szakított a hagyománynyal. A helyett, hogy a középkor mystikus szerelmi érzéseit zengené, mint elődei, a toscanai poéták, alkot magának egy női ideált s egy egész költemény-sorozatban énekli meg iránta érzett rajongó szerelmét. A *Kesergő szerelem* alapgondolata, a benne lüktető érzelmenek kizárólagossága, a műforma, az egész conceptiója: ez az, a mit Kisfaludy Petrarcának köszön.

Ezt a szolgálatot azonban meg kellett fizetnie.

Mint mestere, ő is ugyanazt az egy érzelmet variálta egy egész könyvön keresztül, ennek következtében ép úgy nem kerülheti el az egyhanguságot, mint az olasz lantos, a mit még fokoz mindkettőjükénél az egyes versek egyenlő formája és terjedelme. Himfy még a canzonierénél is fárasztóbb a fájdalom folytonos elemzésében. Csak a kezdete és befejezése jár cselekvénynyel, közben nincs egy elevenítő fordulat sem; leleménynek, epikus képzeletnek, mely új motivumokat teremtene, nyoma sincs; az utolsó dalok ép olyan hangulatban fakadtak, mint az első. Petrarca művészből. A canzoniere epizódokkal van tele, a szerelmesek látják egymást, a férfi egyszer ellopja Laura keztyűjét, másszor, de csak egy pillanatra, Laura kezét érzi a magáén, stb.: Lizából hiányoznak az elevenítő, egyénítő vonások, képe halványabb, elvontabb mint Lauráé. A költő érzelme azonban hasonlíthatatlanul konkrétebb, földibb, emberibb, mint az olasz költő légies, eszményi szerelme: ő testével, lelkével szeret, nemcsak bámulni akarja szerelmesét, hanem ölelni is.

Lehetne folytatni a párhuzamot, de Kisfaludy rovására ütne ki. Igazságtalan is volna az összemérés. Petrarca, bár méltán illették az első modern szerelmi lírikus nevével, tört úton járt, Kisfaludynak nem voltak magyar előzői. A vallási harczok és a nemzetietlen kor szerelmi költőit, Balassit és Amadét, nem ismerhette, nem Ányost, a kinek versei csak

a *Himfy* írása után jelentek meg, nem Csokonait, a ki a Lilla-dalokat ez időben még csak magának írta. Nem volt más irodalmi hagyomány előtte, csak azok a Dunántúl és Erdélyben hallott szerelmi népdalok, melyeknek szövege, melódiája mint távoli emlék zsongott a fülében. Kisfaludy tulságosan megtisztelte kortársait, mikor a *Himfy* megszületésének érdemét nekik akarja betudni. Magyar költők közül csak a névtelenek hatottak rá, a nép fiai, s azok is egy-egy kifejezésen kívül főkép verseiknek formájával. Eltanulta tőlük a népdal formáját: versei zengzetesek, szinte zenei hatásuak, a magyar rhythmus üde, egyszerű bájával hatnak. Mert a *Himfy*-strófa Petrarca szonett-formájának utánzata ugyan, ennek ötös és hatodfeles jambusi sorait követi váltakozó nyolczasaival és heteseivel, ennek változatosan összefonódó rímeit a *Himfy*-strófa ölelkező és párrímeivel, de nemcsak a magyaros versmértéket, nemcsak a versszak alkotó részeit, a négyes és hármas ütemekből alakuló sorokat, merítette a népköltészet kincses-tárából, hanem a sorok és rímek illetén combinatiójára is talált a nép ajkán élő egyházi énekekben példát (*Mint a szép híves patakra...*). Szóval Kisfaludy a formában is ép oly művészien olvasztotta össze az idegen hatást a nemzeti elemmel, mint a tárgyban.

A nemzetinek ez a harmonikus összeolvadása a művészivel Kisfaludy elévülhetetlen érdeme. Elsősorban a formában. A nyelvben is,

de már kevésbbé. Nyelve könnyed, magyaros, természetes, nem feszes, mint a korabeli líráé, nem is olyan emelkedett, mint a későbbi nyelvművészeké, Vörösmartyé és Aranyé, de költői: a korabeli magyar társalgásnak, főképen a dunántúli nemes házak beszédjének nyelve. Nyelv, a mely nem szakadt el a szülő-talajától, de válogatás, gondosság folytán kiemelkedett a köznapiságból, megnemesedett, ha a salaktól nem tisztult is meg teljesen.

Érdemének másik fele a maga korában még jelentősebb volt, de ma már, Petőfi után, kissé elhomályosodott. Azt a szívhez szóló liraiságot értjük, a melyre Beöthy Zsolt mutatott rá először világosan. A *Kesergő szerelem* egyetlenegy nagy érzés illusztrálása. Az érzés heve minden darabját külön-külön hatalmas erővel tölti el, ha az egész egyfolytában olvasva nem is elég változatos. Láttuk, hogy itt-ott idegen szikrától fog tüzet, de a lobogó láng, mely kicsap nyomában, már az övé, saját érzése. Gazdag, de egészen lírikus természetű képzelet, eleven, de csak az érzések elemzésére irányuló gondolkodás táplálja ezt a hevet, mely magával ragad, mint a megáradt folyó árja.

Gazdag képzelete akkor van különösen elemében, mikor a természet jelenségeit vonja érzelmei körébe. A sors ide-oda dobálta Közép-Európában, a legváltozatosabb természeti képek tárultak föl előtte, melyeket rendkívül éles szemmel figyelt meg. Mint a Dunántúl dombos vi-

dékein fölnőtt ifjút az erdők világa érdeklí legjobban, a susogó fák, a mohos szirtek, a tovaillanó szarvas, de meghatják az eddig nem tapasztalt jelenségek is, a fönségesen háborgó tenger, a Rajna esése, az Alpok hóval koszorúzott bércei. Mint egyik mintaképe, Rousseau, s mint negyven évvel később Petöfi, ő is kapcsolatot keres a természet képei s a maga szívvilága között. Mindent a mit lát, a mi megindítja, azt gyors és tevékeny képzelete hirtelen összefűzi a szívében hordott érzelemmel. Innen nagyszámú hasonlata, képe a természeti világ köréből.

A mint a természet képeit, beleolvasztván a maga alanyiségába, eszményítve mutatta be, akként érzelmeit is megneemesítve tükrözi költészete. Átélt-e mindazt, a mit leírt, s úgy, a mint leírta, érzelmeinek festése megfelel-e mindenben a valóságnak: nem kutatjuk. A költő művészete épen az, hogy képzeletével költőivé varázsolva a valót győzzön meg annak igazságáról.

Kisfaludy, midőn befejezte *Himfy*-jét, hogy a költészetet valóra váltsa, 1799 elején levelet írt Rózsának, kissé sentimentalis, de szerelmes levelet, egy 'kebeléből erőszakkal fakadott szózatot'. A leány felelete biztató sugárt lopott a költő szívébe, későbbi levelei mind melegebbek lettek, s tavaszra kimondta a rég várt ígét: szereti, mindég szerette Kisfaludyt.

Ekkor azonban a kétéves fegyverszünetet már véres csatározás váltotta föl. Kisfaludy serege

megindult a Rajna felé, hogy szembeszálljon a francziákkal, sőt az előcsapatok Feldkirchnél már meg is ütköztek a Svájczból észak felé törő Massena tábornokkal. Jourdan tábornok, a ki már a Dunánál állott, Osterach felé vonult. A Károly főherczeg vezérlete alatt álló osztrák sereg égett a harczvágytól: tudták, hogy másnap megütköznek. Kisfaludy már volt puskatüzben Milanóban, de nyílt mezőn vívott igazi ütközetet még nem élt meg. Balsejtelmek gyötörték, a közeli elmúlás gondolata kísértett agyában. Ez izgalmas pillanatokban, az élet és halál mesgyéjén, jutott kezébe Rózsa vallomása. Kettős fájdalommal nehezedett szívére a várva-várt boldogság ígérete: most kell elveszítenie kedvesét, mielőtt még bírta volna! Örömet hátat fordított volna az ellenségnek, hogy Rózsa karjába siessen, de a becsület nem engedte. A csata előestéjén — állítólag — elküldte végrendeletképen *Himfy*-jét Rózsának, azzal a meghagyással, hogy csak halála után bontsák föl. A végzet kegyes volt a szerelmesekhez. A költő sértetlenül állotta ki a háromnapos osterachi ütközetet, majd dicsőséggel harczolta végig a stockachi, liptingeni, wahlwiesi véres harczokat. A fegyelmetlen, hiányosan fölfegyverzett és rosszul élelmezett franczia sereg visszavonult a Rajna mögé. Azután a svájcz hadosztály ellen fordultak, Winterthurnál szerencsésen, Zürichnél szerencsétlenül megütköztek. A zürichi ütközet után Kisfaludyt áthelyezték az ausztriai ruha-

tárhoz: kedvező alkalom, hogy búcsút mondjon a katonai szolgálatnak. Megkapván elbocsátó levelét, oly örömmel, „mint egy nyergét, zabolyáját magáról lerázta ló”, hazafelé indult. Ulmnál hajóra ült, s az osztrák zsoldosból szabad magyarrá lett férfi Passaun keresztül Bécsbe érkezett.

Diadalainak egykori színhelyén rövid időre megállapodott, hogy szívére ölelhesse Takátsot, a ki életének legfontosabb két vállalkozását segítette a megvalósulás felé: közvetítette a Rózsával kötendő, de több oldalról fenyegetett szövetséget és megígérte, hogy kiadja a Himfyt. Az első föladatot, a nehezebbet, októberre, mikor Kisfaludyval találkozott, már nagyrészt megoldotta. Mert a költő házassága nem ment olyan simán, mint a regényekben szokott történni, a hol a meghallgatott szerelmi vallomást nyomon követi az esküvő. Az élet másként folyik. Hiába hódította meg Kisfaludy Rózsat, a házasság mindkét fél rokonainál heves ellenzésre talált. A leány bátyja, Ferencz, a ki már régebben találkozott futólag a költővel, kedvelte őt, s huga választását szerencsésnek találta, Rózsa fiatalabb nőismerősei és barátai is minden módon támogatták a regényes szerelmet, de az öregebb rokonok, különösen az örsi prépost, a kitől Rózsa sorsa függött, nem találták a rangjáról lemondott, vagyontalan Kisfaludyt Rózsához méltó férjnek. Az öreg Kisfaludynak ugyan nem volt kifogása a leány vagyona ellen, de ő

meg neheztelt a Szegedy-családra, hiszen rokon-ságban állott velük s így őket is osztályperekkel zaklatta zálogba adott, de ki nem váltott jó-szágok miatt. A feszült viszonyt még jobban elmérgeztette, legalább az öreg Kisfaludy részé-ről, hogy Szegedyék a pörben több ízben igen nemeslelkűen viselkedtek; a nagylelkűség pedig, köztudomású, ilyenkor rendszerint az ellenkező eredményt éri el. Most meg a fennhéjázó Sze-gedyék újabb nagylelkűséggel alázzák meg őt? Eleinte hallani sem akart a házasságról, annál kevésbbé, mert fia őt meg sem kérdezte, s maga választott asszonyt magának. A családi gőg s a zsarnoki hajlam erősebb volt benne a pénz szere-teténél. Azt sem látta szívesen, hogy fia otthagya a katonai pályát. Korholta is «makacs, mindig a maga feje után járó» gyermekét, de végre, mi-kor Takáts fiának sikereire, bátor magaviseletére emlékeztette, s hogy tehetségével milyen elisme-rést vívott ki magának mindenfelé, az öreg elér-zékenyült, könnyes szemmel megadta beleegye-zését, sőt még egy birtokrészt (Gyömörét) és a sümegi házat is hajlandó volt fiának átengedni.

Novemberben megérkezett a költő rég nem látott otthonába. A derék Takáts fáradozásai következtében egyengetett utat talált atyja szívé-hez, a határozott, erősakaratú leány pedig le-győzte rokonai ellenkezését. Így a gátek leomol-ván, a következő 1800. év elején betelt a költő forró vágya, oltárhoz vezethette a 'hún szűzet', a kinek szépségéről, nagy szívéről annyit énekelt.

Mivel azonban elfelejtett dispensatiót kérni a vérrokonság akadályá alól, a Bajzáth püspöktől utólag kieszközölt engedély alapján Rózsa nagybátyja, a prépost, máj. 17-én újra összeadta őket. Kámon, a rábaparti szép Szegedy-birtokon, egy folyondárral befuttatott fehérfalú házban töltötték boldogságuk első napjait, s ott is telepedett le az annyi vihartól megtépett, de egymást forrón szerető fiatal pár.

VI.

Thackeray egyik humoros elbeszélésében kigúnyolja az öregebb Dumast, hogy regényeit házassággal fejezi be: mintha a hős csak addig érdekelné az olvasót, a míg oltárhoz nem vezeti szerelmesét! Ellenkezőleg, így okoskodik a nagy angol szatirikus, az élet érdekes fele csak a házasság után kezdődik. Példával is igazolja tételét, megírja Scott Walter leghíresebb regényének folytatását, bemutatja, mint alakul Ivanhoe sorsa feleségének, a hideg Lady Rowenának, oldalán a szenvedélyes Rebekka közbelépésére. Kisfaludy sorsa igazat szolgáltat a megbántott romantikusnak. Sorsát csakugyan megpecsételte esküvője, életének érdekes fele lezárult 1800-ban, s egy új, az előbbinél nyugodtabb és boldogabb, de színtelenebb és egyhangúbb fele kezdődött.

Kisfaludy Kámban egy csapásra átalakult. De csak látszólag. Az ember alapjelleme nem

változik, s Kisfaludyval is csak az történt, a mi annyi más, tüzesvérű, mozgalmas ifjúságú férfival: csak ekkor tűntek ki jellemének igazi vonásai, melyek eddig mélyen el voltak rejtve. Mielőtt azonban ennek az új embernek sorsával foglalkozunk, le kell számolnunk a régi Kisfaludy hagyományaival. Első közöttük a *Kesergő szerelem*. Takáts még Bécsben rávette a költőt, hogy bocsássa verseit a nagyközönség elé, s magára vállalta a kiadás terheit, a fáradságot és költséget egyaránt. Még 1800-ban kijárta a bécsi censornál, Engelnél, az engedelmet, a mit a költő barátai fényes lakomával ünnepeltek meg. Együtt volt a bécsi magyar kolónia majd minden tagja, köztük az agg Bárótzai, a nagy Révai, Horányi, a XVIII. század Szinnyeije, s a kufsteini elégiák nagyhírű költője, Batsányi. Csengő poharak, kitörő jókedv között indult útjára a *Himfy*, s az eredmény megfelelt a kedvező előjelű kezdetnek. Fényes diadalutat futott meg. Kulcsár, a ki segített Takátsnak a munka kiadásában, s a dunántúli író-papok versenyezve terjesztették az 1801 júliusában Takáts előszavával megjelent *Himfy*-t, úgy, hogy a munka alig fél év alatt a haza minden könyvolvasójának kezébe jutott. Megjelenése egyike volt a legfényesebb irodalmi diadaloknak, általános és osztatlan volt a tetszés. Olvasták, magasztalták országszerte, hatása alól nem tudta kivonni magát senki. Az új század elején Himfy volt a legemlegettebb név a hazában. Emelte érde-

kességét, hogy a könyv névtelenül jelent meg: ki légyen Himfy, mondja az előszó, a dologhoz nem tartozik. Annak a kornak új volt benne minden: tárgy, műfaj, forma, s azokat a finom szálakat, melyek a *Himfy*-t egyfelől a külföld költőihez, másfelől a népköltészethez fűzték, nem ismerte senki, nem kutatta senki. A naiv műélvezők gyönyörűséggel engedték át magukat a csengő versek varázsának.

A dalok hamar szárnyra keltek. A boldog szerelmesek *Himfy*-t ajándékoztak kedvesüknek, a boldogtalanok enyhítő balzsamot kerestek a fájdalmasan epedő strófákban. A fiatal Toldy, a ki szerelmében csalódva 1822-ben a holdvilágnál könnyes szemmel énekli a *Kesergő szerelem* dalait, nem utolsója azoknak az ábrándos lelkeknek, a kiket megigézett Petrarcanak «édesen andalgó» magyar követője. Nagy számmal voltak asszonyok és férfiak, a kik megtanultak magyarul, hogy a *Himfy*-t olvashassák, Schlegel Frigyes a *Kesergő szerelem*-ből sajátítja el a magyar nyelv elemeit, osztrák főtisztek, mint Chasteler generális, szavaltak belőle könyv nélkül részleteket, sőt még az uralkodó asztalánál is szóba került, s a királyi család tagjai is tudtak róla. Azok kedvéért, a kik nem értettek magyarul, nagy részét lefordították csakhamar németre, sőt egyes dalokat olaszra, angolra, francziára és latinra is. A költőkre ép oly mély hatást tett, mint az olvasókra. A mint *Werther* nyomán Németországban egész *Werther*-iroda-

lom támadt, úgy keletkezett nálunk a XIX. sz. elején egész Himfy-irodalom. Nem szólva a névtelen és jelentéktelen utánzókról, a kik nemcsak hangban és formában, de még a dalok külső beosztásában is követték Kisfaludyt: Csokonai az ő példájára fűzi cyclussá Lilla-dalait, s Berzsenyi egyik-másik dalán (pl. *A mulandóság*) is megérzik, mennyire szerette a szomszédjában élő költő-társa verseit. Az ifjú költői nemzedék meg egészen őt vette mintaképül, vagy egyenesen az ő példáján lelkesedve kezdett dalolni. Öcsse Károly, csak úgy mint a népdal másik művelője, Vitkovics, Dukai Takách Judit ép úgy mint Döbrentei, a kinek *Gyászoló érzései* annyira himfyesek, hogy bátran tarthatók Kisfaludy fiatalkori verseinek. Nem csoda, hiszen még külföldi útjára is csak egy magyar könyvet vitt magával, a *Himfy*-t.

Az olaszországi hadjárat másik termékét, a *Naplót*, szintén ki akarta adni Takács a *Magyar Minerva* című vállalatában, de a kiadás az irodalom nagy kárára elmaradt. Ép így kéziratban maradt s csak újabban jelent meg a költőnek egy harmadik munkája, a *Két szerető szív története*, az utolsó, mely a háborúk zajában élő szerelmes lelkéből fakadt. Levélalakban írt hosszabb elbeszélés, de epikus volta ellenére ép oly subiectiv, mint a *Himfy*, sőt tulajdonképen nem is egyéb, mint a *Kesergő szerelem* folytatása, a rajnai és svájcezi hadjáratok. Szóval ez is egy fejezet a költő sze-

relmi regényéből. Cselekvénye igénytelen. Azzal a levéllel indul meg, melyet a költő, a ki magát Bodorfi Imrének nevezi, 1798 őszén ír Rózsának (a regényben Meződi Liza). A vallomásra küldött felelet, a kölcsönös megértés, a németországi és svájczí hadi események ép oly rendben követik egymást, mint az életrajzban láttuk, egészen az első zürichi ütközetig, a hol a kézirat befejezetlenül megszakad. Alapja tehát ennek is a valóság, sőt sokkal inkább, mint a *Himfynek*. Sándor és Rózsa valóban leveleztek, s Kisfaludy e levelek fölhasználásával szerkesztette elbeszélését. Régebben azt hitték, hogy a regény pusztán a valóban váltott levelek egybefoglalása s így Sándor és Rózsa közös műve, ma azonban már kétségtelen, hogy a költő nemcsak lefordította a szövevényes női lelket alaposan ismerő Rózsa leveleit (a Sanct-Pöltenben nevelkedett Kisfaludyné még asszonykorában is németül írt férjének) és toldott beléjük, hanem egészen átdolgozta őket, újakat is írt közéjük, úgy hogy a mű, mint egész, nemcsak stilisztikailag és szerkezetileg, hanem tartalmilag is Kisfaludy műve. Egy főnntartással azonban.

A mint a *Kesergő szerelem*-nek Rózsán kívül volt még egy sugallója, Petrarca, akként a regény megalkotására is nemcsak szerelme ihlette, hanem egy francíza író is, Rousseau. A költő még Draguignanban olvasta a *Nouvelle Héloïse*-t, azóta mind gyakrabban forgatta a nagy reformer műveit (könyvtárában fönnmara

Rousseauja tele van széljegyzetekkel) különösen e regényét, melyet legjobb művének tartott. Midőn először olvasta, könnyekre fakadt s mikor azután ő is levelezni kezdett Rózsával, szinte önkénytelenül támadt az a gondolata, hogy levelezésükből a *Lettres de deux amants* mintájára (ez Rousseau regényének alcíme) ő is szerelmi regényt szerkeszt. A concepciónra tehát ép úgy Rousseau hatott, mint a *Himfy*-ére Petrarca. Itt azonban jobban függetleníti magát mesterétől. Bár a két hős jellemében van több vonás, melyek Rousseau személyeinek jellemében gyökereznek, azért Imre nem Saint Preux, Liza nem Julie. A történet szálait is egészen másként fonja, mert hiszen más a viszony a két szerelmes között, mint a francia regényben — ott társadalmi különbségek választják el a szerelmeseket, s a leányt az atyai kényszer az öreg Wolmarhoz erőlteti — másrészt saját élete is annyi epizóddal szolgált, hogy fölösleges volt értük idegen írókhoz fordulnia. Eltérő természetesen a megoldás is. Julie meghal, Bodorfi, legalább ezt következtethetjük a csonkán maradt elbeszélésből, boldog lesz Lizával. De egy pár gondolat visszhangján kívül Rousseautól vette át a természetimádást s az érzelem jogának hangoztatását. Kisfaludy is szerette a természetet, természeti képekkel van elárasztva a *Himfy* is, de e művében Rousseau hatása alatt a természet mint az emberek résztvevő barátja jelenik meg, s a természet ölen

való élés, mint az emberiség óhajtottó célja. Másfelől az a hatalmas szenvedély, mely korlátot nem ismerve tör a boldogulás felé, e szenvedélynek sajátos vegyítése az érzelmessel s a szívnek túlságos cultusa a *Nouvelle Héloïse*-ban jelentkezik először és onnan került Kisfaludy regényébe.

Gondolatokat, érzelemfestő szólamokat azonban nem Rousseautól, hanem a német íróktól vett át. Soden, Cramer és Weber művein kívül első sorban egy német regényt aknázott ki, Bouterweck *Graf Donamar*-ját, azokat a leveleket, melyeket a regény hőse a hétéves háborúban a táborból ír haza. Idegen gondolatokra, képekre a *Himfy*-ben is akadtunk, ott azonban beleolvasztja őket egyéniségébe, itt pusztán lefordítja, a nélkül, hogy bármit is változtatna rajtuk. Mégis oly ügyesen szövi át ezekkel idegen fonalakkal műve alapját, hogy a hatása teljesen egységes marad.

Toldy «regényirodalmunk díszének» tartotta az elbeszélést. Joggal, ha a történeti fejlődésbe illesztjük a *Két szerető szív*-et. Kármán *Fanni*-jával együtt első termékei az eredeti magyar elbeszéléseknek. Szerkezete kerek, nincs tendenciája, mely eltérítené a figyelmet a szívélet rajzától, a hadi élmények rajza változatos, a közbeszótt ifjúkori események érdekesek, nyelve könnyed és kifejező. Értéke azért mégis csak viszonylagos. A mese soványságát említettük. Ehhez járul a jellemzés fogyatékosága, a sze-

relmi ömlengések és érzelem-festések egyhangúsága, bágyadtsága. Az irodalomtörténetet első sorban, mint egy nagy európai áramlatnak, Rousseau-Goethe sentimentalismusának, magyar tolmácsa, a *Fanni* és *Karthausi* áthidalója érdekli.

Mikor írta a költő elbeszélését, nem tudjuk, valószínűleg már Kámban, házassága első évében, akkor, midőn a csillogó katona szürke szántóvetővé alakult át. Szinte hihetetlen gyorsan megtörtént az átalakulás, érdekes bizonyítékaul az ember alkalmazkodó képességének vagy az öröklés erejének. Mikor a költő nőül vette Rózsát, egészen tanáestalanul állott szemben a földdel. Fiatalabb korában semmi kedve sem volt a gazdálkodáshoz, később az alkalmahiányzott, úgy hogy ép oly idegen volt előtte, mint a mai városi ember előtt. A mint kezébe vette a gazdaság vezetését, a régi magyar nemes szeretete a föld iránt, támogatva a nagy kötelességérzettől, csodákat művelt. Először jó katona létére fegyvert keresett, még pedig az ellenségnél: földet, a melyet művelbessen — vagyis a Kisfaludyak ősi szokása szerint pörösködni kezdett új rokonaival, a Szegedyekkel. Azután vasszorgalommal kora reggeltől késő estig munkásai nyomában járt. A harmatos hajnal már lován találta, a mint szántói vagy aratói felé száguldott; rendelkezett, diesérte vagy szidta embereit érdemük szerint. Volt egy hű cseléde, Ág Ferkó, típusa a magyar béresgazdának, sürgő-forgó, parancsolgató, a béreseket kemé-

nyen megdolgoztató, de magát kímélő parasztember, s egy jó tanácsadója, öcsese, Kisfaludy Boldizsár, a veszprémi püspök præfectusa: az ő segítségüknek, meg a maga buzgólkodásának meg is volt az eredménye. Kis gazdasága virágzásnak indult, s már az első esztendőben 3000 frtnál több volt a jövedelme. A siker örömmel töltötte el. Mindinkább beletanult az új mesterségbe. Pár év múlva már büszkén hivatkozhatott ismereteire és eredményeire s mint vérbeli gazda panaszkodott az időjárás, a marhavész, a sors ellen — még akkor is, ha nem volt rá oka. Szakértelemmel szólt hozzá a gazdasági kérdésekhez és lenézte az «elméleti gazdákat», kik a városból, levelek útján vezetik a gazdaságot, a hol pedig gyakran egy szempillantás szokta a kárt vagy hasznót meghatározni. Ő maga nem mulasztott el egy pillanatot sem, így, bár az első években, különösen 1802-ben, valóban sok elemi csapás sújtotta, nemcsak könnyen kiheverte, hanem gazdaságát a virágzás magas fokára emelte.

Házassága ötödik évében elhagyta Kemenes-alját. A kámi nedves levegő nem kedvezett felesége egészségének, ezért testvéreitől bérbe vette anyai jussukat és Sümegre ment lakni, abba a házba, a hol született, a rózsabokros kis kertben álló nemesi kúriába, melynek sötét folyosói, bolthajtásos szobái még ma is úgy vannak, mint ezelőtt száz évvel. Itt élt 1805-től haláláig, csak a szüreteket töltötte badacsonyi szőlejében. Sü-

meg nemcsak gyermekkori emlékei miatt volt kedves a költő előtt, hanem mert igazi mintaképe volt a nemesi birtoknak. Erdőkoszorúzza hegyek messze terjedő lapályt ölelnék körül, s a síkság szélén, a lankás hegyoldalra támaszkodva a kis város egy csomó nemesi kuriával, bennük jó barátok és rokonok. A községet aranykalászos buzaföldek és lónevelő legelők veszik körül, a templom mögött egy magában álló hatalmas kopár sziklán a veszprémi püspökök várának festői omladékai. A próza ölelkezett a költészettel, akárcsak Kisfaludy életében.

Nyugodt megelégedésben folytak Sümegen napjai. Maga jellemzi legjobban életét: „A szó igazi értelmében, mint falusi nemes élek kis birtokomon, a mely sok gondot, néha sok fejtörést okoz nekem kiskorú létemre, (atyja még élt, így kicsiny anyai öröksége volt egész vagyona) hogy becsületesen megéljek belőle“. De azért boldognak érezte magát az új pályán. A nagyváros sokféle szórakozása, a nagyvilági élet mozgalmas, változatos fordulatai, a melyeket régebben annyira kedvelt, úgy tűntek föl előtte, mint a bűnös Ninive megútált csábításai. Igazi gazdaember lett, a kit azonban nem merít el az anyagi gondok prózája, hanem a csöndes falusi életnek fölismeri költői felét is. Napi munkáját bevégezve, vagy ha fáradtra hajszolta lovát az elsurranó nyúl nyomában, elvonul az árnyas erdőkbe, a hatalmas tölgyek alá, a csobogó patakok mellé s elterülve az illatos

füben átadja magát a természet szépségeiben való gyönyörködésnek. Élvezi a fülemüle dalát, az alkony pírját, a fészlő bimbókat a fákon, de első sorban azt a boldogító érzést, mely a megelégedett, célját ért szíveknek legdrágább kincse.

S ha az őszi munka elvégzése után elérkezett a komor tél zivataros hóviharaival, bevonult a szobába, elővette kedves költőit, a klasszikusokat, Shakespearet, Rousseaut, Voltairt, Wielandot és Schillert, gazdag könyvtárának kincseit. A mint bámul manapság a városi ember, ha Dunántúl nemes házaiba belépve, a pipaállványon, zöld posztóra függesztett vadászfegyvereken és kártyaasztalon kívül irodalmunk jeleseinek s a külföldi divatos íróknak műveit is megtalálja a férfiszobában, akként kelthetett csodálkozást száz évvel ezelőtt Kisfaludy olvasottsága és műveltsége házának kevés számú bizalmas barátja előtt, a kik fölkeresték kámi, majd sümegi magányában, mint Berzeviczy Sándor, Döbrentei, Wesselényi Miklós báró, Kis János és Porcia gróf, vagy a megyegyűléseken és Füreden találkoztak vele, mint Batthyány gróf, Horváth Ádám, Deák Antal, Rosos Pál és Juranich László.

Szorgalmas munka, komoly tanulmányok és szórakozások között gyorsan repült az idő. Ez a «nobile otium», minden magyar nemes ábrándja, Kisfaludynál valóban nemes volt, s ő maga egyike faja legnemesebb példájának, a földjének élő, de lelkét is bőven tápláló falusi

gazdának. Uraságot nem hajhászott, kincsekre nem vágyódott, keresztekkel büszkélkedni nem volt törekvése: az a „mennybe nyíló tekintet”, mely felesége szeméből feléje sugárzott, a legboldogabb halandóvá tette. A hideg, büszke leányból szelíd, szerelmes asszony lett. A világgal szemben kissé rátartó maradt ezután is, a mit közömbösségre és gögre magyaráztak, de férje előtt kitárta szívét egészen. S e szív sok kincset rejtett: szilárd hitet Istenben, szánsámat és jóságot a szegények iránt, a kiknek Kámban és Sümegen őrző angyaluk volt, odaadást, hűséget, igaz szerelmet férje iránt, kinek szeméből legtitkosabb gondolatait is kiolvasta. A milyen mély volt a kedélye, olyan világos volt az értelme, úgy hogy férjének igazi élet-társa lett. Nemcsak messze földön híres volt mint kitűnő gazdasszony, hanem megosztotta férjével a gazdálkodás és takarékoskodás terheit. Írói törekvéseit megértette és méltányolta. Készülő műveit megcsodálta és megbírált. A mit a költő verseiben oly gyakran említ, hogy ők egy lélek voltak két testben, hogy érzéseik és gondolataik teljesen összhangzottak: az nem költői szólam, hanem valóság; a mit mint az emberi boldogság ideálját rajzolt: „szép s jó feleség, egynehány jó gyermek, közepszerű tehetség, válogatott könyvek”, a második óhaj-táson kívül mind teljesedett.

Az a könnyen hangolódó kedély, mely a külvilág minden illetésére megmozdult és

csengő verssorokban keresett nyilatkozást, nem maradhatott érzéketlen a sors bőkezűségével szemben. Családi boldogsága már az első hónapokban újra fölvétette vele lantját, s mint Petrarca, szerelmének fordulópontja után ő is egy második cyclust kezdett. Már 1800 tavaszán megírta a *Boldog szerelem* első dalait s két év alatt ép úgy 200 dallá kerekítette ki, mint a *Kesergő szerelmet*. Eleinte csak magának és feleségének dalolt, mikor azonban a *Kesergő szerelem* példányai fogyni kezdettek, elhatározta, hogy a két részt egybefoglalva a maga neve alatt közrebocsátja. A kiadást ismét Takáts vállalta magára. A munka 1807-ben *Himfy szerelmei* cím alatt megjelent két kis kötetben. Hatása nagy volt, de nem lehet az első rész keltette egyetemes tetszéshez hasonlítani. Volt ugyan egy-két kényes ízlésű irodalmi gourmet, mint Kazinczy, a ki a második résznek ítélte a babért, de az általános fölfogást Dessewffy gróf véleménye közelítette meg: Rózsa durczássága megragadóbb dalokra lelkesítette a költőt, mint odaadó szerelme.

Manapság, épen száz évvel a dalok megjelenése után, mikor a sebesen tűnő idő eltemette a mellékes, az æsthetikai ítéletet zavaró külső körülményeket, elfogulatlanabbul vizsgálhatjuk a *Himfy* két *szerelmé*-t. Igaz, hogy az első gyöngeségei fokozottabb mértékben vannak meg a másodikban. Ha ott kevés volt a cselekvény, itt egyáltalán nincs. A második rész tar-

talma e rövid mondatban foglalható össze: Himfy boldog férje Lizának. Ha ott a hangskála kicsiny volt, itt az egész egy hangnemből zeng, természetesen, mert a fájdalomnak többszínűek a hangjai, mint a boldogságnak. A mit a *Kesergő szerelem*-ben hibáztattunk: a bágyadtság, a változatosság hiánya, az énekek terjengősege és áradozása, újra megjelen a *Boldog*-ban és még föltünőbbben. Mind ennél nagyobb baj, hogy örök idők óta poetikusabb a szerencsétlen szerelem, mint a boldog, s nagyon kiváló művésznak kell lenni, a ki egyforma mélyen tudja szívünket a boldogság és fájdalom hangjaival megilletni. Petőfi költőivé tudta varázsolni a hitvest is, azelőtt ez a varázs csak a szeretett leány tulajdona volt. Azonban a *Boldog szerelem*-nek is vannak jelességei s nemcsak azok, melyek közösek a *Kesergő* kiválóságaival, mint az érzés heve, a könnyed, kifejező nyelv, hajlékony stíl s a rhythmus bája. Vannak újak is: azok a leírások, természetfestő részletek, érzelemben olvasztott reflexiók az ember rendeltetéséről, a boldogulás eszközeiről, a haza iránti kötelességről, melyekkel a tárgy soványságát leplezi. Az első rész zordon, nagyszerű természeti képei helyett itt a Dunántúl halmos-rónás vidéke tükröződik, de olyan kedves beállításban, annyira éreztetve a költő igaz gyönyörűségét, hogy e tekintetben meghaladja amazt. Leírásaiból megalkothatjuk egy egész élet képét, a falusi nemes minden-

napi foglalkozásának egyszerű, de vonzó képét. Az irodalomtörténetíró szemében van még két nagy érdeme. Először az a merészség, hogy feleségét dicsőíti, a mit korában legföllebb Kazinczy kísérelt meg egy pár mesterkélt versben, másodszor, hogy a *Boldog szerelem* erotikus eidyllionai (Kazinczy szerencsés elnevezése) eredetiek a szó igaz értelmében. A házasság apotheosisa közben Kisfaludy nem szorult idegen gondolatokra, képekre. Egy-két horatiusi visszaemlékezésem s egy francia vers visszhangjául föltűnő dal (69.) kivételével mind a költő érzés- és képzeletvilágában fogant, a mint maga mondja:

A szokáshoz, emberekhez
 Nem szabom én éltemet;
 Oskolai törvényekhez
 Nem szabom én versemet:
 A mint érzek s gondolkodom
 Akként élem napjaim;
 Csak szívemhez ragaszkodom,
 Midőn zengem dalaim;
 Természetes az életem,
 Természetes versezetem;
 A mi nincs, nem tettetem;
 Csak szívemet követem.

VII.

A költő a „szívét követte”. Sajnos, nem sokáig. Írt ugyan később is néhány kisebb lírai verset, különösen a 20-as évek elején s élete

végén, de ezek nem tesznek számot. A reflektáló elem uralkodik bennük. Vagy epigrammatikusan kiélezett ellentétek, vagy egy-egy komoly gondolat költői mezben, nagyrészt politikai tartalommal — királyhűség, hazafiúi és polgári kötelesség, alkotmánybiztosíték a tárgyuk — jóformán nem is önálló költemények, hanem inkább forgácsok valamilyen rhetorikus drámából, a mint formájuk is többnyire a drámai iambus. Megpróbálkozott az ódai műfajban is, írt királyhymnust és Festetichet két, Batthyányt egy alkaiosi versben ünnepelte, de az idegen metrumban esetlenül mozog s a föniséget durvasággal, az erőt nyerseséggel pótolja. Nemcsak a «limae labor et cura» hiányzik e költeményekből, a mit Batsányi nélkülözött bennük, hanem minden költőiség és emelkedettség is.

A líra teréről korán átlépett az epikára. Még kámi évei alatt olvasgatott föl vendégeinek részleteket egy új munkájából, mely 1805 közepére teljesen elkészült s két év múlva a *Szerelmek*-kel együtt Takáts kiadásában Kulcsártól és Verseghytől korrigálva a könyvpiaczon is megjelent. *Regék a magyar előidőkből* volt a czíme s három költői elbeszélést foglalt magában. Czimük: *Csobáncz, Tátika, Somló*. A költő szíve e regéken talán még inkább csüngött, mint a *Himfy*-n, s a siker meghaladta a várakozást. A következő mozgalmas évek kizökkentették költői hangulatából, de később, az elismerésen s a regék kapós voltán fölbuzdulva újra vissza-

tért a regeíráshoz s még tizennégy regét kötött. Legnagyobb részük az első hárommal együtt mondaszerű történet, hozzákapcsolva a Dunántúl valamelyik várához, s szereplőik rendszerint a Kisfaludyakkal rokon családokból kerülnek ki (*A Szent Mihályhegyi remete* 1823, *A megboszult hitszegő* 1824, *Gyula szerelme* 1825, *Kemend* 1832, *Döbrönte*, *Szigliget* 1833, *Somlai vérszüret* 1837 és folytatása *Eseghvár*, *Viola és Pipacs* 1838); négy regének a tárgya erősebb vagy gyöngébb szállal hozzá van fűzve a nemzeti történethez (*Dobozy Mihály és hitvese* 1822, *Frangyepán Erzsébet* 1834, *Miczbán* 1836 és többé-kevésbé *Balassa Bálint* 1838, bár itt a hős nevén és halála körülményein kívül jóformán semmit sem vett át a históriából); az *Antiochus*-nak (1824) s az idevonható *A tyrann poéta* című rövid elbeszélő költeménynek tárgya az ókori történetből való, míg a tizenkilenczedik elbeszélő műve, *Gara Mária éneke* (a *Hunyady* című drámájában), rövid, balladaszerű költemény minden történeti vonatkozás nélkül.

A költő nem ok nélkül tartotta e regéket, 'szíve legkedvesebb kölykeinek': szorosán összeforrottak egyéniségével. A sümegi vár omladékaiban árnyékában született s egész ifjúságát a Balaton nyugati sarkán élte le, Magyarországnak azon a vidékén, a hol egyik várom a másikat éri. E romok a regényes hajlamú fiú lelkébe mélyen bevésődtek, s mikor bécsi pajtásaival Veit Webernek prózai elbeszéléseit olvasta, ezeket a lovag-

világ köréből merített rémhistóriákat, képzelete odakötötte őket szülőföldjének jól ismert váraihoz. Majd 1796-iki útjában (Bécstől Milanóig) s 98—99-iki táborozása alatt megismerte az osztrák s a rajnamelléki várromokat. Költői olvasmányoktól és romantikus látványoktól megtermékenyített képzelettel érkezett haza. Itthon vadászszenvédelye elszólitotta felesége ölelő karjából, puskájával vállán barangolt Sümeg, Somló, Csobáncz, Tátika, Szigliget omladécai között. E kettős hatás, a lovagvilág emlékeinek szemlélete s a romantikus Weber elbeszélései, fejtik meg, mint lett Kisfaludy regeköltővé. Talán nem vétünk a kegyelet ellen, az igazság ellen semmiesetre sem, ha az utóbbi mozzanatot fontosabbnak tartjuk. Legalább kedvelt regéje, a *Somló*, a mint Angyal kétségtelenül igazolta, Weber *Wolf*-jának szabad átdolgozása, s a regék összefoglaló címe is Weberének fordítása (*Sagen der Vorzeit*). Többi regéjére vonatkozólag nem sikerült ilyen «forrást» kimutatni, hiába lapoztuk át Weber hét kötetes gyűjteményét. Egy-egy indíték s a szellem közös bennük, de más kapcsolat nincs közöttük. Egyformán hajtásai annak a XVIII. század végén föllépő korai romantikus szellemi áramlatnak, mely a jelen sivársága ellen a múltnak, különösen a középkornak, ragyogó képeihez fordult, illetőleg gazdag képzeletének fantasztikus játékait illesztette bele a múlt keretébe. Ennek a korai romantikának hajtása Kazinczy *Gibárt és Irmá*-ja,

egy borzalmas történet, a melynek magva, akár csak a *Wolf*-nak és *Somló*-nak, egy elhamarkodott gyilkos merény; legtipikusabb képviselői Kisfaludy regéi; kései virágai Vörösmarty eposzai.

Mennyire a kor e fölfogásából sarjadtak a regék, bármelyikük rövid elemzése is bizonyítja. Válaszszuk a *Csobáncz*-ot, melyet helyes érzéssel állított Kisfaludy az első helyre. Már az ajánlása is rendkívül kedves. Feleségéhez fordul:

Ülj mellém a kandallóhoz,
Fel van szítva melege;
Csobáncz-várról, Édes-kedves,
Im! halljad, egy agg rege.

Szentgyörgyi László, Szigliget ifjú ura, Mátyás királyhoz siet Budára, hogy Báthori vezérlete alatt a török ellen induljon. Jegyese, Gyulafy Rózsa, a csobánczi várkisasszony, epedve várja vissza, de a fiatal hős helyett egy katona érkezik, azzal a szomorú hírrel, hogy Szentgyörgyi a kenyérmezei ütközetben elesett, s az volt a végakarata, hogy menyasszonya barátjához, Varjas Andráshoz, menjen nőül. A hír hazug volt, Varjasnak és Orbán deáknak ármánya, de a gyöngé szüzet, a ki Lászlót végtelenül szeretete, annyira lesujtotta, hogy „szemlátomást hervadott, mint őszzel a lilomszál”. László aggódva mátkájának hosszú hallgatásán, elvált Kinizsitől, a kivel együtt tért vissza a diadalmas harczból, és haza sietett; de mire Csobánczra érkezett, a lélekharang fogadta, a mely Rózsa

halálát jelentette. A *Csobáncz* mintájára van alkotva többi regéje is, mert a mit *Balassa Bálint*-jában az öreg magyar elbeszéléseiről mond a költő:

A béna hős még sok ilyen
Történetet elbeszél,
Bennök hely- s névváltozattal
Egy a romlás és veszély...

saját regéire is vonatkozik. Egy pár előre adott vonásból megalkothatók Kisfaludy regéi. Magjuk többnyire valamilyen tragikus szerelmi történet: irigység vagy ármány szétszakítja, sőt rendesen meg is öli a boldog szerelmeseket. Csak élete végén írt regéiben enyhül meg a költő. A *Szigliget* s több társa a hősök boldogságával végződik — valószínűleg azért, mert a «szép nem», a regéknek leghálásabb közönsége, nagyon panaszkodott a tragikus megoldás ellen.

Az Arany-követelte epikai hitelt hiába keresnek ez elbeszélésekben. Mondai alapjuk nincs, teljesen a képzelet szülöttei. Az, a mire régebben gondoltak, hogy a költő várakban gazdag szülőföldjének mondai kincséből merített, pusztá sejtés volt, melyet megdönt az a körülmény, hogy dunántúli népünk fantáziája legfőljebb rémes rablóhistóriákat termelt. Ez a kisebbik baj. A mondai alap csak megkönnyíti a költő munkáját, az elhitetést, de ha hiányzik, teremő fantáziával pótolható. Érezte ezt a költő is és segíteni akart rajta, de külső eszközökkel. A mesét határozott történeti időpontba helyezte,

többnyire Nagy-Lajos, Zsigmond vagy Mátyás király korába, kapcsolatba hozta jól ismert történeti eseményekkel, a keresztes háborúkkal, az olasz és török hadjáratokkal s az uralkodókon kívül fölléptette epizód-szerepekben történelmünk nagyjait, Bathorit, Kinizsit, a Garákat, Ujlakit. A mellett helyhez is kötötte történeteit, azokhoz a váromladékokhoz, melyeket olvasóközönsége, a dunántúli nemes társaság, mindennap maga előtt látott. Mint a koraromantikusoknak általában, neki is fogható ismeretei voltak a nemzet múltjáról, még kevesebb a nép mondaalkotó képzeletének természetéről, úgy hogy regéi sem tipikus *középkori* regék, sem tipikus *magyar* mondák. Példa rá a minta rege, Csobáncz, melyet tetszés szerint lehetne Francziaországba vagy Angliába, IX. Lajos vagy VIII. Henrik korába helyezni. Népies vonások vannak regéiben (pl. az *Eseghvár*-ban), de a népmonda sajátos természetét csak egyikét regéje (*Viola és Pipacs, A szentmihály-hegyi remete*) közelíti meg.

Egy másik nagy, szinte végzetes hibája e történeteknek, hogy túlon-túl egyszerűek, leleményük szegényes, a motiválás, a költői elhitetés kulcsa, rendkívül gyöngé. A bonyodalmat, mely egyszerűség ellenére is gyakran szinte hihetetlenül naiv, teljesen a költő szélye szövi; az intrika, mely a cselekvényt mozgatja, durva és bántó, néha, mint a *Csobáncz*-ban, a nevetségesség határán jár; a megoldás

ennek következtében rendszerint váratlan, valószínűtlen és erőszakolt. A *compositio* is vagy annyira világos, szinte krónikaszerű, hogy már nem művészi, vagy ha bonyolultabb, mint a *Szigliget*-é, akkor zavaros. Rendszerint csak pár alakot léptet föl, de ha többen is mozognak a színen, majd mindig csak három szereplő között pereg le a történet, s ez a három típus ismétlődik minden regéjében. Egyik a «chevalier sans peur et sans reproche», a ki királyával küzd nemzete ellenségei ellen, a *Csobáncz*-ban László; a másik a szende, szerelmes szűz, példánkban Rózsa; a harmadik az elvetemült intrikus, többnyire, mint itt is Orbán, deák, vagy néha Weber útmutatása szerint pap. A többi alak csak staffage: a harczokban megöszült derék apa, a hozományvadász kalandor, a hiú, pompakedvelő leány, a gonosz mostoha s a romantika készlettarának legjobban elkoptott alakja, a remete. Jellemrajzról szó sincs, a romantikusok receptje szerint minden alak vagy angyal, vagy ördög, s ennél fogva a hősök és hősnők, intrikusok és szülők hajszálíg hasonlítanak egymáshoz. Néha megkisérel egy-egy bonyolultabb jellemet (Kelemen Lenka) vagy jellemfejlődést (Pethő Julia) rajzolni, de ritkán sikerül annyira is érthető alakot teremtenie, mint Lébenyi Miksáé *A megboszult hűszegő*-ben, ki az emberi gyöngeségeknek nem túlzó s valóban emberi keveréke. Viszont találó vonásokkal jellemzi a szolgákat, csatlósokat, a

nép egyszerű fiait. Típusok ezek is, de genreszerű vonásokkal elevenített jellemek. E körből való legsikerültebb alakítása Pipacs, a piros-pozsgás, tüzről pattant molnárleány, egyetlen női alakja, a kiben egészséges vér pezseg.

Íme, mindazok a tulajdonságok, melyek az epikus költeményt kiválóvá teszik, hiányoznak a regékből. Azonban kapunk értük némi kárpótlást. A mint a *Himfy* és a *Napló*, akként a regék is a maguk idejében teljesen újszerűek voltak. A XVIII. század végén, mikor irodalmunkban a száraz, sablonos eposzok, a *Henriade* élettelen, üres utánzatai divatoztak, e regék új ösvényt törnek az epika begyöpösödött mezején. Mint a romantika első hajtásai, az értelem helyett a képzelethez szólnak s tarka képeket mutatnak be a magyar társadalom múltjából. Való, hogy e képek nem felelnek meg a történeti igazságnak, de poetikusak s a nemzet legfényesebb időszakaszait hozván emlékezetünkbe, gyönyörködtetik a szemet. Azok a nemes érzelmek pedig, melyek a daliás hősöket és az angyali szelidségű, gyönyörű szűzeket eltöltik, és a mese szigorúan erkölcsös tendenciája meghatják az érzelmes olvasó szívét. És ha ismerjük a magyar nép aristokratikus fölfogását, mely még ma is, hatvan évvel a nemesség kiváltságainak eltörlése után, leplezett vagy leplezetlen csodálattal viseltetik a régi nemesi családok iránt: elgondolhatjuk, milyen megilletődéssel hallgatták száz éve e szép meséket, melyek mind nemesi

várakban játszanak, hőseik kivétel nélkül előkelő nemes urak és várkisasszonyok, és a melyekben mindenki, a ki derék és kiváló, az magyar és nemes, a ki rossz és közönséges, az vagy külföldi vagy legalább idegen vér is kering ereiben. S mint olyan nemes, a kinek czímerére ezer év vont patinát, a költő nem ismer külömbséget a kiváltságos rend tagjai között: főurat és köznemest, szegény és gazdag nemest a «primæ nonus» egyenrangúvá tesz: „Ha szegény is a nemes, tiszteletre érdemes!” Az ilyen kijelentések s a regéiben újra meg újra visszatérő motívum, a szegénysége miatt méltatlanul szenvedő köznemes tragédiája, egészen meghódították neki a közönséget, mely legnagyobbrészt a köznemesi osztályból került ki.

E pár sorban rejlik a magyarázata annak, miért hatottak az első regék megjelenésük idején szinte elemi erővel,* miért gyöngült egyre hatásuk, úgy hogy mai nap Kisfaludy regéit jóformán elfelejtette az egész közönség. A míg az olvasó közönség jóformán a nemesi kúriák lakóiból került ki, s e közönség fejletlen történeti érzékel és műízléssel gyönyörködött a nemesség egyetlen költőjében, addig a tetszés egyetemes volt. Sághy Ferencz barátjával 1818-ban még új kiadást rendezett a regékből, s két év múlva,

* Pázmándi Horvát Endre a *Gyula szerelme* megjelenése alkalmából túláradó magasztalásokkal telt verset intézett értük a költőhöz.

1820-ban, a Marczibány-intézetnek 1818-ra szóló 400 forintos jutalmát, ezt a maga korában egyetlen irodalmi pályadíjat, első regéinek ítélték, mint a legjobb magyar könyvnek. A dicsőséget elfogadta a költő, a pénzt, mint nemes emberhez illik, nemes célra, irodalmi művek ki nyomtatására szánta. Épen egy évvel előbb, 1819-ben tűnt föl a magyar irodalomban a második Kisfaludy, a Sándor legfiatalabb öccse, Károly, s mint bátyja, ő is egy csapásra az ország legkiválóbb költői közé emelkedett. Szegény ember volt, de nagy tervek lelkesítették. Sándor, hogy öccsén segítsen, a jutalmat átengedte neki kölcsönkép egy elsősorban nőknek szóló irodalmi zsebkönyv megindítására. Hogy a figyelmes Kisfaludy, a ki életének legszebb emlékeit, szerelmi diadalait és költői dicsőségét, nőknek köszönhette, s a ki jól tudta, hogy a szép nem az ő leghívebb olvasóközönsége, a zsebkönyvet nőknek szánta, az természetes. Csak régi adósságát törlesztette vele.

Ekkor állott Kisfaludy dicsősége zenithjén. A jutalmat osztó bizottság az ország hangulatának visszhangja volt, s a dicsőség koszorúját valóban a nemzet keze nyújtotta. De a fordulat már közeledett. A mint tágult az olvasók és írók köre, a mint tisztultak nézeteik és ízlésük, úgy halványult a regék fénye, mert nem önmagától, hanem külső körülményektől s nem igazi költői eszközöktől nyerte. Mikor pedig 1825-ben megjelent Vörösmarty *Zalán*-ja, s a

ragyogó képzeletű, bűvös-bájos nyelvű költő igazi epikai alkotásokkal kápráztatta el az olvasókat, Kisfaludy népszerűsége, a műértők szemében, egészen eltűnt. Az 1833-iki akadémiai nagyjutalom pecsételte meg Kisfaludy költészetének sorsát. Az Akadémia, alapszabályai értelmében, évenként 200 arannyal koszorúzta az utolsó év legjelesebb irodalmi alkotását. 1833-ban Vörösmarty munkáinak I. és III., Kisfaludy műveinek III. és IV. kötete (négy rege) volt a legjelentősebb irodalmi esemény, s az Akadémiának 1834-ben a két költő között kellett választania. Érezte mindenki, hogy az összehasonlítás Kisfaludy rovására üt ki, s hogy Toldy kiélezett ítélete (Vörösmarty «nagyszerű Jupiter Istene» mellett Kisfaludy «kedves Muzsácskája» eltörpül) Kisfaludyt letaszította arról a polczról, melyet mint az ország legnépszerűbb költője három évtizeden keresztül elfoglalt. Hiába hivatkoztak az öregek Dessewffy gróffal az élükön arra, hogy *Himfy* költőjét még mindig többen olvassák, mint a *Zalán*-ét, hiába igyekezett pártja e két kötet regében Kisfaludy egész költői működését jutalmaztatni, úttörő érdemeit, nemzeti irányát, olvasó közönség teremtését: a fiatalok nem engedtek, s végre is megosztották Kisfaludy és a nála 28 évvel fiatalabb Vörösmarty között a jutalmat. És még Dessewffyk is kénytelenek voltak megvallani, hogy őket nem az æsthetikai igazság, hanem a személyes vonzalom és a kegyelet vezette.

Kisfaludy szívét eleinte érzékenyen sértette a féldicsőség, a melyet ő egész kudarcznak tartott. Majd azzal vigasztalta magát, hogy, bármint dühödjék az új nyelv és literatura, a nemzetnek nagyobb része mégis még az én publikumom'. Lassanként egészen elvesztette publikumát — méltatlanul. Ha regéit nem akarjuk mindenáron a poetika skatulyázó rendszerébe illeszteni, találunk bennük egy olyan sajátságot, mely árt ugyan nekik mint *epikus* műveknek, de emeli őket mint *költeményeket*. Az erős lirizmus ez, a túláradó líraiság. Epikánk általában erősen lírai színezetű, Gyöngyösitől Vörösmartyn át, Zrínyit és Aranyt kivéve, majd minden epikus mű vagy a líraiságának vagy a rhetori pathosnak köszönte hatását, de egyik sem annyira, mint Kisfaludy regéi. Nem annyira arra a sok közbeszótt érzelmes kitérésre czélzunk, vagy a festői leíró részletekre s az előhangok subiectiv kitöréseire, hanem inkább arra, a mire Heinrich Gusztáv hívta föl a figyelmet, hogy Kisfaludy rendszerint nem magát az eseményt mondja el, hanem azt a lelkiállapotot festi, a melyből következett, vagy az esemény hatását a szereplők lelkére. Az epikát átjátszván így a líra terére, a legtöbb regéje egy-egy újabb változata *Himfy*-nek, néha a *Boldog*-nak, másutt a *Kesergő*-nek, legtöbbször — mivel majd mindég viszonzott, de a körülményektől meggátolt szerelem a tárgya — egy újfajta *Himfy*-nek, a *kétségbeesett*-nek. Első regéi még

tárgyasabbak, az utóbbiakban mind jobban erőre kap a líraiság, a mit már külső formájuk is sejtet: az első regéknek félrímes nyolczasokból és hetesekből összefűzött versszakát fölcseréli az epikus alkotásokhoz még kevésbé illő Himfy-versszakkal, csakhogy az első felében félrímet használ s így valamivel csökkenti a forma zeneiségét. Leghosszabb regéjében, a *Gyula szerelmében*, melyben a főhős rajzához sok vonást vett át saját életéből és lelkéből, annyira túlteng az érzelmi elem, hogy a cselekvény minduntalan háttérbe szorul mellette, de megbocsátjuk szívesen, olyan szépek, a *Himfy*-hez méltók ezek a részletek.

VIII.

A sok fegyverzörgésért és harci zajért, mely Kisfaludy regéit hangossá tette, nemsokára bosszút állt a költőn a sors. Csöndes otthonából elszólította a csatamezőre, puskaropogás és ágyúdörgés közé. 1808-ban, Napoleon fenyegető készülődéseinek hallatára, a magyar nemesség megajánlotta az insurrectiót, a fegyveres fölkelést a haza és trón védelmére. Bécs, bár nem szívesen látott fegyvert az önálló magyar sereg kezében, mikor fenyegetőleg tornyosultak a felhők a dynastia egén, elfogadta a nemzet áldozatkészségét és 1809 febr. 19-diki rendeletével fegyverre szólította a nemességet. Megindult országszerte az insurrectio szervezése. A költő

a nádor parancsára egy terjedelmes, de hosszú történeti fejtegetései miatt kissé erőtelen s csak a végén nekilendülő *Hazafiúi szózat*-ban a magyar nemességhez, melyet a nádor kéziratban átnézett, buzdította társait, hogy keljenek föl a haza, a király és alkotmány megvédésére. Zala-vármegye az ünnepelt költőt, az 1796-iki és 1799-iki franczia háborúk bajnokát, az insurgensek lovas őrnagyává választotta. Kisfaludy költői híre még a táborba is elhatott, Gomez altábornagy, az „insurrectionalis generalquartiermeister“ mindenáron a vezérkarhoz akarta beosztani, a nádor azonban Beckers gróf, nádori hadsegéd közbenjárására maga mellé követte szárnysegédnek. Kisfaludy, mint Bakacs Elek, a *Somló* hőse Lórától, fájdalmas szívvel búcsúzott el szeretett feleségétől s 1809 márcziusában megérkezett Budára. Innen kezdve hónapokig a Dunántúlt járta a nádorral, fegyverre szólítva a nemességet s kinosabb napokat élt, mint a rajnai táborozás alatt. Azon kívül, hogy minden harmadik napon álló 24 óráig a nádor mellett tett kamarási szolgálatot, nappal az idegeneket és kémeket vizsgálta, ellenőrizte a szállítókat, készítette a hadi kiáltványokat és parancsokat, végezte a nádor hivatalos levelezését, éjjel pedig a fölkelés naplóját vezette. „Parasztgazda“ létére nehezen tűrte a spanyol etiket követelte rendszabásokat és az unalmas irodai meg rendőrkapitányi munkát, de nem zúgólódott.

Napoleon és egyetlen méltó ellenfele, Károly főherceg, a hadizenet óta (ápr. 9.) állandóan szemben álltak egymással. Mennél közelebb értek a magyar határhoz, annál jobban föllángolt Kisfaludy hazafias lelkesedése. Bár Napoleont, ezt 'a kis embert észerővel agyában, bátorsággal érezkeblében, bizalommal magában' mint hadvezért rendkívül bámulta, mindinkább a gyűlölet lett úrrá szívében, mert megértette, hogy a nagy korzikai törekvése, a demokratikus és fölvilágosodott kényuralmak alapítása, egyformán veszedelmes az osztrák házra és a magyar rendi alkotmányra. Gyűlöletét fokozta vonzódása a nádorhoz, a ki szeretetreméltó bánásmódjával s nyárspolgári egyéniségével egészen magához bilincselte, s az a körülmény, hogy többször érintkezvén az osztrák főhercegekkel s magával a császárnéval is, megkapta őt is az udvar levegőjének bódító varázsa. Forrongó indulatának egy buzdító dalban is kifejezést adott (*Lóra nemes . . .*), a melyben az ősök példájára emlékeztetve Napoleon ellen tűzeli honfitársait.

Az asperni vereség után (máj. 22.) Napoleon, mivel Károly elvágta visszafelé az útját, hazánk felé tartott. Az osztrákok összevonták Győr környékére seregeiket, hogy döntő csapást mérjenek ellenükre. A nemesi fölkelő sereg érezte, hogy tűzkeresztség előtt áll. Kisfaludy lelkesedése nem lohadt, de reményei, a mint belelátott a hadvezetés rejtelmeibe, szétfoszlottak. Megértette

a bécsi kéz politikáját. Aggódo szívvel látta, hogy a begyakorolt insurgens-csapatokat a fővezér ott fogja magánál, a többit pedig, noha a törvény értelmében a nádor főparancsnoksága alá tartoztak, vezérükkel együtt alárendelik a rangban is alatta álló János főherczegnek, úgy hogy a nádor csak önmegalázása árán maradhatott meg hivatalában. A fölkelés hivatalos magyar nyelvét is elsikkasztották. A törvénytelenéseket követték az osztrák vezérek hagyományos balfogásai. János főherczeg, tábornesterének szerencsétlen tanácsára, a csanaki hegysoron elfoglalt erős hadállását föladta s Eugène alkirály ellen csatába vezette a sereget, mielőtt még az összes csapatai megérkeztek. Jún. 14-én történt az emlékezetes győri ütközet, a magyar nemesi fölkelés utolsó, végzetes szereplése. Kisfaludy a nádor oldalán maga is a tűzvonalban volt, s bár a derék magyar urak korukat és testi állapotukat meghazudtoló lelkesedéssel küzdöttek, a francziák könnyen szétverték a magyar-osztrák sereget, mely rendetlen futásban tódult Pest felé. Nem is lehetett mást várni. Mint győzhetett volna a kellőleg föl nem fegyverzett s be nem gyakorolt sereg Eugène fegyelmezett katonái ellen, kedvezőtlen hadállásban, rosszul választott időben és helyen, ügyetlen vezérlet alatt!

A fölkelő sereg a kudarcz után is együtt maradt, de már cselekvő szerepet nem játszott. A Napoleon wagrami diadalát követő znaimi béke

(okt. 14.) után megkezdődött a szétoszlás. Jóformán Kisfaludy maradt egyetlen áldozata az insurrectiónak. A két téli hónapot nem számítva, hol a dunántúli kis-városokban, hol Budán működött a nádor oldalán, eleinte még a hadviseléssel kapcsolatos dolgokat intézte, köztük az insurrectio fölосzlatásakor kiáltványokat szerkesztett a király s a nádor nevében, melyekre rendkívül büszke volt, később azonban pusztán a fölkelés történetére vonatkozó adatokat gyűjtötte, okmányokat, jelentéseket s a naplót másolta, vagy kivonatolta. A szabad levegőhöz, erős testmozgáshoz szokott gazdának elviselhetlenné vált a folytonos irka-firka. Honvággyötörte és a szerelem. Még a katonáskodás alatt is gyakran járnak gondolatai otthon; mint jó gazda, minden levelében küld utasításokat feleségének a gazdaság és szőlő vezetésére: ekkor azonban minden gondolata Sümeg felé jár. Visszasírja a múltat, a sümegi és badacsonyi kedves napokat, szerelmes leveleket ír Rózsának. Eleinte csak annyit mond: ,ein verheirateter Mann, der sein Weib liebt, ist doch nur ein halber Soldat', majd mind erősebb lesz az elkeseredése, átkozza a számárságát, hogy ,szabad lévén, magát kalitkába hagyta zárni', végre már arra gondol, hogy egy harmadik *Himfy*-t ír, az epedő, hazasóvárgó férj keserveit. Hiába tűntetik ki a főherczeg asztalánál, hiába ajánlanak neki Pesten megfelelő állást, már-már azon van, hogy lemond rangjáról s megy haza földet túrni. Mint

Mikes, ő is csak azért folytatta a fáradságos életet, mert nagyon szerette öreg gazdáját. 1810 áprilisában végre elbocsátotta a nádor azzal a parancscsal, hogy a télen összehordott anyag alapján dolgozza ki a fölkelés történetét, kimerítően és elfogulatlanul, hogy a mi a fölkelés szervezetében jó és használható, az fönntartassék, a mi hibás és elavult, a jövőben kiküszöböltessek. Két példányban kívánták: magyarul a nádor, németül a király számára. A kellemetlen, terhes föladat megzavarta azt a boldogságot, melylyel a költő hazasietett.

Útközben elkészítette a lefolyt esztendő mérlegét. Egy elvesztett év, egy pár napos disenteria s egy hosszú nátha volt a passiva — egyéb baja nem történt a táborozás alatt — ezer forint, a mennyit 200 forintnyi havi fizetéséből megtakarított és hasznos bevásárlásokba fektetett, volt az activa. És még valami. Ekkor tűnt ki, milyen erős üzleti szellem lakozik a nagy lírikusban. A legélelmesebb tőzsérnek becsületére vált volna az az aggodalmas figyelem, a melylyel Kisfaludy a hadi eseményeket kísérte, hogy belőlük hasznot húzzon. Kivételes állásánál fogva, melyben minden hírt előbb hallott meg, mint mások, kiszámíthatta, mikor fog esni vagy emelkedni a termények és iparczikkék ára, illetőleg a pénz értéke, s e szerint rendelkezett otthon. Egy pár hónapig a szép Rózsa nem is tett egyebet, mint férje utasításai szerint vásárolt

és eladott, s mikor a bankóknak kevés volt a becsek', régi adósságokat törlesztett.

A mint a költő hazatért, idejét meg kellett osztania elhanyagolt és a francziáktól kifosztott gazdasága, meg a reábízott történetírói föladat között. Sümegi szőlejében épített egy kis házat s e diófáktól beárnyékolt remetelakásban majd két évig dolgozott nagy munkáján. Németül írta meg az insurrectio történetét, hogy a király is olvashassa. Az 1811-ik év második felében már a kézirat utolsó részével is elkészült. A nádor teljes megelégedését nyilvánította s egy pár túlságosan erős helyet kitörölvén a kéziratból, eljuttatta a királyhoz. Ferencz azonban nem olvasta nagy örömmel a munkát, a melyben Kisfaludy mint valami tükörben, eléje tárta a bécsi kormánynak a magyar nemzettel, a fölkeléssel, a nádorral és a törvényekkel szemben elkövetett hibáit és vétkeit. A veszedelmes kéziratot elzárták a titkos levéltár legrejtettebb szekrényébe, Kisfaludyt meg Beckers-szel, a nádor bizalmasával, megintették, hogy arról, a mit írt, ne merjen senkinek említést tenni. A várt elismerés és jutalom helyett ez a megalázás rendkívül zokon esett a költőnek, de egyelőre hallgatott.

A háborús évek azonban nem szűntek meg. Még véget sem ért a zajos nemesi táborozás, midőn irodalmi téren köszörülték Kisfaludy ellen a kardot. Az ellen, a ki ép úgy kiemelkedett a magyar írók közül, mint Napoleon az európai

uralkodók közül, Kazinczy Ferencz volt. A XIX. század első negyedében, Kisfaludy Károly föléptéig ép olyan korlátlanul uralkodott a magyar írói köztársaságon, mint a francziák Isten kegyelméből való császára Európán. Kezében tartotta az irodalom szálait. Eszméket vetett föl és terjesztett el, hangulatot keltett és vállalatokat támogatott. Buzdította és irányította a kezdőket, magasztalta a kiválókat, gáncsolta a gyarlókat. Szava parancsként csengett, s írói közvéleményként szerepelt. Magasztalása és gáncsa nem volt mindég igazságos, mert a kiválóságot és gyarlóságot gyakran nagyon is érzelmi mozzanatok alapján állapította meg, s æsthetikai ítéletének mérlegét nagyrészt az billentette föl vagy le, hogy a serpenyőben fekvő munka párthívének vagy ellenfelének műhelyéből került-e ki. Az értékelés alapja sem volt igazságos. Mint minden költő, a kinek tehetsége nem áll arányban dicsvágyával, ő is a költészetet inkább tanulmány eredményének tartotta, s így egyoldalúan fejlődött æsthetikai látása: rendkívül éles szeme volt a költeményekben nyilvánuló nyelvi, stilisztikai és formai finomságok és botlások iránt, de nem kutatta soha a lényegét, az érzést, az eszmét, a compositiót; a művészt, de mesterkeltet többre becsülte az egyszerűnél és természetesnél.

Ilyen fölfogással olvasta és bírálta a *Himfy*-t, először 1809-ben németül a bécsi *Annalen*-ben, majd 1814-ben magyarul az *Erdélyi Muzéum*-

ban. A bírálat szép, méltányos és obiectiv. Dicséreteit mind, gáncsait nagyrészt elfogadja a mai kritika is. De egy nagy hibája van: száz évvel korábban jelent meg a kelleténél. A XIX. század elején ez a bírálat nagy igazságtalanság volt. Magasztalásai vagy édes ostyába takart keserű labdacsok, vagy pusztá szavak (édes éneklő, mélytűzű szent énekek), gáncsai mind kézzelfoghatók, egy részük azonban végtelenül kicsinyes (helyesírási megjegyzések) vagy épen képtelen vádak (Kisfaludy nyelve nem *grammatisch correct!*). És bántó az egésznek szelleme: Dayka Kisfaludy fölé állítva! Vajjon pusztán Kazinczynak Kisfaludyétól eltérő æsthetikai nézetei szülték-e a bírálatot, vagy része van benne, mint a múlt század elején általánosan hitték, annak is, hogy *Himfy* költője nem tartozott a széphalmi vezér tömjénezői közé: ne kutassuk. Ép úgy azt se, a mi szintén közhit volt, hogy nem vezette-e Kazinczy tollát az irígység, midőn a páratlan népszerűségű költőt bírálta, az egyetlen író-embert, a kinek ragyogása meghaladta az övét. Tény azonban, hogy Kazinczy, miután a regéket is megbírálta, bírálatait egy maró epigrammallyal tetézte, melyben Dayka, mint az Olympos lakója, magához fogadja Himfyt, de előbb elégetteti vele dalainak legnagyobb részét. Tény az is, hogy Kazinczy ezután nemcsak ellenségének tartotta Kisfaludyt, noha az szó nélkül tűrte a megbántást, hanem még a gyűlöletes *Mondolat*-ot is, ezt a neologusok és Kazinczy

ellen intézett pamphletet, czélzatosan és rosszhiszeműleg Kisfaludy nyakába igyekezett varrni. Végül tény, hogy Kazinczy nem volt őszinte, mert abban az évben, mikor bírálatát írta, szemben rendkívül magasztalta *Himfy*-t,

A költő még 1809-ben a zirczi cisztercita rendházban olvasta a bírálatot, mikor a fölkelő sereghez sietett. Nem szisszent föl, pedig nagyon fájt. Őt is bántotta a hiúság, de nem *emberi*, mint Kazinczyt, hanem *írói*. Mindenfelől csak dicséret szállván feléje, joggal tartotta magát az ország első költőjének, s erről a polczról akarta őt leszállítani Kazinczy bírálata. Midőn a háború izgalmai után visszatért falusi magányába, a szívében meggyült harag mérges kelevénynyé fejlett. Mint embert, azelőtt sem szerette Kazinczyt, kétszínűnek tartotta, s nem tudta megbocsátani, hogy kegyetlen és igazságtalan volt ahhoz a három férfiúhoz, a kiket ő nemzete legjelesebb íróinak tartott: Batsányit meg-rágalmazta, Verseghyt, hogy Révainak kedvében járjon, pelengérre állította, Baróti Szabót kigúnyolta. Most hozzájárult önsérelme s az a vád, hogy nyelve grammatikailag nem szabatos. Főlháborodott, hogy az rágalmazza, a kinek stílusa és nyelve el van árasztva idegenszerű fordulatokkal, németből, francziából vett szavakkal, nyakatekert magyar kifejezésekkel. Kisfaludy eddig nem volt ellensége a nyelvreformnak. Nemcsak szívesen használta a hamar gyökeret vert új alkotású szavakat, hanem maga

is alkotott újakat, különösen elvonással, s még nagyobb számmal merész jelzős összetételeket. Ekkor azonban Kazinczy személyében meggyűlölte azt az irányt is, melynek ellenfele zászlóvivője volt, s erősen méltatlankodott, hogy Kazinczyék mindenkit maradinak gúnyolnak, a ki nem ,siet velek kezefogva hanyatt-homlok ki a magyar nyelv tulajdon természetéből'. Kazinczyval 1808-ban kezdett levelezését megszüntette, s egész lélekkel ahhoz a baráti körhöz csatlakozott, a melyet a felső Dunántúl lakó írók, Péteri Takáts József, Pázmándi Horvát Endre, Pápay Sámuel s Ruszek József alkottak. Mind jó magyar ember, de maradi gondolkodású író, Kazinczynak nem ugyan ellenségei, de Pápayn kívül, túlzó újításai miatt kíméletlen ellenfelei. Kisfaludyt mindannyiukhoz régebbi vagy újabb barátság fűzte. Az érzelmi alapon kötött viszonyt még szorosabbra fonta a politikai és irodalmi kérdésekben elfoglalt közös álláspont, mely homlokegyenest ellenkezett Széphaloméval. Magukhoz csatolták Verseghyt, a kor legképzettebb nyelvtudósát, s a veszprémi káptalannak, különösen Horváth János kanonoknak, támogatásával Kisfaludy szerkesztésében egy havi folyóiratot akartak indítani, hogy szembe szálljanak Kazinczyval s a nyelvújítással.

A terv hajótörést szenvedett, s a lappangó ellentét talán egészen elsimul, ha a széphalmi vezér el nem határozza magát egy merész lépésre. Bécsi útjából visszatérve, 1815-ben meg-

látogatta dunántúli ellenfeleit, hogy az élőszó varázsával hódítsa őket a maga pártjára. Mivel Kisfaludyval nem találkozott, Ruszek apátot kérte meg, közvetítse a kibékülést. Ruszek elküldte Kisfaludynak Kazinczy levelét, s erre a költő haragjának fojtva égő tüze hatalmas szolopban lángolt föl. A hét év óta összegyűlt keserűséget mind beleöntötte azokba a levelekbe, melyeket feleletül írt Ruszeknek (1816—1817). Kegyetlenül megtámadja Kazinczy emberi és írói gyarlóságait. Sajátságos irodalmi alkotás ez a három levél. Ha annak vesszük, a minek látszik, tiltakozásnak Kazinczy vádjai és nyelvrontása ellen, akkor mesteri munka. Épen nem pamphlet, mint némelyek gondolják. Nemcsak elismeri még ekkor is Kazinczyt mesterének, hanem határozott vonásokkal, szinte művészi biztossággal vázolja Kazinczy működésének első felét és munkásságának óriási eredményét. A mint sorra veszi Kazinczy vétkeit a nyelvújítás terén, minden kifogása megokolt, a mit pedig jelleméről mond, abban van ugyan túlzás, de nemcsak a vádak voltak alapjukban véve igazak (baráti elfogultság, a tömjéneztetés szüksége), hanem élesen meglátta jellemének legnagyobb fogyatkozásait: a hiúságot, az őszinteség hiányát és a nőies természetet.

Ha azonban e leveleket a Himfy-bírálatra írt feleletnek, vagy ha tetszik, boszúnak tekintjük, akkor már nem olyan sikerültek. Úgy érezzük, hogy a költő a bírálatot, az érvek czáfo-

lása helyett, átjátszotta a személyeskedés terére, a hol a finoman és méltósággal válaszoló Kazinczyval szemben elvesztette az ütközetet. Költészetének védelme sem sikerült. Itt is, egyéb leveleiben, sőt verseiben is számtalanszor fejtegeti költészetének irányát, egész æsthetikai elméletet épít föl írói hitvallásának igazolására. Kisfaludy is, mint a költő-æsthetikusok rendszerint, a gyakorlatban jobban megállotta a helyét, mint az elméletben. Bár kora tudományos fölfogásához képest elég jól határozta meg a művészet czélját (a művészetnek egyik főérdeme és főkötelessége a természetet minél hívebb valóságban és legtökélyesb szépségben elővarázsolni) és ezen az alapon elég ügyes ítéletet mondott korának egyik sokat emlegetett műalkotásáról, Ferenczy Istvánnak Mátyás királyt ábrázoló szobortervezetéről, æsthetikai fölfogását sem kiművelt ízlés, sem határozott elveken épülő ítélet nem irányította, hanem a józan ész, a mely megbecsülhetetlen kincs a mindennapi életben, de a tudományban, mint egyedüli fegyver, igen gyöngé. S még ezt a gyöngé fegyvert sem tudta kellően kihasználni, mert megbénította erejét kikristályosodott rendi fölfogása.

Kisfaludy, mint a fölújulás minden írója, abból a tételből indult ki, hogy a lenyügözött, elalélt magyarság fölélesztésére az egyetlen hatalmunkban levő eszköz az irodalom művelése, s így a költészet nemzeti hivatást teljesítvén,

hazafias foglalkozás. Ezt az alapjában helyes tételt azután úgy értelmezte, hogy mivel a hazafiúi érzés adta kezébe a tollat, 'elmeműveit' ugyanazon törvények szerint kell megbírálni, mint hazafiúi tetteit, vagyis az æsthetika és politika szempontjai ugyanazok. A mit később Eötvös a jó könyv és jó tett kapcsolatáról mondott, azt Kisfaludy szinte megfordította: a mely könyv hazafiúi szempontból dicséretet érdemel, az rászolgál az æsthetikai elismerésre is. Tetézte a fogalomzavart, hogy nem ismervén föl a költészet rendeltetését, az æsthetikai gyönyörűség keltését, önmagát szembe állította a 'tudós' költőkkel és ismételten tiltakozott az ellen, hogy őt 'tudósnek, literatornak' tartsák, ő csak — hazafi. Mindebből természetesen csak annyi igaz, hogy Kisfaludy nem volt 'ex professo' költő — de Arany János sem volt az, hanem jegyző, tanár, majd akadémiai főtitkár — és az, hogy a hazafias költészetnek az æsthetikai hatáson kívül van még ethikai hatása is. A többi azonban mind csak arra való volt, hogy távoltartsa velük munkáitól a bírálatot, a melytől rendkívül félt és épen ezért rendkívül megvetett. Ő, a büszke nemes, az alkotmány törhetetlen híve, nem ismert el mint költő sem más törvényt, csak azt, 'a mit Vay, Dessewffy és a többi a mi nevünkben hoznak és a király egyezésével felszenteltetik'.

Szerencsére, mint minden szürke elméletnek, ennek is kevés köze volt az «élet arany fájá-

hoz». Kisfaludy talán maga is *hitte*, hogy mint hazafi írta műveit s nem mint költő, az azonban bizonyos, hogy az olvasókat nem a bennük megszólaló hazafiúi érzelem, hanem igazi költőiségük ragadta meg. Sőt bármint tiltakozik is Kisfaludy, őt magát is, mikor büszkén olvasta vendégeinek a regéit vagy *Himfy*-jét, öntudatlanul is verseinek szépsége töltötte el gyönyörűséggel.

Az a kegyetlen elégtétel, a melyet sértett költői önérzetében a Ruszek-levelekkel magának vett, nem csillapította le forrongó indulatait. A következő évben folytatta a támadást. Leveleiben elszórt gondolatait rendszerbe foglalva egy tudományos értekezést írt *A recensensekről*. Azt fejtegette, hogy kritikára, különösen Kazinczy-féleire, nincs semmi szükség, nem használ, csak árt; a külföldi újságokban magyar írókról közölt bírálatok meg egyenesen erkölcstelenek, mert az idegen nyelvű olvasó nem tudja ellenőrizni igazságukat. Ezeket az általánosaknak látszó fejtegetéseket, melyek majd mind helytelen alapon nyugszanak, átszötte félre nem érthető czélzásokkal Kazinczyra. Még a laikus olvasó is érzi, hogy Kazinczy az, a ki ,mint esméretlen útonálló meg rugja, megcsapkodja a pasquillus ostorával' a magyar író, a ki ,mindenre az epéjét okádja, a mi nem az ő firmája alatt jó a világra', noha maga gyarló eredetieken kívül csak jobbsilányabb fordításokat adott. Szerencsére Kis-

faludy barátai a subiectiv részeket törölték, az éles czélzásokat tompították, úgy hogy mikor a bírálat *A recensiókról* cím alatt 1818-ban a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain Füredi Vida névvel megjelent, Kazinczy szokása szerint gyanúba vette a dunántúliakat mind, még Verseglyt is, csak Kisfaludyra nem gyanakodott.

Ezzel az utolsó hullámmal elpihent a vihar. A költő lelke visszanyerte egyensúlyát, annál inkább, mert épen ebben az időben egyik elismerés a másikat érte, új meg új jelét kapta, hogy Kazinczy ítélete pusztá egyéni vélemény, s a nagy közönség egészen az ő pártján van. Döbrentei, Berzsenyi versekben dicsőítik, Batsányi, a költők között leghívebb barátja, egy egész verscyclusát neki ajánlja. Az 1817-iki Helikoni ünnepen Festetich György gróf, Magyarország egyik leggazdagabb főura, kitüntető szívenességgel fogadta őt is, Rózsát is, s Berzsenyivel, Horváth Ádámmal, Dukai Takách Judittal együtt ő volt a keresett, görögösködő, de magyar szellemet árasztó ünnep középpontja. A gróf rendeletére ő is egy fácskát ültetett magának, egy madárberkenyét költői nevének emlékére. A következő évben pedig, mivel nem mehetett el az ünnepre, a gróf hízelgő levél kíséretében egy pár keszthelyi «heliconi pegasus» küldött neki ajándékba, hogy a legközelebbi ünnep alkalmával megtisztelje Keszthelyt. Végre 1820-ban a Marczibányi-jutalom koszorúzta Kisfaludyt a magyar költők fejedelmének.

Ezt az alkalmat, mikor a régi harag emlékét az új dicsőség még inkább elhomályosította, fölhasználta Pápay Sámuel, hogy Kisfaludyt és Kazinczyt, két egyformán szeretett barátját, kibékítse. Kazinczynak írt először. Az ősz vezér, bár ő volt a sértett fél, örömmel hozta áldozatul megsértett önérzetét. Takáts Józsefnek, Kisfaludy szeretett barátjának, sírja fölött békülő jobbot nyújt ellenfelének s egy rövid, de meleg levélben kéri újra barátságát. Kisfaludy komoly, hízélgéstől és durvaságtól ment, de elismeréssel és hibáztatással telt levélben válaszolt. Az egyenes, szókimondó katona kissé nyers még a kibékülés perczében is, nem von vissza semmit, nem rejti az udvariasság leple alá az igazságot. Bár a szelíd, békülékeny Kazinczy egy szép költeménynyel (*Himfy*) már előzetesen *virággá* változtatta az 1811-iki *tővist*, viszonyuk barátsággá nem melegedett. Ők ketten, helyesen írta Kisfaludy még 1817-ben, a „magyarok Istenének két igen különböző lehelletei” voltak.

IX.

„Tapasztalás a teremő lélekre nézve kevesebb a semminél, s csaknem mindent, a mi nagy, az ifjúság hajt végre». Disraelinek, a híres angol regényíró-politikusnak ezek a félig irónikus, félig komoly szavai szomorúan igazolódtak Kisfaludyn. Művelte mind a három műfajt s a

természetes sorrendben, úgy a mint az egyén és a népek fejlődésének különböző korszakai magukkal hozzák: ifjú szívvel a lírát, érett ésszel az epikát s mikor elhagyta negyvenedik évét, a drámát. Nemcsak egy-egy műfajon belül vész fokenként alkotásainak költői értéke — a *Boldog szerelem* nem éri föl a *Kesergő*-t, a későbbi regék az elsőket — hanem lírája magasabb színvonalon áll, mint epikája, regéi hatásosabbak, mint drámái. A *Himfy* még most is értékes, a regéket méltányolta koruk — drámáit kedvezőtlenül fogadta a 20-as évek közönsége is.

A drámára Kisfaludy már régen gondolt. Kora ifjúságától kezdve vonzotta a színpad s gyönyörködtették a külföldi irodalmak híres színművei. Első irodalmi kísérletei is drámai fordítások voltak, s mikor mint lírikus és epikus hírt-nevet szerzett magának, látván azt a nagy szegénységet, mely a zsendülő magyar színjáték erejét megbénítja, elhatározta, hogy próbát tesz a legnehezebb költői fajban, „a színjátékban, mely legszebb s hasznosb találmánya az emberi elmének”. Alig hogy első regéi megjelentek, 1808-ban egy drámai tervet forgatott agyában *Bankó nádorispány*-ról. Hogy legalább a tárgyat jól választotta meg, mutatja az, hogy hét évvel később ugyane magból fejtette ki Katona a legtragikusabb és legnemzetibb magyar drámát. Az insurrectio azonban elvonta figyelmét és idejét tervétől, később pedig, midőn

Esterházy Mihály gróf révén a lelkes magyarbarát Körnerrel, a magyar tárgyú Zrínyi-dráma szerzőjével, jutott érintkezésbe, úgy látszik, a német költőnek engedte át drámai terveit, a ki színműveinek tárgyát a magyar nemzet múltjából akarta venni. Körner azonban 1813-ban meghalt, s ekkor Kisfaludy maga fogott tervei megvalósításához. *Bánk*-ot egyelőre félretette s helyette egy drámai cyclust kezdett a legdicsőbb magyar családról, a Hunyadiakról. Az első része, *Hunyady János*, még 1814-ben elkészült, s mikor két évvel utóbb megjelent, az 1816. év legemlegetettebb újdonsága lett. Sokat beszéltek és írtak róla, magánlevelekben és a kor folyóirataiban egyaránt, dicséretet, gáncsot vegyest. Érezte azonban mindenki, hogy a dicséret a szerzőnek, a gáncs a drámának szólt.

A *Hunyady*, az első iambusokban írt magyar dráma, teljesen elhibázott alkotás. Kisfaludy sem a színpadi technikát, sem a drámai hatás eszközeit nem ismerte, mikor színművét megalkotta, hanem Palma, Heltai és Fessler nyomán, az utóbbit néha szóról-szóra követvén, egyszerűen drámai formába, döcögő iambusokba öntötte azt a küzdelmet, mely Hunyadi és a Czilleitől vezetett király között (1455—1456-ban) lefolyt. Befejezésül az V. fölvonásban Nándorfehérvár fölmentését és Hunyadi halálát kapjuk. Nagy terjedelme (kb. 300 lap) s a színhely gyakori változása miatt előadására gondolni sem

lehetett — Döbrentei sem vállalta el, mikor az erdélyiek megkérték, hogy alkalmazza színre — így könyvdráma maradt, annak is rossz. A tárgy természetesen nem drámai, hanem epikai, a földolgozás szintén: hosszadalmas elbeszélések váltakoznak végnélküli szónoklatokkal, melyeknek minden sora igaz, heves hazafiságot lehel, de mivel szerzője összevési a rostrát a színpaddal s nem æsthetikai gyönyörködtetés útján akar a hazafiúságra hatni, költői érdeket nem kelt. Hiába védekezett Kisfaludy — már előre az előszóban — hogy mint hazafi írta *Hunyadyját*, nem mint költő; hiába gyulladtak lelkesedésre a dráma hazafias szólamainál a jurátusok; hiába akadt egy-egy tüzes hazafi, mint például László Elek uradalmi fiskális, a ki a *Hunyady*-n fölbuzdulva levelet írt az ismeretlen Kisfaludy-nak s áradozóan dicsőíti, mivel «mennyei poe-sisa által benne a nemzeti érzést nagyobbította»: a közvéleményt Dessewffy gróf tolmácsolta, a ki a *Hunyady*-ra vonatkozólag gúnyosan kérdezte, hogy jó darabbal nem lehetett volna hazafias érzelmeket kelteni? Vannak a drámának költői részletei, a hol az érzés megkapó erővel szólal meg a szónokló költő ajkán, van egy pár drámai vagy hangulatos jelenete, Schiller *Die Jungfrau von Orleans*-ának tanulmányozása is meglátszik rajta: de az egész unalmas, s az unalom minden hatást leront, még a hazafiasat is.

Kazinczy sarkastikus megjegyzései, melyekkel úton-útfélen üldözte a drámát, s a melyek a

dunántúli írók révén Kisfaludy fülébe is eljutottak, és Buczy Emil gúnyos czélzása az *Erdélyi Muzéum*-ban, megértették a költővel, hogy rossz úton indult. A *Hunyady*-cyclus tervéről tehát lemondott és költőibb tárgyakat keresett, a melyek azonban alkalmat adjanak a hazafias tűz szítására. E meggyőződéstől el nem tért soha. Még az 1824-ben írt s hét évvel később átdolgozott terjedelmes tanulmánya is *A magyar színművészségről* a színpadnak és drámának ethikai s nem æsthetikai hatásával foglalkozik. Egy francia hadvezér-diplomata álarczát öltve magára színészetünk és drámaírásunk kifejlődésének akadályait kutatja, s ő is, mint korának többi theoretikusa, pusztán a társadalmi és politikai viszonyokban találja meg az okot, nem egyszersmind a tehetségek hiányában és az azokat bilincsekbe verő censurában.

A *Hunyady* megjelenését követő esztendőök (1816—1820) voltak Kisfaludy drámai évei. Három történeti drámát s ugyanannyi társadalmi színművet írt e négy év alatt s három kötetben, *Eredeti magyar játékszín* czím alatt, ki akarta őket adni. A *Bánk* kinyomását Drasche censur megtiltotta, s így Kisfaludy ezt meg a leggyöngébb darabot (*Elmés özvegy*) elhagyván, a többi négyet két kötetben (1825, 1826) bocsátotta közre. A legérdekesebb közöttük a prózában írt *Bánk*, már csak annál a párhuzamnál fogva is, a melybe a magyar irodalom legremekebb tragédiájával állítható. Bár Kisfaludy ismerhette

volna Katona *Bánk*-ját (az övé t. i. 1821 elejére készült el, s Katona tragédiája már 1820 őszén megjelent), a mi kevés egyezés közöttük van, azt forrásaiknak s a közös tárgynak kell tulajdonítani. A drámai összeütközés magva ugyanaz a két színműben, Bánk kettős sérelme, mint hazafinak és férjnek, de a megoldás más: Kisfaludynál a király nem *megbocsát*, hanem *kibékül* Bánkkal, és más az egész dráma fölépítése, eltérők a fejlesztő motivumok. Nem is tragédia Kisfaludy műve, csak dráma. A királynét ártatlannak rajzolja Lóra (Melinda) elcsábításában, így Bánk bosszúja sokkal kevésbbé tragikus; Bánk és a békétlen főurak között tökéletes a harmonia, így a nádor lelki nagysága nem tűnik ki a maga teljes valójában; Bánk az elégedetlenek élén jóformán szó nélkül szúrja le a királynét, s ezzel a leghatásosabb jelenet egészen összezsugorodik. A jellemzés külömbségéről fölösleges szólanunk, hiszen Kisfaludy még epikai jellemeket sem tudott alkotni, nemhogy drámait tudott volna. Csak azt említjük meg, hogy Katonának mély psychológiával dolgozott Bánkja helyett, a kinek lelki világa művészien szőtt komplikált egység, Kisfaludy főhőse csak jó hazafi és vérig sértett férj. Hogy hazafiúi voltát bebizonyítsa, a képek egész sorát vezeti elénk a költő, a melyek mint lazán a főcselekményhez kapcsolódó epizódok a drámát korképpé szélesítik.

És még sincs a dráma érdem nélkül. Tárnya költői és drámai, s a hazafiságot inkább a ha-

zafiatlanság ostorozásával akarván szolgálni, kevésbbé szónokias. Összevetve *Bánk*-jának két kidolgozását, a régebbit, mely *II. András magyar király* címet visel, az újabbal, szembe-tűnő a haladás. Az elsőben szereplő henye személyek közül több elmarad s a dialogusok meg-rövidülnek. Látszik, hogy a szerző tanult a nagyok nagyjától, Shakespearetől. Már a *Hunyady* is mutatja, a hol a jókedvű, élczelődő Toldit szerepeltetve arra a Shakespeare-re emlékeztet, a ki tragédiáinak zord fönségét humoros jelene-tekkel enyhíti. Shakespeare tanulmányozásának még határozottabb nyomai látszanak a *Bánk*-on. A színek gyakori változása, a polgáremberek kicsinyes jelenetei beleiktatva a főrangú szereplők sorsába — a köznapi és fönséges vegyi-tése — ép úgy Shakespeare-re vall, mint Kongó alakja. Ez a goromba, de igaz lelkű «keserű bolond» Lear udvari bolondjától tanulta azt a merészséget, hogy szembe szálljon az udvarral, sőt magával a királynéval is.

A jól perdülő iambusokba foglalt *Kún László* is ügyesen egyesíti a hazafiúi és költői érdeket. Körülbelől a *Bánk* színvonalán áll, de a tárgya nem lévén olyan drámai, hatása még csekélyebb. *Bánk* megindít akkor is, ha jelleme nincs finom szálakból szöve, IV. László tragikuma csak akkor érthető, ha a jellemén épül föl. Ez pedig meghaladta Kisfaludy erejét. A történelem adataihoz pontosan ragaszkodva sem költői cselekvényt, sem következetes jellemeket nem

tud alakítani, s hőse sorsát egészen az érzéki szerelem kormányozza. A verses forma meg önkéntelenül is régi hibájába csábította a költőt, a szónokiasságba. Nyelve sem emelkedett, még a *Bánk-énál* is durvább.

Legköltőibb drámája Kisfaludynak, melyben a *l'art pour l'art* elve majdnem diadalmaskodik, *Az emberszívnek örvényei*. Nagy Lajos korában játszik, de még annyi történeti színe sincs, mint a regéknek. E tragédiában, melynek szerkezete s szelleme Müllner hirhedt *Schuld-jára* emlékeztet, a költő merészet próbált: a cselekvényt a jellemekből fejlesztve lélektani alapra építeni föl drámáját. Tárgya az a küzdelem, mely a deresedő férj lelkében a kötelességérzet és a szerelem között támad, mikor öregedő feleségétől elfordul s szíve új, tiltott lánggra lobban. Érdekes, hogy még e tisztán költői föladatba is belejátssza a hazafiúi érzelmet s ezzel tönkreteszi az eredeti problémát és magát a drámát is. Maróthy Kálmán Nápolyból hozott magának hitestársat, Amalfi Millát. „Kedves hazáját, nemzetét s tulajdonit nem is tekintvén“, csak szerelme forró vágyait követte. El is éri a nemesis. Tizennégy évi házaselet után csak a tisztelet és becsülés marad szívében neje iránt, szerelme kihül — mert Milla idegen származású! Megszeret egy feslő magyar rózsabimbót, Ilkát, kinek „magyar s vele megegyező valója“ egészen magához lánczolja. A milyen elhibázott lélektani szempontból a dráma motiválása, ép

olyan romantikus s nem a jellemekből következő a megoldása. Millának egy régi udvarlója, az olasz Malforti, zarándokruhában befurakodik a családba, leszúrja orvul Maróthy, a kinek halálára az őt viszontszerető Ilka szíve is megreped.

Kisfaludy Károly, a ki bátyja történeti színműveit «balul értett hazafiságuk miatt» igen lenézte, elítélő bírálatot mondott *Az emberszívnek örvényei*-ről is: «a képzelet, cselekedetek, az izlés, a nemesebb lelki morál sértve vagyon (benne) . . . a józan ész lehetetlen, hogy megnyugvást találjon oly érzésekben». Tökéletesen igaz a bírálat, de egyoldalú. *Az emberszívnek örvényei* nemcsak költőibb, egységesebben megconcipiált s tragikusabb, mint Kisfaludy Sándor többi drámái, hanem iambusai igen szépek, nyelve, ha nem is drámai, oly költői, mint, Katonát kivéve, Vörösmartyig senkié. Kálmán és Ilka szerelmi duettjei néha néha olyan magasan szárnyalnak, hogy elfelejtjük, milyen ellenszenves érzelem szülte őket. Ez az alkotás is bizonyítja, hogy ha mint drámaíró gyöngé volt is Kisfaludy, az igazi költői tehetséget nem lehet tőle elvitatni. Az irodalomtörténetírót azért is érdekli, mert a dráma egyik személyébe, a rettenthetetlen Zarándyba, nyíltan, a főhősbe pedig félreismerhetetlenül a maga jelleméből vett vonásokat vegyít.

A hazafias tendentia, mely ez utolsó drámában kissé háttérbe vonult, újra megjelen abban a három vigjátékszerű színműben, melyeket

Kisfaludy a *Magyar nemesházi rajzolatok* gyűjtő címe alá foglalt. Mind a három vígjátéknak a hazafiúi érzelem a főmotivuma, de bonyodalom egyikben sincs. A bohózat hatását érintő egy fölvonásos *Elmés özvegy* női hőse, Nina, három kérője közül Alkonyit választja; a költő szerint, mert benne a legnagyobb a hazafiúi tűz, a dráma szerint azonban, mert ő a legderekabb, s mert őt szereti a lelkes honleány. A *lelkes magyar leány* háttére az 1809-es nemesi insurrectio, a tárgya pedig ugyanaz, mint az előbbié, de kinyújtva négy fölvonásra és fölczifrázva hazafias jelenetekkel, költői motivumokkal, köztük avval a saját életéből merített mozzanattal, hogy a költő szerelmi verseit lepecsételve adja át szerelmesének. A harmadik színmű *A Dárday ház*, mely még az előbbieknél is határozottabban fejezi ki a költő ragaszkodását nemesi rendjéhez, komolyabb, nagyobb követelés-sel lép föl. Két öreg barátnak, a gazdag Dárday földesúrnak és a szegény Lamarine generálisnak, van egy-egy fia, egy-egy leánya. A fiatalok szeretik egymást, de az öreg Dárday mereven ellene szegül szerelmüknek. Nem az bántja, hogy a Lamarineok szegények, azt is meg tudná bocsátani, hogy nem nemesek — de csak azért, mert 'a való érdemtől a király talán meg nem fogná tagadni a nemességet' — hanem az, hogy bármily tökéletesen elmagyarosodtak a a franczia Lamarineok, ereikben nem kering magyar vér. Ezen a hibán pedig semmiféle ki-

rályi patens sem segít. A királyi patensnél is hatalmasabb azonban — az ex machina leszálló deus: az V. fölvonásban ugyanis kiderül, hogy a Lamarineok elfrancziásodott magyar nemesek, Tengeryek, s erre Dárday a három másik kérőnek, a korhely mágnásnak, a tékozló gentrynek s a félszeg köznemesnek kiadja az utat, a két fiatal párra pedig áldását adja. A jóformán meg sem kötött csomó így meg van oldva, de Nagy Sándor példájára, karddal.

Látszólag a *Dárday-ház* is igen jelentéktelen alkotás. A cselekvény szegénységéhez mért a jellemzés, csupa típus s még a vígjáték megtűrte típusoknál is általánosabbak. Nagy részüket ismerjük a regékből. A fiatalok tulajdonképpen nem egyebek, mint a regék lovagjai és várkisasszonyai modern costumeben. A többi azonban, különösen a mellékszereplők, ma már elhasznált, de akkor még újság számba menő alakok. A béna, emberséges huszár, a lengyeleskedő szegény nemes, a fecsegő nagynéni, a századelei vígjátékok Pry Pálja, stb. mind igen kedves, mulatságos figura, mind igazi magyar lélek s ezért kétszeresen kedves előttünk. Ép ilyen bizalmas, megnyerő az a környezet, a melyben ez alakok forognak. A vagyonos, sorsával, önmagával elégedett magyar nemes kúriája szolgál színterül, benne idealisált, de teljesen magyar élet folyik. Egészen otthonosan érezzük magunkat. A kúria nem pompás kastély, de kényelmes, kellemes magyar úriház, az embe-

rek nem világrendítő egyéniségek, de mindannyian jó szívű, tősgyökeres magyarok: a mai cosmopolita világban jól esik ilyeneket látnunk.

Kisfaludy igen szerencsétlen volt színműveivel. A színpadon akart velük segíteni, és a színház nem kért belőlük. Két darabja meg se jelent, a *Hunyady*-t nem vihették színre, a *Kún László*-val a censura akadékoskodott, a *Dárday-ház*-zal és *Az emberszívnek örvényei*-vel tettek egy-két kísérletet, de ezek meg a közönségnek nem kellettek, noha az utóbbiban Milla szerepét a régi színészgárda legnagyobb művésze, Kántorné, játszotta. Nem csoda. A drámák a legrosszabb időben, a modern Magyarország megalakulásának idején jelentek meg, mikor már lejárt annak az ideje, hogy pusztán a hazafias érzéssel és szólammokkal vagy a magyar környezet rajzával lehessen hatni, de viszont annyira még nem voltunk, mint ma vagyunk, hogy ezt az æsthetikaellenes szempontot is megbecsüljük. Merült föl még egy kalandos terv a drámák előadására vonatkozólag, de abban maga a költő sem bízott. Egy nagyműveltségű színháztulajdonos, Pálffy Ferdinánd gróf, egyike azon kevés magyar nagyúrnak, a ki vagyonát külföldön költve el megőriz valamit magyar érzéséből, azt az ajánlatot tette a költőnek, hogy darabjait németre fordítva előadatja Bécsben, a Theater an der Wienben. Csábító volt az ajánlat, hogy Bécs legszebb színpadán a legkiválóbb színészek pazar costu-

meőkben játsszák el darabjait, de Kisfaludy megköszönte és nem fogadta el. Érezte, hogy színművei, a mint magyar talajból sarjadtak ki, csak magyar földön tetszhetnek — szomorú, de itt sem tetszettek.

A balsiker azonban nem csüggesztette Kisfaludyt. Vonzalma a színművészethez és hazafiúi tüze nagyobb volt, mint szerzői önérzete. Vigasztalhatta magát azzal is, hogy ha a drámaírói pályán nem hajt számára olyan buján a borostyán, mint a költészet többi ágában, a dicsőség mégis a Kisfaludy-névhez fűződik öcsse, Károly révén, a ki 1819-ben meghódítván a pesti közönséget, a 20-as évek elején az ország ünnepelt drámaköltője lett. Sándor azzal a büszkeséggel tekintett öcscsére, melylyel az öregebb emberek néznek a nyomukban induló, de szárnyuk alól kinőtt fiatalabb társaikra — ha nem féltik tőlük a babért. Károlyt már 1825-ben kora legkitűnőbb drámaírójának tartotta és egészen átengedte neki a teret. Maradt ugyan két drámai tervvázlata (*A magyar színjátzó társaság* és *Kendy Sándor*), de ezeket már nem dolgozta ki — bár az utóbbi nagyon érdekes lett volna, mert, legalább a lajstrom szerint, nincs benne egyetlen női szereplő sem — hanem mint Vojtina, a ki énekesből énektanárrá lett, mert elkopott a hangja, ő is a színműíró állását fölcserélte a színigazgatóéval. Már régebben eljárogatott nyarankint Balaton-Füredre csúzáát gyógyítani, s hazafias szíve hangosan

méltatlankodott, hogy itt, az országnak legszebb vidékén nyomorult, hevenyészve összerótt falakotmányban kénytelenek játszani a magyar színészek, míg a városokban hatalmas kőpaloták várják a külföldről betolakodó éhenkórász színészeket. Egy eszmét hordott 1827 óta agyában, melyet a következő évben Vas vármegye közgyűlésén megpendített s 1830 nyarán Füreden az ott üdülő vendégek előtt kifejtett, hogy Zala vármegye védőszárnyai alatt állandó otthont kell adni a magyar színésznek. Tetszett a gondolat, s a költő rögtön gyűjtést indított. Mikor 1330 frtra szaporodott az összeg, megkérte Zala vármegyét, vegye kezébe az ügyet s bizzon meg valakit a gyűjtés, később pedig az építés vezetésével és a színház kormányzásával.

A megyegyűlés helyesléssel fogadta az indítványt s megválasztotta Kisfaludyt a színház kormányzójának. Kisfaludy olyan buzgalommal járt el a színház ügyében, mintha nem is hatvanhoz közel járó férfi, hanem húsz éves ifjú lett volna. A benczés-rend főapátjától telket és téglát szerzett, a birtokosoktól követ, meszet, fát és zsindelyt, majd a vármegye engedelmével folytatta a gyűjtést és rövid idő alatt majdnem 13,000 frtot szerzett, úgy, hogy megfeszített munkával a következő 1831. év július 3-án Komlóssy Ferencz színtársulata Kisfaludynak hangzatos, de minden lelkesedése ellenére száraz *Prologus*-ával és királyhymnusával (*Magyar*

nemzeti ének) megnyitotta a színházat. A dunántúli birtokosság nagy lelkesedéssel ünnepelte a költőt, nevét újra ajkára vette a hír, s a fővárosban együtt emlegették a két Kisfaludyt, a holtat és az élő, mint a magyar játékszin két pharusát.

A dicsőséggel azonban munka is járt, sőt kellemetlenség is. Kisfaludy, mint a színház teljhatalmú gondviselője, a színházat valóban saját édes gyermekének tekintette, minden anyagi és szellemi dolgát ő intézte. Azon kívül, hogy évenként egy-egy regéjéből Viganò pantomimejei nyomán 'néma ábrázolatot' készített (tudomásunk szerint a *Tátiká-t*, *Somló-t* és *Szigliget-et* használta föl), levelezett a vármegyékkel, alkudozott a színigazgatókkal, zsörtölődött a tagokkal, bírálta a játékot, tanácsokat adott a rendezőnek, kezelte az építési tőkét, a melyből több mint 1700 frtot megtakarított — s mind ezt a saját felelősségére. A vármegye eleinte nem avatkozott tekintetes táblabírájának dolgába, bár Kisfaludy be akarta terjeszteni számadását, de később, 1836-ban, állítólag Kisfaludy ellenségeinek indítványára, hivatalosan felszólította, tegyen jelentést a füredi színházról. Az oligarchatermészetű költő, a ki önként hajlandó lett volna beszámolni működéséről, a kényszerítés miatt haragra gyulladt. Személyes sértésnek vett, mintha nem bíznának becsületességében, méltatlankodva emlegette önzetlen szolgálatait, de végre is engedett s a következő év-

ben bemutatta a számadásokat.* A színigazgatótól azonban elment a kedve.

A füredi színház alapításával egy időben alakult meg az 1825—27-iki XI. törvényczikk alapján az a tudományos intézet, melyet az egész ország Bessenyei óta lázas türelmetlenséggel óhajtott: az Akadémia. Azt remélték tőle, hogy a széthúzó irodalmi törekvéseket egyesítve az ország szellemi középpontja lesz s megteremti az eddig nélkülözött tudományos életet. Kisfaludy is sokat várt az Akadémiától s mint egyike azon íróinknak, kiket a nádor az alapszabályok elkészítésére összehítt, 1828 tavaszán nagy buzgalommal dolgozott a választmányban. Döbrenteivel és Ercsey Dániellel együtt azzal lévén megbízva, hogy keressenek módot a társaság rögtöni megindítására, egy csomó gyakorlati ajánlattal lépett föl, de visszaemlékezve azokra a keserű órákra, melyeket a bírálatok okoztak neki, azt is ki akarta mondatni, hogy 'recenziókkal a M. Akadémia ne vesződjék'. Javaslatait ugyan nagyrészt nem fogadták el, de helyette az igazgatótanács 1830 nov. 17-én megválasztotta a nyelvtudományi osztály első vidéki rendes tagjává.

* A számadások nem voltak egészen rendben — bizonyára nem a költő hibájából — de a vármegye nem zaklatta érte Kisfaludyt, csak halála után (1845 szept. 2-iki üléséből kifolyólag) az örökösökön vette meg a hiányzó 411 frt 58 kr.-t.

A kitüntetésnek rendkívül megörült s a 30-as évek elején buzgón részt vett az Akadémia munkásságában. Dolgozott a bizottságokban, különösen a színügyiben, bírált és javaslatokat készített, tagokat ajánlott (Horvát Istvánt tiszteleti tagnak) és az őszi nagygyűléseken egy-egy új regéjét olvasta föl az asszonyok mulattatására. Zajos külső sikerekben és ünneplésekben bőven volt része, mégis hamar elkedvetlenedett. Mint csöndes falusi élethez szokott gazda, nem tudott megbékülni a fővárosi élettel, a drágaság, a szokatlan életrend sok kellemetlen órát szerzett neki. Az Akadémia sem volt az a hely, a hol jól érezte volna magát. A fiatalok, az Aurora-kör, mind nagyobb hatalomra jutottak, a kikkel még öcsce életében sem volt baráti viszonyban. Most, hogy Bajza és Toldy vették át a kormányt, mind jobban elidegenedett tőlük. Döbrentei, az Aurora-kör ellensége, Kisfaludy-nak leghívebb pesti barátja, 1835-ben visszavonult a titkári hivataltól s helyét Toldy foglalta el, másik jó emberének, Horváth Istvánnak is egyre gyöngült a befolyása. Bántotta az Akadémiában meginduló pártoskodás is, különösen hogy sokan a legnagyobb magyar nevét használták föl czégerül. Fokozta elkeseredését, hogy az alapszabályok értelmében rendes irodalmi munkásságot követeltek a tagoktól, tőle is. A titkár felszólítására, mutassa ki, mit dolgozott az elmúlt esztendőben, ingerülten azt felelte, hogy ő nem foglalkozik ,verébként tenyésző fordítá-

sokkal és köböllel mérhető mindenféle gyűjteményekkel' s szabad elméje rendszerbe szorítani magát nem engedi. Majd rémeket látott, állítólagos irigyeinek áskálódásai ellen panaszkodott, a kik fizeteses, rendes-tagsági helyére vágyódtak s azzal vádolták, hogy nem tesz eleget kötelességeinek.

Mindezt annyira szívére vette, hogy már 1833-ban le akart mondani akadémiai tagságáról. Szándékát tetté érlelte az 1833-iki akadémiai nagy jutalom megosztása. Várt ezután még egy ideig, nehogy úgy lássék, mintha a megosztás miatt neheztelt volna meg, és csak 1835-ben mondott le. Megválasztották ugyan rögtön tiszteleti tagnak, s a megtisztelést el is fogadta, de nem nézett többé az Akadémia felé, hol a 'goromba Bajza öklelő szarvai' uralkodnak.

X.

'Az a szép öregkor, a melyről Horatius ábrándozott Sabinumban, teljes mértékben osztályrészül jutott Kisfaludynak: csöndes otthon, jó mód, korához mért egészség, időnként költői ihlet. Kis városkájában mindenki becsülte és szerette. Nem a költőt tisztelték benne az egyszerű emberek, a kik körülötte éltek, hanem a jó és okos urat, a ki náluk sokkal többet tud, s a ki a város ügyes-bajos dolgait mindannyiuk meglegedésére eligazítja. Társaskört alapít szá-

mukra, küldöttséget vezet a város kegyurához, a veszprémi püspökhöz, hódoló föliratot szerkeszt a primáshoz, tolmácsolja a hívők óhaját a plébánia betöltésére nézve, kérvényt szerkeszt a vármegyéhez a garázdálkodó katonák s a polgárokat meggyalázó tisztek ellen, a 31-iki kolera-járvány idején, mint a sümegi egészségügyi bizottság elnöke, örködik az egész vidék egészsége fölött, veszteglő-házat építtet, rendelkezik az orvosokkal s energikusan tiltakozik Ferdinánd főherczegnek ,törvénytelen, minden polgári rendet és bátorságot lábbal tapodó' eljárása ellen, a ki a megfertőzött vidékről küldött Sümeg környékére katonaságot.

Áldják nevét messze földön, s a költő megvalósulva látja a maga sorsában azt az ideált, melyet regéiben a patriarchalis magyar nemesről festett, a ki jótevő, nagylelkű ura népének. Jól érzi magát a kis körben, elvonultságában. A ki látni akarja, keresse föl otthonában, s valóban meg-meglátogatják régi barátai és tisztelői, a kiket az agg költő híre csal Sümegbe. Talán a legnagyobb tisztelettel egy fiatal főúr, Fáy István gróf közeledik hozzá, a ki egyformán csodálta benne az embert s a *Regék* költőjét. A ki maga nem mehetett, levélben vagy versben rója le a tisztelet adóját, s egész koszorút lehetne fonni a hozzá írt üdvözlő versekből. Egy-egy hű barátja, mint p. o. Petrich András generális, a kivel az *insurrectio* alkalmával ismerkedett meg, haláláig kitartott mellette.

A nagy városba, az ország szívébe nem vágyódik. Mit is keresne a tekintélyt nem tisztelő fiatalok között, Bajzaék társaságában. Kivénült belőle, mint az öreg Toldi a Lajos király udvarából. Időnként ugyan megemlékeznek róla: 1842-ben megválasztják az öcsce emlékére alapított Kisfaludy-társaságba, a következő évben, hetvenedik nevenapján, Garay kezdeményezésére, nagy dalünnepet rendeznek tiszteletére, a hol Eötvös báró megnyitó beszéde után versben és prózában ünneplik. Hiába, az agg költő érzi, hogy nem az őszinte elismerés, hanem a múlt iránti kegyelet szól belőlük.

Régi dicsősége megfogyatkozott. Az 1825. esztendővel, Vörösmarty tüneményes föllépésével, kezdett halványodni. Ugyanezen év belső életében is nagy fordulót jelent. Egyik csapás a másikat követte. Nem anyagi téren. Gazdasága virágzott, s egy-egy rossz esztendő kárát pótolta a következőnek bő termése. Adóssága szaporodott ugyan, de a kölcsönvett pénzt gyümölcsözőleg helyezte el: dolgozott benne a magyar nemes földéhsége, s egyik birtokot a másik után szerezte. A csapások ott érték, a hol legjobban fájtak, a lelken. Sorjában kidőltek mellőle, a kik szívéhez közel állottak. 1825-ben meghalt atyja, a ki ridegebb és igazságtalanabb volt fiához, mintsem szívből szerethette volna, de azért fiúi tisztelettel ragaszkodott hozzá. Hosszadalmas és kellemetlen örökségi pörbe bonyolította gyermekeit, s bár az örökösök kiegyeztek, Sándor

mégis nagyon megsínylette a viszálykodást Mihály öccsével, atyjuk kedveltjével. Két év múlva Bódi öccsét, 1830-ban pedig legkedvesebb testvérét, a ,mély érzésű, tiszta eszű, bájoló módú' Trézsi vesztette el, a ki közöttük a ,béke angyala' volt. Még föl sem száradtak könnyei, mikor Károly öccsétől kap hírt, hogy rosszul van s szeretné őt látni. Sógorával, Farkas Gáborral, fölsiet Pestre, hogy utóljára ölelje szeretett öccsét, a kinek érdekében testvéreivel, sőt még atyjával is nem egyszer szembe szállott. A szálás, erős termetű, negyvenkétéves férfit összeaszva, haldokolva találja. Három nap múlva kiterítették, s így a kire fáradságos munkával szerzett vagyonát örökül akarta hagyni, a legfiatalabb öccse, megelőzte őt, az öreget, a halálban.

Még súlyosabb csapást is tartogatott számára a sors. 1832 tavaszán meghalt Szegedy Rózsa. Bár az a romantikus köd, melybe a költő házasságát burkolta, idők jártával mindjobban eloszlott, Kisfaludy mindvégig híven szerette hites-társát, tisztelte, becsülte benne házának gondos asszonyát. Lassanként annyira megszokta a felesége nyújtotta kényelmet, rendet és gondtalan-ságot, hogy nem is tudta nélküle elképzelni az életet. Pedig házassága nem volt teljesen boldog. A finom szervezetű, törékeny Rózsa már leánykorában beteges volt, mint asszony ,előbb ritkán, azután sűrűn, végül állandóan' betegeskedett. Az egészséges természetű férfinak sok gondot és fájdalmat okozott feleségének gyakori

szenvedése és izgatott kedélyállapota, de vissza-
idézvén emlékébe, a mit a *Boldog szerelem-*
ben írt,

A test pompás szépségei
Idővel mind romlandók;
Csak a lélek kellemei
Mind halálig állandók...

szeretettel ápolta. Vérző szívvel ugyan, de azt is megbocsátotta neki, hogy nem teljesítette legszebb reményét: nem tette atyává. Gyermekeket, fiúgyermeket szeretett volna minden áron. Fiút, a kire ráhagyja nevét és vagyonát, a ki az újra híressé tett Kisfaludy-nevet tovább terjeszti s az ő nyomdokain hazafias tagja lesz a szent koronának. Görcsösen ragaszkodott ehhez a vágyához. Napokat töltött orvosi könyvek tanulmányozásával, egy koponyán, melyet a rajnai hadjárat alkalmával fegyvertársától, a francziák ellen küzdő Lavatertől kapott, iparkodott megkeresni a termékenyítés centrumát, s megállapítani, ő benne van-e a hiba. Öregén, betegen is arról álmodott, hátha megáldja mégis az Isten utóddal! A hű Rózsa nem tudott segíteni férje kínján. Házasságkötésük 32 éves fordulóját követő napon, egy szép májusi hajnallal elhagyta férjét örökre.

A fájdalom elzsibbasztotta Kisfaludy szívét. A mint az első napok kábultságából életre ébredt, elhagyatottsága perczről perczre jobban érezte vele, mit vesztett az odaadó, hű hitvesben. Egyedül állt a világban. Mihály öcscsé-

től már régen elidegenedett kapzsisága és nagyralátó, tékozló felesége miatt, János mint huszárkapitány Budán él a nádor mellett, Nanicza húga pedig, a ki ott lakik vele egy városban, maga is özvegységre jutott s támaszra szorúl. Nincs senkije, a ki megosztaná vele az élet terheit. Cselédei lopják, ezüstjét, ruháit elbordják, nem tudnak kedve szerint főzni. Mikor csúzos bántalmai kínozták, ápolás nélkül maradt volna, ha a jó Nanicza meg nem könyörül rajta. Az árván maradt, elkényeztetett férj kétségbeesve kiált föl: „Életem keserűség és bosszúság, anynyira, hogy úgy nem maradhatok, mert mindenből kipusztulok“.

A sors megszánta az öreg költőt. Nanicza gyermektelen lévén, már régebben egy kis leányrokonukat vette magához, Vajda Amáliát. Az öreg úr szeme, ha esti sétája után betért hugához, örömmel pihent meg a gyorsan fejlődő Milikén, gyönyörködtette kedves, természetes bája. Addig gyönyörködött benne, míg egyszer végleg rajta felejtette szemét. Annyi szenvedélyen keresztül ment szíve újra föllángolt, „a tüzzápor egészen elborította“, mert a szerelem, mint egy e korból való versében írja:

Mennél korább, annál múlandóbb és hiúbb;
S annál erősb, tartósb, minél később.

Már az 1833-iki akadémiai közgyűlésről nagyon vágyódott haza s útját Veszprémen keresztül vette, hogy a püspöktől kieszközölje a dispen-

satiót. (Amália nagyanyja Kisfaludy-leány volt.) A következő év elején nőül vette. A hatvankét éves költő s alig húsz esztendőös felesége a hagyomány szerint igen boldog házasságot éltek. De nem sokáig. 1841 első napjaiban Mili meghalt a templomban s rövid szenvedés után január 7-én újra özvegygé tette Kisfaludyt. Innen kezdve az agg költő teljes visszavonultságban élte le napjait, bár még 1842-ben is azt írja hugának: 'Már akarva, nem akarva vagy meg kell házasodnom vagy gazdasszonyt kell fogadnom . . . Így, mint most vagyok, a bosszúság emészt meg.' Vállalkozó most is lett volna, de a 70 éves költő mégis meggondolta magát.

Életének utolsó szakaszában, 1835-től kezdve, jóformán csak a megyegyűlések kedvéért mozgott ki Sümegről. Mint tipikus táblabíró, rajongó híve volt a vármegyerendszernek. Érezte, a mit a centralisták dogmatikus álláspontjukról nem tudtak belátni, hogy politikai helyzetünk sajátosságos alakulatai miatt a vármegye a magyarságnak és alkotmánynak egyetlen bástyája az ellenünk törő császári hatalommal szemben. Az a hatalmas fölbuzdulás, mely az 1821. és 1822-iki erőszakos kormányrendeletekre, az adó törvénytelen fölemelésére és a jogtalan újonczozásra mindenfelé támadt, a magyarságért aggódó szívét új bátorsággal töltötte el. Fokozta bizalmát, hogy Zala vármegye, Barssal és Nyitrával egy időben, először tagadta meg az engedelmességet a királyi biztosnak. Azelőtt is szorgalmasan lá-

togatta a negyedévenként tartott közgyűléseket, most kettős buzgalommal örködött a vármegye autonomiáján. Ott ült komolyan, figyelmesen a zöld asztalnál, de ritkán szólalt föl, mert hiányzott szónoki tehetsége. Nem volt ura gyorsan támadó gondolatainak, s ha rögtönöznie kellett, elvesztette lélekjelenlétét, szava elakadt. Előre megfogalmazott beszédei azonban hatásosak voltak. Akár az elnyomott lengyelek érdekében szólalt föl, akár a jobbágytelkeket bíró nemesség megadóztatása vagy a szólásszabadság elnyomása ellen tiltakozott, akár a magyar nyelv tanítása ügyében terjesztett be indítványt, a hazafias tűz s a ma már kissé terjengősnek tetsző, de akkor kedvelt részletező, magyarázó előadás megtették hatásukat. E beszédeivel olyan tekintélyt szerzett magának, hogy egy ízben egy alispánjelölt tőle kért beszédet, melyben majd megköszöni a választást s programot ad jövő működésére.

A szó helyett inkább tettekkel működött. Eleinte, míg tartott a lethargia, a melybe Ferencz kormánya súlyesztette a magyart, inkább közműveltségi téren (a magyar stylus curialis megállapítása, a vármegyei könyvtár igazgatása) dolgozott, mikor azonban a nemzet ébredni kezdett, s megrázta az ellenségeitől nyakába tett jármot, akkor Kisfaludy is a politikai térre lépett. Követséget vezetett a nádor elé, kérve, orvosolja a zalai visszaéléseket, majd a törvénytelen rendeletek korában egy pár rokon gondolkodású nemessel szervezte a zalai nemzeti ellenállást.

Ők irányították a vármegyei választásokat is, s midőn egy ízben a nemesség a főispáni helytartó akarata ellenére választotta meg az alispánt, nemcsak a főispán róttá meg Kisfaludyt, hanem följelentésére a király is megfenyítette őt és még hat zalai nemest. A királyi fenyítéssel — a mely különben is teljesen jogtalan volt — nem törődött Kisfaludy, bátran vehette politikai szereplésének jutalmául. A diadalérzetet azonban csakhamar csüggedés váltotta föl.

Az idő haladt, s politikája lassanként ép úgy elmaradt a kortól, mint költészete. Nem volt Kisfaludy reactionarius politikus, a mivel sokan vádolják, csak túlélte korát, s az idő elrohant mellette. Az ő nézetei a 30-as években is azok voltak, mint a XVIII. század végén — s ez volt a baj. A fiatal nemzedék, mely a XIX. század hajnalán született, a szabadság és egyenlőség eszméjén fölnevelkedve, a rendi Magyarország megdöntésével demokratikus alapon akarta fölépíteni az új Magyarországot, a nép millióit is befogadva az alkotmány sánczai közé. A viharnak első szele megérintette Kisfaludyt. Bár a törekvésnek egész fontosságát nem ismerte föl, megrezzent és elszorúlt a szíve.

Féltette a régi alkotmányt és hazáját, mely gondolatában az előbbivel elválaszthatatlanul össze volt kapcsolva.

Ez a kapcsolat volt Kisfaludy politikai fölfogásának egyetlen hibája. A nemzet fogalmát a nemességre korlátozván, nem volt érzéke az

elnyomott osztályok politikai egyenjogosítása iránt. Nem volt a nép ellensége, sőt mint Orczy, Bessenyei s a XVIII. századi többi, nemes származású író, ő is kegyes ura volt jobbágyainak, szívesen hozzájárult, hogy a szegény nép sorsán segítsenek. De politikai jogokat nem volt hajlandó neki adni, s mikor a királyi propositiókban fölmerült az a Gustermann és Piringer hangoztatta gondolat, hogy az igazi adó-alapnak a földnek s nem a birtokos személyének kell lenni, ebben az *onus inhaeret fundo* elvben, 'nyolcz századnál idősb constitutióknak lélekharangját hallja hangozni'. Görcsösen ragaszkodott a nemesség adómentességéhez s a nemesi *insurrectio* kötelességéhez — érezvén, hogy egyik a másik nélkül elképzelhetetlen — mert azt hitte, hogy hazánk elpusztul, ha a nemesség kiváltságait eltörlik. Elmaradt nézeteit legnagyobb erővel és legnagyobb túlzással abban az emlékiratban fejtette ki, melyet 1839-ben terjesztett a nádor elé. Mély honfiúi aggodalommal kér segítséget az ultraliberalisok s a velük szövetkezett protestánsok ellen, kik, bár hazafiságukat nem vonja kétségbe, a «*libertas, privilegium inhaeret personae*» elvet megdöntve, egyenlő elbánásban kívánják részesíteni a nemest és nem nemest s ezzel végveszélybe sodorják az országot.

Ez a ma már képtelennek látszó elfogultság nem volt olyan érthetetlen hetven évvel ezelőtt. Az általános adókötelesség azt az osztályát fenyegette a nemzetnek, a mely 1848-ig az államot

fönntartotta, a középnemességet. Kisfaludy szívének egész szeretetével ragaszkodott ehhez az osztályhoz, mert

A közép rend, ez a nemzet Szíve, lelke veleje
Értelmi képviselője S lelki testi ereje . . .

s ha ez gyöngül, gyöngül a magyarság is és nem tud ellenállni az osztrák hatalmi törekvéseknek. S ki mentse meg a hazát? A külföldön élő, testben és lélekben, nyelvben és ruházatban idegenné vált főúr, a kiről a költő hogarthi ecsettel fest únos-úntalan torzképet? A városok idegen ajkú polgársága vagy a jobbágy, a kit agyonnyomnak az élet terhei? A következmények nem adtak egészen igazat Kisfaludy pessimistikus fölfogásának. Aristokratiánk megmagyarosodott és élünkön áll a nemzeti küzdelmek idején, polgárságunk velünk érez, de a jobbágy fölszabadulása után sok helyütt még jobban nyög az iga alatt, s fajmagyar nemességünk elszegényedése kimondhatatlan kárára van magyarságunknak.

Egyébként, különösen a mi államjogi helyzetünket illeti, rendkívül tisztán látott. Tudott sok mindent, a mit korában a hazafiak nagy része nem látott oly élesen: hogy a mohácsi veszedelem volt sirja nemzeti önnállóságunknak s nem a török, hanem a német révén; hogy uralkodóink, épen, mert idegen államok fejei is voltak, fejlődésünket akaratlanul is gátolták; hogy a hagyományos bécsi politika, támogatva

ügyetlen diplomataitól és hadvezéreitől, Magyarország beolvasztását tűzte ki czélul; s tudta azt is, hogy ebben a törekvésben nemcsak a német, hanem a magyar tanácsosok is támogatták. Politikai ideálja is nemcsak a nemzet múltjának ismeretén, hanem a kor követelményeinek figyelembevételén alapult, úgy, a mint később meg is valósult: alkotmányos monarchia, mely ép oly távol áll a kommün borzalmaitól, mint a despotismustól, a törvény uralma, mely erősebb legyen, mint maga a király, a nemzetnek felelős kormány, mely az Ausztriával közös ügyeket vegyes ülésben intézze el az osztrák kormánylyal. Csak arra figyelmeztette az országgyűlést, hogy a királyi hatalmat törvényekkel ki ne terjesszék. 'Óva vagy kötés alatt vagy épen semmit nem kell a minden erőt markában tartó királyi hatalomra bízni, mert a közmondás szerint, ha kis ujját nyújtja néki a nemzet, igen hajlandó az mindjárt az egész kezét elfoglalni'.

Végül volt Kisfaludynak mint politikusnak egy olyan érdeme, a melyért ellenfelei dicséretét csak úgy megérdemli, mint jó barátaiét: úgy szerette hazáját, mint kevés magyar. Nem túlzás vagy hivalkodás, a mit egy hazájához intézett fohászban tolmácsol:

Kívánom, hogy én helyettem Száz jobb fiad nőhessen,
De nem termend, ki nálamnál Téged jobban szeressen...

Erről a nagy fajszeretetről beszél minden, a mi tőle származik: szónoklatai, írásai, tettei egy-

aránt. Minden sora, szava a magyarság izzó szeretetében edződött meg, kezdve a *Himfy* II. részétől végrendeletéig, melyben kiköti, hogy vagyonát csak az bírhatja, 'a ki a nemzeti nyelvet jól beszéli'. Midőn a nádorral Füreden szántszándékkal beszél fennhangon, hogy a közönség is meggyőződhessek a főherczeg magyar nyelvi jártasságáról, ép úgy a magyarság szeretete dolgozik benne, mint mikor Zala vármegye 1831-iki közgyűlésén a sümegi termését elpusztító jégverést föl sem veszi, mert ugyanakkor hirdették ki az 1830:VIII. törvényczikket, mely a magyar nyelvet 'kormánynyelvvé' tette.

Hazaszeretetének legékeesebben szóló bizonyítéka utolsó költői munkája, a *Regeköltőnek hattudala*, egy 16 énekre terjedő költemény, melybe beleöntötte hazafiúi szívének minden örömét, minden keserűségét, szeretetét és gyűlöletét, gondolatait és ítéleteit. Öreg fővel kezdette, a 30-as évek legvégén, s az utolsó strófák leírásában megakadályozta halála, de ifjúúi tűzzel és könnyedséggel írta mindvégig. Az I—VIII. ének Magyarország kritikai története Mária Teréziától 1840-ig, a második fele saját életének verses rajza. Érdekes mind a kettő. A történeti áttekintés, mely nagy vonásokban hazánk történetéből száz év politikai fejleményeit mutatja be, nem abban az értelemben kritikai, a mint ma használjuk a szót, nem a *forrásokat* bírálja, hanem az *embereket*. Erősen egyéni színezetű. Az a melancholia borong rajta, a mely Tacitus

Annales-én, de ő is ép oly elfogult, mint a Césarok ostora, az aristokratikus köztársaság párthíve. Pusztán a bécsi kezét s a gonosz mágnásokat teszi nyomorúságunkért, a politikai elnyomásért, felelőssé, megfelelkezik arról, hogy részben magunk voltunk mindennek oka. Viszont loyális alattvaló létére, azt a kevés jót, a mi Ferencz és Ferdinánd uralkodása alatt történt, egészen az uralkodóknak, a rosszat pedig tanácsosainak tudja be. Gyakran igazságtalan, de meggyőződésből, a nemzet vezérei iránt azonban, még ha politikájuk nem is egyezett az övével, csak dicsérő szava van: Széchenyi, Wesselényi, Deák érdemeit lelkesen dicsőíti. A verses életrajz nemcsak becses adalékokat nyújt a költő életének és műveinek ismeretéhez, hanem életének változatos fordulatait a költészet és hazafiúság kettős fényével megvilágítva, mint olvasmány is kedves és vonzó. A költő csak testben öregedett meg, lélekben és szívben mindég ifjú maradt.

A *Hattyudal* nem volt kiadásra szánva. Mint később Arany, Kisfaludy sem akart koldusként meghalni, «a ki semmit sem hagyott». Jó embereinek s vendégeinek fölolvassott belőle részleteket, egy pár versszaka meg is jelent 1843-ban a *Honderű*-ben, de az egészet az utókornak szánta s elrejtette fiókjába.

Volt abban a fiókban még egy készülő munka. Valahányszor megpillantotta a sír szélén álló költő, mély fájdalom fogta el szívét:

eszébe jutott egyetlen kötelessége, melyet nem teljesített, egyetlen adóssága, melyet, ha nem siet, magával visz a sírba. Az 1809-iki insurrectio története volt ez. Harmincz éve égette lelkét ez a seb. Onnan kezdve, hogy a király és a nádor számára készített jelentését eltemették a titkos levéltárba, élete legfontosabb föladatának azt tartotta, hogy a mit elmondott az uralkodónak, mondja el nemzetének is, hogy megírja részletesen és hitelesen az utolsó nemesi fölkelés történetét. A fölkelés naplója, az összes jelentések, rendeletek, parancsok hű másolata kezében volt, csak rendbe kellett volna szedni az adatokat, összefűzni az eseményeket és oki kapcsolatba állítva a tényeket, pragmatikus történetté alakítani a lélektelen tömeget. Többször hozzáfogott, de érezvén, hogy az adatok nem az ő tulajdona, csak megbízásként kerültek kezébe, nem merte megvalósítani tervét, míg az udvar bele nem egyezik. Kérte is az engedelmet rá a nádortól, de a mint az insurrectióról kezdett beszélni, egykori gazdája másra terelte a beszédet. A hallgatag ,deferri nunc non posse' tilalomfát állított eléje. Hallgatnia kellett, s ez a hallgatás annál fájdalmasabb volt, mert az új politikus nemzedék a nemesség kiváltságainak eltörlését elsősorban azon a jogen követelte, hogy a nemesség az adómentesség alapját, az ország fegyverrel való megvédését, nem teljesíti. Nem szüntek meg az 1809-iki fölkelésre hivatkozni: íme, egyszer lett volna al-

kalma a nemességnek tanúságot tenni, hogy nem hiába élvezi kiváltságait s akkor is megszaladt az ellenségtől. Még gúnyra sem érdemesítették, csak nevettek rajta s mulattak az insurrectióról szárnyra kelt szállóigéken. Hangoztatták, hogy az insurrectio többé nem fog szerepelni nemzetünk életében, az intézmény teljesen elkorhadt, modern, állandó katonasággal szemben nem állja meg a helyet. Mindez, jól látta Kisfaludy, oda irányult, hogy a kötelességek elmulasztása fejében fosztassék meg a nemesség kiváltságaitól.

Kisfaludyban forrt az indulat, de némának kellett maradnia, holott — a mint ő gondolta — könnyen bebizonyíthatta volna, hogy nem az intézmény rossz, hanem a vezetés volt a hibás, s a magyar nemesség vitézségéhez nem fér a legkisebb gáncs sem. Harmincznégyévi fájdalmas hallgatás után 1843-ban olvasta Kossuth híres cikkét a *Pesti Hirlapban*, melyben a tőle is nagyra tartott államférfiú, akkor még 'hirlapíró', a győri ütközetet «évkönyveink fekete lapjának» nevezi s a kudarcz okát nem annyira a készületlenségben és a hiányos fegyverekben keresi, mint inkább a lelkesedés hiányában. Kisfaludy most már kifakadt. Erővel telt *Nyílt levelet* intézett Kossuthoz, visszautasítja a rágalmakat, bebizonyítja tényekkel, hogy a nemesség lelkesedése úgy a jelentkezés alkalmával, mint a csatában meghaladt minden várakozást, és meg rója, hogy ő, kinek szavai nemsokára a törté-

nelem lapjaira kerülnek, könnyelműen, hallomás után mondott véleményt. A választ Kossuth kiszedette, de a censor nem engedte kinyíomatni. Kossuth egy szíves levél kíséretében megküldötte a kefelevonatot a költőnek s meghajolt érve előtt, elismerte, hogy az 1809-iki fölkelés alkalmával a nemesség eleget tett kötelességének. Az intézményről magáról természetesen nem változott meg a véleménye.

Kisfaludy le volt sújtva. Hát már tilos a pusztá szó is, a rideg igazság, csak azért, mert a hatalmasok fülének nem kellemes? Az önkény erőszakoskodására föltámadt benne a megsértett nemes daczossága: kezében van a fegyver, megforgatja a hatalmasok akarata ellenére, megírja az insurrectio történetét a nádor beleegyezése nélkül. De sietni kell. „Szorít az idő, mely egy feneketlen, setét mélységre mutat, melyben ezen szavak lebegnek: *volt — nincsen!*“ Nem baj. Hátralévő életét egészen e magasztos hivatásnak szenteli. Egészsége is megrendült. A rheuma és az aranyér, mely az insurrectio óta időnként megkínózta, most erős hurut kíséretében állandóan támadja egészségét. De vannak nyugodt órái, ezeket fogja kihasználni. Pénze sincs. Gazdasága nagyértékű, de ha földművelés helyett íróasztala mellett ül, akkor nem kerül belőle annyi, a mi a mindennapi kenyérre is elég. Ezen is tud segíteni. Megkéri Batthyányi Fülöp herczeget, a ki vele együtt vitézkedett 1809-ben, vegye át birtokainak egy részét s előlegezzon

annyit, hogy pár évig gondtalanul megélhessen belőle. A herczeg azonban ,egy fenséges személy iránti tiszteletből' elutasította az ajánlatot.

Ez a csapás egészen megtörte a költőt. Meg is hűlt s hetekig tartó lázba esett. A testi szenvedésnél jobban gyötörte őt az a kérdés, ki védelmezi meg majd ezután az insurrectiót. Hármuk közül, a kik ismerik történetét, a nádorra nem számíthat, Beckers gróf halott, ő testben-lélekben megtörve, csak árnyék már. A legyőzött ellenfélhez fordul. 1844. máj. 20-án egy megható levélben szívére köti Kossuthnak, hogy halála után vegye át az ő szerepét és védelmezze meg a nemesi fölkelést a méltatlan rágalmak ellen.

Mikor e levelét írta, már eljutott ,a lét és nem lét közt vont határszélre'. Félév múlva, 1844. okt. 28 án, azzal a ,szívemelő önérzettel s öntudattal, hogy látta ébredni, életre kelni s erősülni, magasúlni a nemzeti lelket, mely e veszni indúlt magyar nemzetnek életét még tovább is fenntarthatja, mihez cselekvőleg csekély tehetsége szerint ő is hozzájárult' — megtért őseihez, pár évvel előbb, mintsem az ő szeretett hazája, a rendi Magyarország, összeomlott.

TARTALOM.

I.

	Lap
A Kisfaludy-család. — A költő szülei. — Kisfaludy gyermekévei, iskolázása. — Első verse. — Vonzódása a színi előadásokhoz ~ ~ ~ ~ ~	1

II.

Pozsonyban fölébred magyarságának és nemességének tudata. — Drámakísérletei. — Otthon, Téten, jogot tanul. — Erdélyben katonáskodik. — A székely népköltészet hatása ~ ~ ~ ~ ~	17
--	----

III.

Kisfaludy Bécsben testőr. — Medina. — Tasso-fordítása s tanulmánya <i>A tánczról</i> . — Szegedy Rózsa és a badacsonyi szüret. — Áthelyezik egy garnison-ezredbe. — A gógánfai kosár ~ ~ ~ ~ ~	32
--	----

IV.

Útja Bécstől Milanóig. — A <i>Napló</i> és a próza-fordítások. — Draguignan. — D'Esclapon Karo-	
---	--

lina. — A <i>Petrarca és Laura</i> cyclos s a <i>Kesergő</i> szerelem első dalai. — A klagenfurti víg tél. — Pepi grófné	Lap 53
--	-----------

v.

A rajnai és svájcei hadjárat. — A *Kesergő* szerelem elkészül. — Méltatása. — A költészet valóra válik. — Nőül veszi Rózsát s letelepszik Kámban 72

VI.

A *Kesergő szerelem* hatása. — Kisfaludy levélregénye, a *Két szerető szív története*. — A falusi nemes. — Sümegre megy lakni. — A *Boldog szerelem* 87

VII.

Kisebb költemények. — A regék méltatása. —
A Marczibányi és az akadémiai nagy jutalom 101

VIII.

Szerepe az insurrectióban. — A *Hazafiú* szó-
zat. — Tollesatája Kazinczyval. — A *recenziókról*. —
A hazafiság, mint költészetének alapja. — Minden-
felől elismerés éri — — — — — 114

IX.

Kisfaludy drámái és értekezése: *A magyar színművészségről.* — A balatonfüredi színház. — Kisfaludy szereplése az Akadémiában ~ ~ ~ ~ ~ 130

X.

Lap

A költő magánélete 1825-től. — Szerepe a vármegyében. — Politikai hitvallása és hazaszeretete. —
 A *Hattyudal*. — Az insurrectio története és a
Nyílt levél Kossuth Lajoshoz. — Halála — — — 147

All. apperian m. h.

152, dec. 6,

5 ft.

(1 l. top 5.00)

P. *ob*

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.